

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL INTEGRARE EUROPEANĂ ȘI ȘTIINȚE POLITICE

REVISTA
DE FILOZOFIE, SOCIOLOGIE
ȘI ȘTIINȚE POLITICE

Revistă științifică, fondată în 1953.
Actualizată în 1991.

1 (152)
2010

Chișinău 2010

COLEGIUL DE REDACȚIE

REDACTOR-ȘEF

Victor Moraru, doctor habilitat în științe politice

REDACTOR-ȘEF ADJUNCT

Gheorghe Bobână, doctor habilitat în filosofie

SECRETAR RESPONSABIL DE REDACȚIE

Svetlana Ciumac, doctor în economie

COLEGIUL DE REDACȚIE

Gheorghe Paladi, academician

Alexandru Roșca, academician

Arcadie Ursul, academician

Andrei Timuș, membru-corespondent

Teodor Dima, membru-corespondent al Academiei Române

Ludmila Cojocari, doctor în istorie

Olga Găgăuz, doctor în sociologie

Victor Mocanu, doctor în sociologie

Ana Pascaru, doctor în filosofie

Pantelimon Varzari, doctor în filosofie

Revista este aprobată și recomandată pentru editare de către Consiliul Științific al Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al Academiei de Științe a Moldovei

Tipul de revistă: categoria C

© Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al Academiei de Științe a Moldovei, 2009

Procesare de text și machetare: **Adrian Lascov**

Redactor literar: **Marcela Boico**

Toate materialele sunt recenzate.

Autorii poartă întreaga responsabilitate pentru conținutul științific al textelor.

Adresa redacției:

Institutul Integrare Europeană și Științe Politice

Academia de Științe a Moldovei

MD-2001, or. Chișinău, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 1

<http://www.iiesp.asm.md>

e-mail: iiesp.asm@gmail.com

tel./fax: (+373-22) 27-05-37, 27-14-69

CUPRINS

STUDII

FILOSOFIE

Gheorghe Bobâna	Aspecte etico-valorice ale raportului știință-societate	9
Gheorghe Gușă	Idei etico-filosofice în “Cazania” lui Varlaam	15

SOCIOLOGIE

Andrei Timuș	Evoluția structurii sociale în mediul rural al Moldovei în condițiile economiei de piață	21
Tatiana Comendant, Iurie Caraman	Impactul fenomenului social asupra conținuturilor spirituale	25
Михаил Хурс	Мирный атом в зеркале общественного мнения Беларуси	30

DEMOGRAFIE

Olga Gagauz	Modelarea statistică și analiza nupțialității populației din Republica Moldova	39
Mariana Buciuceanu- Vrabie	Ocupația profesională a femeii și comportamentul ei reproductiv	49

ȘTIINȚE POLITICE

Аркадий Урсул, Ион Русанду	Устойчивое инновационное развитие	60
Pantelimon Varzari, Ion Tăbârță	Societatea civilă - factor al democratizării	71
Victor Juc	Formarea ordinii mondiale policentriste după încheierea Războiului Rece	83
Лилия Брага	Политико-культурные ориентации общества Республики Молдова в период демократического реформирования	91

Екатерина Меркотан	Нелегкий путь украинской многопартийности	107
Лариса Кочубей	Политический дискурс как консенсусная технология	115

COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE

Ion Mocanu	The Social Causes of the Low Electoral Activity of the Population of the Republic of Moldova at the Parliamentary Elections on April 5, 2009	122
Rodica Nichifor	Interesul Marilor Puteri în Orientul Mijlociu	133

CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

Dumitru Căldare	Un studiu consacrat filosofiei transmodernismului	140
Rodica Nichifor	Despre „marile teme” din politica externă a Republicii Moldova (1998-2008): aspecte teoretico-practice	142

AGENDA ȘTIINȚIFICĂ

Alina Botnari	Conferința Științifică Națională „Societatea contemporană în viziunea tinerilor cercetători: provocări, contribuții, perspective”, la prima ediție	144
Ludmila Cojocari, Alexandra Țvircun	Ziua Victoriei la 65 ani: valori și aspirații europene în politicile memoriei din Republica Moldova	147

IN MEMORIAM

	O fire cu alese calități intelectuale și morale: Diana Corcodel	150
--	--	-----

CONTENTS

STUDIES

PHILOSOPHY

Gheorghe Bobana	Ethical-Axiological Aspects of the Science-Society Relationship	9
Gheorghe Gusa	Ethic-Philosophical Ideas in the Varlaam's „Cazania”	15

SOCIOLOGY

Andrei Timus	Evolution of the Social Structure from the Moldovan Rural Milieu in the Condition of Market Economy	21
Tatiana Comendant, Iurie Caraman	Impact of the Social Phenomenon Upon the Spiritual Contents	25
Mikhail Khurs	Atom For Peace: In the Mirror of Public Opinion of Belarus	30

DEMOGRAPHY

Olga Gagauz	Statistic Modelation and Analysis of the Moldovan Population's Nuptiality	39
Mariana Buciuceanu- Vrabie	A Female Professional Occupation and Her Reproductive Behaviour	49

POLITICAL SCIENCES

Arkhady Ursul, Ion Rusandu	Stable Innovational Development	60
Pantelimon Varzari, Ion Tabarta	Civil Society - Factor of Democratization	71
Victor Juc	Constitution of the Polycentric World Order after the End of the Cold War	83
Lilia Braga	Political-Cultural Tendencies of the Moldovan Society during the Period of Democratic Restructuration	91

Ekaterina Merkotan	Uneasy Path of the Ukrainian Multipartidism	107
Larisa Kociubey	Political Discourse as Consensual Technology	115

RESEARCH PAPERS

Ion Mocanu	The Social Causes of the Low Electoral Activity of the Population of the Republic of Moldova at the Parliamentary Elections on April 5, 2009	122
Rodica Nichifor	Big Power's Interest in the Middle East	133

CRITICS AND BIBLIOGRAPHY

Dumitru Căldare	A Study of the Transmodern Philosophy	140
Rodica Nichifor	„Big Topics” of Republic of Moldova's Foreign Politics of the (1998-2008): Theoretical-Practical Aspects	142

SCIENTIFIC ADDENDUM

Alina Botnari	National Scientific Conference „Contemporary Society in the View of Junior Scholars: Challenges, Contributions, Perspectives”, at the first edition	144
Ludmila Cojocari, Alexandra Țvirceanu	The Victory Day at the 65 th Anniversary: European Values and Aspirations in the Politics of Memory of the Republic of Moldova	147

IN MEMORIAM

	A Person with Distinguished Intellectual and Moral Qualities: Diana Corcodei	150
--	--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

ФИЛОСОФИЯ

Георге Бобынэ	Ценностно-этические аспекты соотношения наука-общество	9
Георге Гушэ	Этико-философские идеи в “Казании” Варлаама	15

СОЦИОЛОГИЯ

Андрей Тимуш	Эволюция социальной структуры молдавского села в условиях рыночных отношений	21
Татьяна Комендант, Юрие Караман	Влияние социальных факторов на духовное развитие личности	25
Михаил Хурс	Мирный атом в зеркале общественного мнения Беларуси	30

ДЕМОГРАФИЯ

Олга Гагауз	Статистическое моделирование и анализ брачности населения Республики Молдова	39
Мариана Бучучану - Врабие	Профессиональная занятость женщин и репродуктивное поведение	49

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Аркадий Урсул, Ион Русанду	Устойчивое инновационное развитие	60
Пантелимон Варзарь, Ион Тэбырцэ	Гражданское общество как фактор демократизации	71
Виктор Жук	Формирование международного полицентристского порядка после окончания холодной войны	83
Лилия Брага	Политико-культурные ориентации общества Республики Молдова в период демократического реформирования	91

Екатерина Меркотан	Нелегкий путь украинской многопартийности	107
Лариса Кочубей	Политический дискурс как консенсусная технология	115

НАУЧНЫЕ СООБЩЕНИЯ

Ион Мокану	Социальные причины низкой избирательной активности населения Республики Молдова во время парламентских выборов 5 апреля 2009 года	122
Родика Никифор	Интересы больших держав на Ближнем Востоке	133

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Думитру Кэлдаре	Исследование, посвященное философии трансмодернизма	140
Родика Никифор	В призме «генеральной темы» международной политики Республики Молдова (1998-2008): теоретико-практические аспекты	142

НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Алина Ботнарь	Национальная научная конференция «Современное общество – воззрение молодых учённых: вызовы, содействия, перспективы», первый выпуск	144
Лудмила Кожокарь, Александра Цвиркун	День Победы, к 65 годовщине: европейские ценности и устремления в политиках памяти Республики Молдова	147

IN MEMORIAM

	Диана Коркодел – человек высоких интеллектуальных и моральных качеств	150
--	---	-----

STUDII
STUDIES
ИССЛЕДОВАНИЯ

FILOZOFIE
PHILOSOPHY
ФИЛОСОФИЯ

ASPECTE ETICO-VALORICE ALE RAPORTULUI ȘTIINȚĂ-SOCIETATE

Gheorghe Bobână, doctor hab. în filosofie
Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

Summary

In this paper is analysed the ethic-values aspects into relationship between science and society since Renaissance until contemporary periods. Its statements that during modern and contemporary periods are distinguish three essential directions according to relationship between science and society, humanist, scientist, antiscientist. Also is drawing the researcher's responsibilities to using the scientific results.

Caracterul și conținutul relațiilor reciproce dintre știință și valori sunt definite de condițiile istorice concrete și se modifică de la o epocă la alta. Caracterul relațiilor dintre cunoașterea științifică și valori se află în corelație cu fundamentul social al științei. Știința, fiind creată de oameni - ființe sociale, este strâns legată de întregul sistem cultural al societății și realizează anumite funcții sociale. Analizând problema raportului dintre știință și valori, evidențiem două momente: relevanța științei în plan etico-social și cea a valorilor în știință sub aspect cognitiv. Deosebit de populară este în mediul științific și nu numai, imaginea științei neutră valoric sub aspect cognitiv și relevantă în plan etico-valoric, avându-se în vedere responsabilitatea savantului pentru consecințele dezvoltării științei. În studiul de față vom încerca să demonstrăm că această imagine nu este pe deplin adecvată situației reale în știința contemporană.

Știința modernă este produsul epocii Renașterii, al culturii renașcentiste, deosebit de contradictorie în încercarea sa de a se debarasa de tradițiile medievale. Relația dintre scolastica medievală și științele naturii era complexă și neunivocă. Teologia argumenta necesitatea cunoașterii științifice a naturii prin faptul că natura este opera lui Dumnezeu și, cunoscând natura, oamenii îl cunosc pe însuși Creatorul, sau, în orice caz, creația acestuia. Umanismul renașcentist nu se dezice de teza conform căreia lumea a fost creată de o Ființă supremă, dar dezvoltă propria argumentare în sprijinul dezvoltării științei. În cultura Renașterii idealul cunoașterii naturii este conjugat cu ideile umaniste care declară valoarea deosebită a omului. În opoziție cu contemplarea medievală, în Renaștere orientarea spre știință se exprimă prin acordarea unui rol principal subiectului cunoscător. Scolastul medieval considera că adevărul în forma sa desăvârșită se află în cărțile sfinte, trebuie doar să înveți a-l cunoaște și a-l descoperi. Omul științei moderne declară că adevărul trebuie căutat, descoperit în natură. Între primul și cel de al doilea punct de vedere asupra cunoașterii există o mare deosebire, o trecere într-o altă dimensiune.

Problema raportului dintre știință și valori se manifestă cu acuitate în perioada afirmării științei în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Deși premisele apariției științelor moderne erau deja create sau se aflau în proces de devenire, aceasta nu înseamnă că ideologia oficială accepta fără rezerve noile științe. Pentru a se proteja, în primul rând de intervenția religiei, știința trebuia să dobândească din partea puterii laice legitimitatea existenței sale. Întru rezolvarea acestui imperativ știința acceptă o astfel de orientare valorică care ar avea o funcție protectoare. Aceasta consta în promovarea ideii neutralității valorice a cunoașterii științifice. Poziția respectivă se

baza pe teoria dublului adevăr împărtășită de mulți savanți și filosofi din epoca modernă. Reieșind din această teorie Galileo Galilei afirma, de exemplu, că în debaterile matematice Biblia trebuie să se afle pe ultimul loc. Ideea neutralității valorice a științei este susținută și de Societatea regală londoneză care de la bun început a exclus din disputele sale ”problemele științelor umanistice, ale teologiei și politiciii” [1, p. 1255].

În condițiile concrete din secolele al XVI-lea și al XVII-lea acceptarea neutralității științei față de valori egala cu recunoașterea dreptului ei la liberă activitate. Declarând-și neadeziunea la ceea ce se întâmpla în societate, știința aștepta ca și societatea să nu se implice în treburile interne ale ei. Astfel neutralitatea valorică a științei era justificată în acea vreme prin faptul că servea drept barieră în calea celor ce se opuneau cercetării naturii. Apărută odată cu știința modernă, ideea neutralității valorice a științei, prin intermediul pozitivismului, care a preluat-o, a supraviețuit până în zilele noastre. ”Lumea a treia” a lui Karl Popper nu este altceva decât cunoașterea științifică valoric neutră, căci nu există un subiect cu care ar putea să se asocieze. Ideea despre necesitatea separării științei de valori, chiar și a celei sociale, a fost susținută de Max Weber care considera că știința poate rămâne cu adevărat știință doar dacă este liberă și indiferentă față de pasiuni, tendințe, valori, credințe, etc.

Deși pe parcursul istoriei ideea caracterului valoric neutru al cunoașterii științifice nu a dispărut din conștiința socială, conținutul ei real a suferit cu timpul schimbări principiale. În procesul devenirii științei ca formă a conștiinței sociale și sferă de activitate, păstrarea de către ea a unei anumite autonomii, a posibilității unei ”gândiri libere”, ne încorsetată de nici un fel de dogme tradiționale și opinii ale autorităților, efectuarea experimentelor științifice ș.a. au fost necesare. Această sarcină istorică cu timpul însă, pe măsură ce știința s-a transformat într-o instituție socială recunoscută, a devenit un anacronism. În secolul al XVIII-lea are loc procesul de instituționalizare a științei la care au contribuit realizările mecanicii clasice, ce au impresionat profund societatea și au ridicat brusc autoritatea științei. În epoca modernă se declara că știința, aplicarea ei sporește puterea omului în fața naturii (F. Bacon), servește drept mijloc de eliberare a omului de ignoranță, este sursă a progresului rațiunii umane și a întregii societăți (Illuminismul). În secolul al XVIII-lea savanții se situează pe o poziție umanistă în tratarea raportului dintre știință și valori, poziție ce se exprimă în cea mai mare parte prin aderarea la valorile adevărului și a binelui în știință. În sfârșit, în secolul al XIX-lea, pozitivismul, în persoana lui Auguste Comte și Herbert Spencer au pus bazele tradiției care consideră știința drept forță și mijloc de rezolvare a tuturor problemelor sociale. Aici legătura dintre știință și valori este nemijlocită și evidentă. Scientismul, ca și umanismul și iluminismul, apreciază înalt știința, însă, spre deosebire de umanism și iluminism, ultimul pune accentul pe latura tehnologică a științei, absolutizează rolul și posibilitățile ei în rezolvarea problemelor sociale.

Tot în secolul al XVIII-lea au fost puse bazele unei alte atitudini față de știință, a tratării ei ca fenomen străin și ostil omului. Conform opiniei lui Jean-Jacque Rousseau, progresul științei ca produs al civilizației duce la decăderea moravurilor, nu este de folos omului, îi creează speranțe și iluzii periculoase. Sensul social al acestei critici romantice, utopiste la adresa științei, reluată apoi de antiscentism, nu este univoc și depinde de condiții concrete. Antiscentismul, ca și umanismul și iluminismul, situează în centrul atenției omul, interesele și valorile lui, însă, spre deosebire de umanism și iluminism, antiscentismul respinge știința și tehnica creată pe baza ei, ca forțe ostile, de înstrăinare, de dominație, de dezumanizare. Astfel, către mijlocul secolului al XIX-lea s-au cristalizat trei direcții principale în tratarea raportului dintre știință și valorile umane, care în terminologia contemporană pot fi definite ca umanistă, scientistă și antiscentistă.

Astăzi poziția umanistă de pe care se trata știința în secolele trecute, a devenit un anacronism. Acum, când se vorbește despre concepția neutralității valorice a cunoașterii științifice, se are în vedere interpretarea corespunzătoare a naturii, a proceselor de cercetare, dar nu aplicarea practică a rezultatelor cercetării. Această ultimă fază totdeauna a fost considerată ca având o anumită încărcătură valorică. Din acest punct de vedere însăși cunoașterea științifică este considerată o valoare. Se șterge diferențierea strictă dintre știința pură și cea fundamentală. Chiar

și cercetarea fundamentală începe să se realizeze, având de la bun început un oarecare scop practic aplicat. Aceasta înseamnă că se distruge mitul despre știința liberă de valori, căci însăși cercetarea aplicată raportează știința la un anumit sistem de valori. În prezent relevanța etico-axiologică a științei a devenit un imperativ, realizarea căruia este necesară pentru însăși existența și dezvoltarea omenirii și păstrarea vieții pe Pământ. Se afirmă, pe bună dreptate, că ignorarea acestei cerințe și declararea neutralității valorice a științei ar duce iminent către unele tendințe periculoase în dezvoltarea societății umane. În epoca când a devenit evident faptul că dezvoltarea științei și a tehnicii, ce funcționează pe baza realizărilor ei, are drept consecințe criza ecologică, crearea armamentului de distrugere în masă etc., apelurile către oamenii de știință de a spori responsabilitatea pentru folosirea rezultatelor realizărilor științei devin deosebit de actuale.

Până nu demult savanții erau convinși că etica științei constă în respectarea unor astfel de norme ale activității științifice ca puritatea experimentului, conștiinciozitatea științifică în cercetările teoretice, profesionalismul. Se considera că dacă rezultatele științifice sunt căpătate în cercetările realizate în scop pur profesionist, ele numaidecât vor fi utile din punct de vedere social. Astăzi conștiinciozitatea și neutralitatea savantului sunt considerate drept condiție necesară, dar nu suficientă pentru o activitate etică veritabilă în știință. La etica tradițională a științei se adăugă un important parametru social: problema responsabilității sociale a savantului. Orice încercare a reprezentanților științei de a se dezice de o astfel de responsabilitate, referindu-se la existența logicii obiective a științei, independentă de voința unor cercetători aparte, sunt respinse astăzi și considerate ne etice. La fel este și tendința de a se "dosi" în spatele tezei, conform căreia utilizarea realizărilor științifice depinde în întregime de caracterul instituțiilor sociale, în cadrul cărora funcționează știința. Mai mult ca atât, trebuie să fim de acord cu afirmația că savanții sunt obligați să simtă mai acut povara responsabilității în comparație cu alți reprezentanți ai intelectualității. Există un șir de momente legate de dezvoltarea științei, despre care cercetătorii științifici sunt mai bine informați și pe care le cunosc mai profund, decât ceilalți membri ai societății. Numai ei posedă cunoștințele necesare pentru a prevedea, aprecia, calcula grandoarea pericolului iminent. Prin caracterul activității lor, savanții trebuie să știe mai bine decât administratorii, politicienii, militarii și economiștii care se folosesc de rezultatele științei, în ce constă pericolul utilizării neadecvate a rezultatelor cercetării științifice. Se afirmă pe bună dreptate că cunoașterea trebuie să fie unul dintre cele mai puternice impulsuri morale ce se conțin în activitatea științifică. Astfel imperativul relevanței etice a științei și necesitatea conștientizării responsabilității savanților pentru consecințele sociale ale dezvoltării științei sunt astăzi deosebit de actuale.

În calitate de maximă morală acest imperativ are dreptul la existență. Însă în ce măsură savanții pot urma această cerință în activitatea practică reală? Încercând să răspundem la această întrebare, trebuie să efectuăm o diferențiere între cercetările fundamentale și cele aplicate. Căci, în pofida celor ce afirmă că din punct de vedere al responsabilității reale între aceste două tipuri de cercetări nu există diferențe, ele totuși există. Să ceri de la savantul, antrenat în sfera cercetărilor fundamentale de a lua totdeauna în considerare consecințele posibile ale descoperirilor sale - înseamnă să înaintezi niște cerințe bune, dar irealizabile. Cercetătorul antrenat în sfera științelor fundamentale de cele mai multe ori nu-și dă bine seama în ce mod pot fi folosite descoperirile realizate de el. Mai mult ca atât, în calitate de reprezentant al cercetărilor "pure", fundamentale, savantul poate să nu posedă o astfel de cunoaștere. Mai întâi de toate, pentru că în activitatea sa el urmărește cu totul alte scopuri. Sarcina lui constă în cercetarea obiectelor naturale în acea formă în care există ele ca atare, independent de activitatea umană. Cercetarea fundamentală tinde să descopere legile obiective ale naturii, în timp ce activitatea legată de folosirea cunoștințelor, de căpătarea rezultatelor practice presupune schimbarea obiectelor naturale în direcția necesară omului. Astfel, de exemplu, sarcina importantă a genetica ca știință fundamentală, teoretică constă în descoperirea mecanismelor eredității, cunoașterea cărora a devenit posibilă după descifrarea codului genetic. În ceea ce privește ingineria genetică ca cercetare aplicată, sarcina ei constă în a acorda organismelor existente noi calități pe calea transferării genelor corespunzătoare, cu scopul ca aceste noi calități să se poată transmite prin ereditate, cu alte cuvinte să fie create noi specii biologice.

Reprezentantul științei fundamentale nu totdeauna posedă cunoștințe despre posibila utilizare a descoperirii efectuate de el și din cauza că această cunoștință nu există încă în mod real. Ea trebuie creată printr-un anumit mod de activitate. Se presupune că savantul aplicator posedă o astfel de cunoștință. Dar apriori nu posedă o astfel de cunoștință nici inginerul aplicator. Încercând să realizeze sarcina înaintată de societate în vederea elaborării unei tehnologii noi, aplicatorul nu folosește în mod pasiv teoriile gata primite dar selectează în mod activ informația teoretică necesară. În fluxul de idei științifice el trebuie să le găsească pe acele, care îi vor permite să rezolve problema abordată. În procesul acesta cunoștințele teoretice se modifică în concordanță cu condițiile concrete ale sarcinii propuse. Aceste particularități ale implementării practice reprezintă un obstacol natural în calea transformării cunoștințelor teoretice în cunoștințe tehnice. De rând cu alte obstacole, de data aceasta artificiale (de tipul celor ce le ridică aparatul birocratic în calea implementării descoperirii), se creează condiții pentru apariția unei rupturi temporare între descoperirea științifică și implementarea ei. Unii savanți consideră însă afirmațiile despre această "ruptură epistemologică" în știința contemporană doar un mit [2].

În ultimul timp ecologiștii și umaniștii înaintează cerința de a introduce un jurământ al savantului, adică "Jurământului lui Hipocrate" în medicină, care l-ar obliga pe acesta să-și dedice talentul și forțele doar rezolvării problemelor utile pentru umanitate, apărând maximal omenirea de consecințele periculoase ale științei. Acest imperativ pare a fi naiv cu referire la savantul antrenat în cercetările fundamentale. Plus la aceasta, însăși noțiunile de utilitate și bine nu sunt atemporale și absolute: ceea ce pare a fi astăzi un bine, mai târziu poate să-și manifeste părțile sale negative. Chiar și în cazul când este vorba de cercetări aplicative, caracterul cărora este clar, savantul nu poate uneori să rezolve în mod simplu problema participării sale la aceste cercetări. Asupra deciziei sale pot influența mai mulți factori și el va fi nevoit să aleagă între diferite criterii și valori. Totuși, cântărind "pro" și "contra", luând unica hotărâre dreaptă, din punctul său de vedere, savantul din domeniul științelor aplicate poate, nu numai să refuze de a participa la cercetări cu consecințe periculoase pentru omenire, dar să insiste în a-i convinge și pe colegi să-i urmeze calea. Atrăgând atenția publicului larg asupra pericolului cercetărilor programate, printr-o fericită coincidență a circumstanțelor, el ar putea să influențeze asupra destinului cercetării.

Posibilitățile savantului din domeniul științelor fundamentale sunt, în acest plan, cu mult mai limitate. În ultimul timp tot mai mult se vorbește despre apropierea dintre științele fundamentale și cele aplicate, ceea ce deschide noi posibilități de a controla dezvoltarea științelor fundamentale. Ce se are în vedere prin aceasta? În legătură cu sarcina accelerării progresului tehnico-științific apar noi forme de organizare a activității științifice, noi forme ale relațiilor dintre știință și producție. Este vorba despre complexe științifice de producție, laboratoarele cu destinație specială etc. Crearea acestora urmărește două scopuri. Pe de o parte, ele au sarcina de a realiza implementarea mai efectivă a realizărilor științifice în producție. Se presupune că crearea lor ar contribui în mod direct la procesul de implementare a ideilor științifice, de la descoperirea ideii științifice și până la realizarea ei în viață și astfel ar scurta ruptura temporară dintre descoperire și aplicarea ei. Pe de altă parte, noile forme de organizare a activității științifice sunt orientate problematic, urmăresc un anumit scop. Ele sunt destinate să rezolve anumite sarcini economice. De regulă, aceste sarcini sunt complexe, pluridimensionale. Spre deosebire de institutele tematice, în care activează cercetători de un anumit profil, în programele complexe orientate problematic activează reprezentanți ai diferitor discipline științifice. În cadrul unor astfel de asociații este greu de a face o demarcație între cercetările fundamentale și cele aplicate, la fel ca și între cercetările științifice și activitatea inginerescă. În acest caz cercetările "pure" sunt orientate, îndreptate spre rezolvarea unor sarcini concrete de producție. Deseori activitatea științifică și creația inginerescă sunt combinate într-o singură persoană: savantul "fundamentalist" participă la elaborarea tehnologiilor respective. În aceste cazuri referirea la faptul că procesul implementării rezultatelor activității teoretice nu se supune nici unui control din partea lor, nu pare a fi convingătoare. Și totuși, cât nu ar fi de greu de a efectua o demarcație

între cercetările "pure" și cele aplicate în condițiile de funcționare a programelor complexe orientate, aceasta există. Ambele forme ale activității științifice se pot realiza în cadrul unei singure organizații științifice, în același local și chiar să se combine în aceeași persoană. Totuși, fiind în așa măsură apropiate în spațiu și în timp, ele rămân a fi diferite atât după scop, cât și după destinație: una este orientată spre cunoașterea legităților obiective ale naturii, alta spre utilizarea acestor cunoștințe pentru crearea de noi substanțe, mașini, tehnologii. Toate moratoriile și interdicțiile se referă doar la cercetările aplicative. În cazul științelor fundamentale este necesară realizarea libertății creației științifice. Aceasta înseamnă asigurarea posibilității pentru cercetătorul profesionist de a efectua cercetările, supunându-se tendinței de a aduce un aport cât mai mare în sistemul cunoașterii științifice. Desigur, în cazul când acesta posedă informație despre posibile consecințe negative a folosirii uneia sau alteia dintre descoperirile științifice, el este obligat să facă tot posibilul pentru a preveni această aplicare.

Libertatea cercetării științifice este cea valoare fără de care știința nu poate să-și realizeze menirea sa specifică. Orice încercare de a se implica în mersul cercetării științifice și de a interzice o direcție de cercetare sau alta, chiar dacă această implicație se face din motive nobile de a apropia știința teoretică de necesitățile practice și de viață, este amenințată de urmări deosebit de grave. Nu se poate niciodată prevedea din timp, ce va da în viitor rezultatul științific, care în momentul apariției sale este foarte abstract și chiar pare absolut inutil. Este bine cunoscut faptul ce pierderi a avut știința din cauza interzicerii, de exemplu, a cercetărilor în domeniul geneticii. Aceste interdicții au fost dictate printre altele de reflecțiile privind "ruptura" dintre genetică și necesitățile economiei. Și totuși dezvoltarea biologiei moleculare, "abstracte" și pur teoretice a dus până la urmă la apariția unei noi biotehnologii, posibilitățile practice ale căreia este greu de subapreciat. Cu ajutorul ingineriei genetice au fost căpătate un șir de preparate medicale foarte prețioase (insulina umană, interferonul, hormonii creșterii), precum și un șir de microorganisme folosite în producerea antibioticilor, fermenților, aminoacizilor, vitaminelor. Chiar și teoriile abstracte matematice, care operează cu obiecte teoretice, construite prin intermediul abstractizării complete de conținutul concret al obiectelor reale, își găsesc o utilizare neașteptată în științele empirice și sunt destul de efective. Dezvoltarea accelerată a teoriei, în comparație cu practica, crearea unui anumit potențial practic în cunoașterea teoretică este o legitate a dezvoltării științei. În lanțul "cercetarea fundamentală – aplicațiile practice – producerea" o astfel de anticipare este deosebit de importantă. Doar anume cercetările fundamentale reprezintă baza dezvoltării celor aplicative, iar prin implementările practice se creează baza dezvoltării producerii.

Păstrarea libertății creației științifice în domeniul cunoașterii "pure" este importantă nu numai în legătură cu dividendele practice. Cunoașterea științifică în acest domeniu al activității umane reprezintă un proces de autoorganizare. În dezvoltarea sistemului cunoașterii științifice se evidențiază efecte și legități, apariția cărora este neașteptată. Ele apar în pofida și independent de planificarea conștientă a activității științifice. Cauza apariției efectelor autoorganizării în dezvoltarea cunoașterii științifice, este, conform opiniei lui Martin Heidegger, "misterioasă, la fel de misterioasă ca și esența în genere a științei contemporane" [3, p. 70]. Totuși jocul ascuns al acestor efecte formează ceea ce apare la suprafață drept logica dezvoltării cunoașterii științifice. La fel ca și în oricare proces de autoorganizare, în dezvoltarea cunoașterii științifice nu are loc intervenția unui principiu organizator extern. Acest moment este menționat de Michael Polanyi: "Savantul cu experiență alege obiectul cercetării sale din propria inițiativă și îl cercetează prin acea metodă pe care o consideră convenabilă. El formulează propriile concluzii și își argumentează afirmațiile exprimate în acel mod în care consideră că este corect. Nici într-un moment al activității de cercetare el nu este obiect al dirijării din partea unei autorități superioare" [4, p. 124]. Rolul de mecanism de coordonare în acest caz îl suplinește anume libertatea de cercetare științifică. În articolul său doctrinar "Republica științei" (The Republic of Science) Michael Polanyi revendică "extrateritorialitatea" științei legată explicit de figura omului de știință "competent", singurul capabil să evalueze o cercetare în domeniul său, fără însă ca prin aceasta să poată da socoteală despre criteriile sale de evaluare [5, p. 11]. Apărând ideea libertății

În știință Thomas Kuhn declara, la rândul său, că față de omul de știință aflat în activitate, nimeni nu are dreptul de a se situa pe o poziție de forță ce i-ar permite să îi pună acestuia sarcini care nu sunt în competența sa. Orice atentare la autonomia unei comunități ce lucrează într-o anumită paradigmă înseamnă practic, conform lui Kuhn, ”a omorî găina cu ouăle de aur”, a ataca însăși condiția de posibilitate a progresului științific [6, p. 10]. Unul dintre inventatorii fizicii contemporane, Enrico Fermi afirma: ”experiența demonstrează că într-un fel caracterul întâmplător al activității științifice, provocat de faptul că fiecare savant își alege liber obiectul propriu de cercetare, reprezintă o garanție că nici una dintre liniile importante de cercetare nu vor fi omise” [7, p. 123]. Adevărat, că libertatea creației științifice nu este absolută. Ea este limitată de sistemul de norme metodologice acceptate de știință. Orientându-se la aceste norme, orice savant este nevoit să-și ajusteze rezultatele activității sale după rezultatele atinse de alții. În acest sens, filosoful și metodologul francez Gaston Bachelard vorbea despre caracterul ambivalent al libertății în știință. Omul de știință, conform spuselor sale, trebuie să ”gândească liber și să accepte totodată includerea sa în ”știința generală”, în sistemul ei de gândire” [8, p. 14]. Însă aceasta este doar unica limită în domeniul cercetărilor fundamentale.

Promovarea libertății de creație în știință nu înseamnă desigur apelul de a ne întoarce spre idealurile Iluminismului cu încrederea sa naivă în capacitatea necondiționată de a asigura progresul social. Caracterul contradictoriu, ambivalent al științei ridică astăzi un șir de cerințe etico-morale față de cercetătorul științific, cerințe ce nu pot fi neglijate. Astfel, schimbarea structurii cunoașterii științifice și a cercetării, pe de o parte, caracterul dublu al utilizării practice a cunoașterii științifice, pe de alta, au contribuit la atribuirea unui nou conținut problemei clasice a raportului dintre știință și valori.

Note:

1. Dominique Lecourt (coord.). Dicționar de istoria și filosofia științelor. Iași: Editura Polirom, 2005.
2. Termenul de ”ruptură epistemologică” se datorește lui Gaston Bachelard. ”Ruptura” operează prin stabilirea unui criteriu de demarcare între neutralitatea științei fundamentale și anumite drepturi și îndatoriri ale savantului care sunt în contradicție cu această neutralitate. (Cf. Stengers Isabelle. Inventarea științelor moderne. Iași: Polirom, 2001, p. 28).
3. Хайдеггер Мартин. Наука и осмысление. În: Новая технологическая волна на Западе. Москва, 1986.
4. Polanyi M. The Foundations of Freedom in Science. În: Physical Science and Human Value. New York, 1969.
5. Stengers Isabelle. Inventarea științelor moderne. Iași: Polirom, 2001.
6. Ibidem.
7. Polanyi M. The foundations of freedom in science. În: Physical science and human value. New York, 1969.
8. Bachelard Gaston. La Formation de l'esprit scientifique. Paris: Vrin, 1975.

IDEI ETICO-FILOSOFICE ÎN „CAZANIA” LUI VARLAAM

Gheorghe Gușă, doctorand

Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

Summary

The article cleared up some of the ethical-philosophical ideas present in the book Cazania (1643) of the Moldova's Metropolit Varlaam, such as ideas of God, man, space, time and eternity, knowledge and faith, etc.

Deși nu se poate spune că Varlaam a încercat prin „Cazania” sa, tipărită la 1643, să ofere un tratat sistematic de gândire filosofică creștină sau de teologie dogmatică ortodoxă, totuși bogăția de idei filosofico-religioase ce se întâlnesc chiar și la prima lectură a textului demonstrează că de multe ori avem de-a face cu o gândire personală, profundă. În învățăturile pe care le tratează, Varlaam pleacă în majoritatea cazurilor de la exegeza textului biblic. Cele mai multe teme filosofice și teologice sunt reprezentate așadar de ideile de Dumnezeu, om, cosmos, timp și eternitate, cunoaștere și credință etc., care sunt însă tratate prin prisma revelației divine cuprinsă în Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție. Deși baza gândirii lui Varlaam este de origine biblico-teologică, totuși idealurile umaniste nu lipsesc din opera acestuia.

Este evident că autorul „Cazaniei” de la 1643, în conformitate cu mentalitățile preponderente ale epocii, a promovat ceea ce am putea astăzi numi un caracter „antifilosofic” clar pronunțat al tezelor abordate. Toate temele metafizice asupra cărora se apleacă Varlaam îmbracă forma unor „filosofeme” în care, fără să fie pe deplin exclusă, gândirea rațională este subordonată credinței și cunoașterii de natură biblică, religioasă. Astfel, făcând probabil dovada faptului că în vremea sa atitudinea negativă față de filosofie și gândirea rațională începe să se schimbe în folosul unei aprecieri mai conciliante, Varlaam afirmă că de-a lungul istoriei au existat și gânditori demni de laudă, ca de exemplu cei trei crai de la Răsărit care au adus daruri la nașterea lui Iisus (de altfel aceștia sunt prezenți într-o formă laudativă și în creația folclorică românească a colindelor de Crăciun); despre „craii de la Persaida” se scrie că „atunci craii și împărații era filozofi și știa întoarcere ceriului și îmblarea stelelor” [1, p. 399].

Pe de altă parte, în mai multe rânduri „Cazania” oferă exemple din care cititorii trebuie să desprindă ideea că adevărata cunoaștere nu vine din folosirea rațiunii, ci din credință, iar veritabilii înțelepți nu sunt cărturarii acestei lumi, ci cei care și-au deschis mintea și inima pentru a primi dezlegarea tainelor divine de la Însuși Dumnezeu. În sprijinul convingerii că adevărata cunoaștere nu ține de filosofia acestei lumi sunt aduse exemple „autentice” din istoria scripturistică, exemple în care „cei proști” – adică oamenii simplii – au biruit de regulă „pre mulți înțelepți și filozofi” [2, p. 156]. Este și cazul episodului în care toiagul lui Moise, izbăvitorul evreilor din robia egipteană, înghite toiagele filosofilor lui Faraon – toiage care nu sunt altceva decât „puterea dracilor” [3, p. 46].

Ideea este și mai clar redată de Varlaam în lunga prezentare ce are ca subiect pe Arie, unul dintre cei mai mari eretici din istoria Bisericii ce a trăit în secolul al IV-lea d. Hr. [4, p. 136, 155]. Preot în Alexandria, Arie promova o învățătură eretică în care era negată divinitatea Fiului și egalitatea Cuvântului cu Tatăl ceresc. Respingând opinia că Fiul este o creatură subordonată Tatălui, primul Sinod ecumenic de la Niceea – convocat de împăratul bizantin Constantin cel Mare - , din anul 325, a afirmat deplina dumnezeire a lui Iisus Hristos, subliniind că El este „de o ființă” (*homoousias*) cu Tatăl.

Varlaam preia elemente din tradiția bisericească despre acest eveniment și pe baza lor conferă, în fapt, credincioșilor convingerea superiorității credinței patristice și ecleziale în raport cu filosofia profană: mai întâi, el rezumă ideile eretice ale lui Arie, după care istorisește adunarea celor 318 părinți la Niceea, din voința bazileului. Descrierea celor aflați de partea credinței adevărate este una superlativă – împăratul Constantin, „ca un om blând ce era”, nu dorește răul

lui Arie („să-l piardză”), iar episcopii erau unii dintre cei care mărturisiseră chiar cu persoana lor credința cea dreaptă („unora le era câte o mână tăiată, altora nasul tăiat, altora urechile, altora câte un ochiu scos pentru numele lui Hristos”) - , în timp ce pentru Arie și susținătorii lui definitorie este încăpățânarea și mândria. Important pentru noi este că Arie și-a adus în sprijin și un „filosof elen”; acesta, dacă la început nu crede că există Sfânta Treime (deși Sfântul Spiridon îi făcuse o analogie cu o cărămidă care, fiind una, cuprinde în ea apă, foc și lut), se lasă convins în cele din urmă în chip miraculos: este muțit și abia după ce scrie pe o hârtie că se întoarce la credință reprimește darul vorbirii.

Varlaam este în mod clar un susținător al primatului revelației creștine în raport cu filosofia umană. Se pune totuși întrebarea dacă el a acordat aceeași valoare surselor biblice ale Revelației divine, Vechiul și Noul Testament. Trebuie inițial menționat că ierarhul moldovean face numeroase referiri la personaje veterotestamentare (Moise, David, Solomon, Ilie, Isaia, Daniil, Ezechiil, ș.a.) și nouotestamentare (Iosif, Maria, Iisus Hristos, Petru, Pavel etc.), insistând pe prezentarea faptelor și nu pe interpretarea lor alegorică (acest lucru face ca autorul Cazaniei să se înscrie mai mult pe linia școlii de interpretare antiohiană, literară, și nu pe cea alexandrină, alegorică); apoi ca izvor autentic de cunoaștere regăsim nu doar Sfânta Scriptură, ci și învățătura patristică (în Cazanie sunt citați și cei mai de seamă reprezentanți ai patristicii creștine, ca Ioan Gură de Aur, Efrem Sirul, Vasile cel Mare ș.a.). Revenind la problema raportului dintre cele două Testamente, cel iudaic și cel creștin, chiar dacă aparent ele au aceeași importanță, la o privire mai atentă se observă preponderența revelației lui Iisus Hristos în fața legii iudaice. Mai exact, Hristos, ca adevăratul Mesia, împlinește această lege, de unde și simpatia autorului pentru Legea cea Nouă: „Hristos au făcut câte au învățat lege veche”, dar tot Hristos „au luat asupra sa greutatea legii, ca să ne sloboadă pre noi din robia ce gre a legerii jidovești...” [5, p. 404]. Într-o oarecare măsură, Varlaam se prezintă ca un susținător al tezei agnostice sau, mai exact, al imposibilității rațiunii omenești de a cuprinde tainele lui Dumnezeu și ale lumii ca și creație a Lui. „Să nu ispitești taina ce neispită și neajunsă de mente de om”, scrie în „Cazanie” [6, p. 381]. Pentru a ajunge la cunoaștere omul trebuie să treacă mai presus de minte și să se facă asemenea lui Dumnezeu, „știutoriu de inimi” [7, p. 412]. Avem aici de a face cu binecunoscuta tehnică ascetică răsăriteană de „coborâre a minții în inimă”, care proclamă primatul credinței nu doar ca act de cunoaștere, ci și ca virtute morală, acea credință care este cea „mai tare și mai vârtoasă” bunătate creștinească [8, p. 196]. În alte locuri din „Cazanie” întâlnim însă și pasaje care ne fac să credem că autorul nu nesocotea cu totul capacitățile cognitive ale minții omenești. Spre exemplu, iată ce scrie într-un pasaj: „Gândul omului are scaunul său în cap, că acolo șede mente și înțelegerea din carea purcede înțelepciune, știința și învățătura și priceperea și toată slobodzirea și oprirea gândurilor, și cunoașterea tuturor lucrurilor câte să aud și câte să gândească și să grăiesc cu limba, alegere binele din rău, și răul din bine, vrerea, pohta, dragostea, mânia, nădejdea, frica, iuboviu” [9, p. 301]. Făcând din mintea omenească sediul nu doar al cunoașterii raționale, ci și al voinței și afectivității, un fel de centru spiritual al ființei umane, Varlaam este capabil să ceară cititorilor săi ca, urmând exemplul sfinților, să ridice spre cer „ochii minții” [10, p. 455]. Și aici întâlnim una dintre temele binecunoscute ale învățăturii ascetico-mistice ortodoxe, dar și medieval-apusene, privind importanța ochiului în actul cunoașterii și în viața morală a omului. În fapt, se reiterează aici cuvintele adresate de Iisus Hristos ucenicilor despre rolul esențial al acestui organ de simț: „Lumina trupului easte ochiul. Deci, de va hi ochiul tău curat, tot trupul tău va hi luminat, iară de va hi ochiul tău viclean, tot trupul tău va hi întunecat” [11, p. 159]. Varlaam mai împărtășește apoi și altă opinie comună Evului Mediu, conform căreia mintea vede „cele vădute și cele nevădute”, pe când ochiul vede numai „cele vădute” [12, p. 161]; în paralel, cu toată importanța acordată ochiului, el nu neglijează nici celelalte organe de simț în actul cognitiv, căci prin acestea omul „caotă în față”, pe când Dumnezeu numai în sufletul omului, „într-animă” [13, p. 396].

În același timp însă, credem că nu greșim dacă înscriem reflecțiile mitropolitului moldovean pe linia isihastă a „vederii luminii lui Hristos”, specifică ortodoxiei mai ales prin gândirea sfinților Simeon Noul Teolog (949-1022) și Grigorie Palama (1294-1357). Cel mai

concludent se susține această afirmație prin versetul evanghelic al importanței ochiului ca organ de cunoaștere al sufletului. Dacă întunecarea acestuia prin patimi îl lasă pe om în ignoranță, curăția ochiului sufletească prin virtuți duce tocmai la vederea luminii - „atunci va fi ochiul curat și tot trupul va fi luminat” [14, p. 161-162]. Despre ce fel de lumină este însă vorba? Foarte pe scurt, Varlaam răspunde că este vorba de coborârea lui Hristos în mintea curățită, de accesul la un alt nivel al existenței, transcendent, care face ca lumea aceasta, cu toate frumusețile ei, să fie „ca un gunoiu” [15]. Desigur, trebuie făcută și o paralelă între afirmațiile autorului „Cazaniei” și paradigmele biblice al vederii lui Dumnezeu, căci, în ultima instanță, adevărata cunoaștere este sinonimă aici cu aceasta. Ca și în cazul autorilor isihasti ce l-au precedat cu câteva secole, în gândirea lui Varlaam cele trei paradigme biblice sunt unite într-o sinteză ce pune accentul pe vederea luminii prin organul sufletesc care este inima/ochiul – dar care înrăurește și trupul, implicând așadar omul întreg –, ca și identificarea acestei lumini cu Dumnezeirea autentică, făcută accesibilă ființei umane prin asumarea sa în Hristos.

Evaluând raportul dintre teologie și filosofie în „Cazania” lui Varlaam, vom observa că acest raport se înscrie pe linia specifică spațiului din care el face parte, cel ortodox-răsăritean. Dacă în Europa apuseană teologia romano-catolică a încercat să-și aservească filosofia, aceasta existând câteva secole sub forma scolasticii, în țările din estul și sud-estul Europei, unde predomina ortodoxia, filosofia a avut cu totul alt destin: „Aici gândirea filosofică se afla nu numai sub egida ortodoxiei, dar chiar în interiorul ei” [16, p. 31].

Pentru a înțelege și mai bine felul în care Varlaam a pus problema cunoașterii autentice, ne vom referi și la cealaltă importantă lucrare tipărită de el, „Cartea carea să cheamă Răspunsul împotriva Catihismului calvinesc”. Încă din „Predoslovie” acesteia ierarhul moldovean își afirmă rolul păstoresc față de toți creștinii de neam românesc, și mai ales din Ardeal, rol care îl aseamănă cu Apostolii și Părinții bisericești din vechime [17, p. 185-186]. Lucrarea lui Varlaam vizează propovăduirea dreptei credințe și respingerea scrierilor eretice, cum ar fi și „Catihizmul creștinesc” publicat în limba română ca o carte „plină de otravă de moarte sufletească”. Împotriva ei Varlaam a convocat, ca și Părinții din vechime, un sinod – „ș-am strâns săbor dintr-amândouă părțile, și din Țara Românească, și din Țara Moldovei” – care s-a pronunțat împotriva celor „ce tâlcuiesc rău și strămdadză scriptura svântă” [18, p. 186-187].

Lucrarea de față, „catihizmul nou”, se vrea așadar a fi dovada corectei citiri și interpretări a revelației divine cuprinsă în Sfânta Scriptură, adică tocmai ceea ce constituie sfânta tradiție. Autorul insistă că tâlcuirea Cărții sfinte nu se face după cugetul său omenesc, ci urmând linia patristică, integrându-se, altfel spus, în această tradiție [19, p. 188].

Creștinii sunt chemați să mărturisească și să păstreze „credința cea dreaptă întru Hristos” chiar cu prețul vieții, căci ea este „credința voastră cea pravoslavnică a moșilor și a strămoșilor voștri” [20, p. 189], formulată la cele șapte Sinoade Ecumenice din primele opt veacuri creștine, ca și la alte sinoade ce au urmat acestora („învățăturile ceale bătrâne și de demult a șapte svinte și a toată lumea săboară”) [21]. Mergând și mai departe asupra ideii dacă Scriptura poate fi interpretată sau nu, Varlaam răspunde afirmativ cu un verset din Scriptură, cel de la Evanghelia către Ioan: „Ispitiți scriptura că voao vă pare că întru ea veți avea viața de veci” [22, p. 192]. Dar tot el atrage atenția că tălmăcirea Bibliei, la fel cum poate duce la viața veșnică, se poate face și spre moarte, spre osânda veșnică a sufletului. Într-adevăr, cunoașterea/vederea lui Dumnezeu reprezintă însuși scopul vieții creștine, cum se spune tot în Evanghelia de la Ioan: „Aceasta iaste viața de veci: să cunoască pre tine unul Dumnezeu și pre acela ce-ai trimis, Isus Hristos” [23]. Dar pentru a ajunge la această cunoaștere veritabilă, reală a lui Dumnezeu, se cer a fi îndeplinite anumite condiții morale, se cere omului o anumită stare sufletească sintetizată în cele trei virtuți teologice: 1) credință, 2) nădejde și 3) dragoste. Este vorba de credința în Sfânta Treime și de exercitarea iubirii de Dumnezeu prin împlinirea poruncilor Sale, care face din om „liubovul cătră Dumnezeu și cătră deaproapele său”. Extrem de important pentru Varlaam, credința aceasta este așadar una „lucrătoare”, activă, dinamică (și nu întâmplător aici este citată Epistola lui Iacov, care fusese respinsă drept „epistolă de paie” de reformatorul Luther). Este adevărat că începutul, premiza autenticei vieți și cunoașteri creștine constă în credință, dar

cunoașterea lui Dumnezeu ca scop al vieții creștine este indisolubil legată de toate cele trei virtuți, nu doar de credință, iar acest fapt l-a mărturisit Însuși Hristos - „Iară cuvântul ce-au grăit Hristos de-au zis: „Aceasta iaste viața de veaci: să te cunoască pre tine adevăr Dumnezeu și pre cel ce-ai tremis, Isus Hristos”, nu l-au grăit pentru să fie viața de veaci numai în credință, fără de nice un lucru...” [24, p. 193].

În strânsă legătură cu prezentarea caracterului creator pe care îl are lucrarea divină, se dezvoltă în „Cazania” lui Varlaam și învățăturile sale despre creația văzută și om. Despre cea dintâi aflăm că este mediul de difuzare a iubirii divine, spațiul creat de Dumnezeu cu scopul de a revărsa mila și bunătatea lui asupra întregii creaturi: „Dumnezeu acela ce nici început, nici sfârșit n-are, care easte mai înainte de toți vecii, îmbrăcat cu mina neatinsă și cu slava negrăită, căruia nu-i trebuie nici ceriu, nici pământ, nici altă lume ca să-l preaslăvească, că acestea toate le avea întru sine și era mărit și slăvit, deosebit de toată lumea, iar pentru mila sa vru să-și arate mila sa lumii, care o avea mai-nainte încă ce nu era lumea pentru aceasta făcu întâiu îngerii și apoi pe om” [25, p. 377]. Până la căderea în păcat, Adam fusese creat de Dumnezeu „cu toate darurile podobit”, având toate după voia sa. Fără a intra în detalii privind structura dihotomică (trup-suflet) sau trihotomică a omului (trup-suflet-spirit), Varlaam proclamă unitatea ființei umane în cele două părți ale sale, una văzută și cealaltă nevăzută. După momentul biblic al Facerii, omul este conceput de Dumnezeu, fie bărbat, fie femeie, din trup și suflet - „ca să hie lăcuietorie cu trupul întra-această lume de jos, iar cu sufletul să prăvească frumusețea lui Dumnedzău cel de sus” [26, p. 379].

Deși între trup și suflet există o veritabilă „prăpastie” ontologică, aceste două părți sunt strâns legate între ele pentru a forma omul; mai mult, ele reverberează una asupra celeilalte, astfel încât tot ceea ce se întâmplă în suflet se resimte și în trup, și tot ceea ce se întâmplă în trup are influență și asupra sufletului. Vădind influențe platonice, Varlaam scrie că „trupul easte mai gios și mai mic decât sufletul”; și tot ca dovadă a acestor influențe platonice, el mai scrie și că natura trupească este sălașul păcatului în om: trupul „lucurile cele pementești iubește să facă, adecă să doarmă mult, să mănca mult, să be mult, să curvească, și alte lucruri lumești pohtește trupul să facă”. Din acest motiv „mai bine easte să facă trupul pre voia sufletului, decât sufletul voia trupului” [27, p. 423]. În același timp, nu trebuie uitată nici concomitența trupului cu sufletul, care face ca, dacă de exemplu boala se înmulțește în suflet, ea să se reflecte și asupra trupului – „atunci să varsă și pre trup” [28, p. 181].

Că Varlaam vede omul ca o unitate ontologică, psiho-somatică reiese și din reflecțiile sale asupra înrăuririi faptelor fizice asupra sufletului, respectiv a simțurilor sufletești asupra trupului. La Varlaam se întâlnește concepția antropologică antică de factură platonice – preluată și în psihologia ascetică filocalică, a tripartiției facultăților psihice – sufletul uman, unul în ființa sa, are trei funcții principale: una rațională (*logistikon*), una irascibilă (*thymikon*) și una concupiscentă (*epithymetikon*). Cât despre partea rațională, ea se cuvine, în calitatea sa de centru sau „regină” a sufletului omenesc [29, p. 301], să evite căderea în autonomie prin arbitrariul libertății, izolându-l pe om de relația de comuniune cu Creatorul, ci să urmeze unirea cu El prin înfăptuirea voii divine: „Să hie omul cu toate poddanic și slugă lui Dumnedzău, ca celuia de la carele are toată firea și agiutoriul” [30, p. 301].

Modul în care a fost creat omul „după chipul” lui Dumnezeu determină pe acesta să posede responsabilitate nu doar „pe verticală”, în relație cu Creatorul, ci și „pe orizontală”, în relație cu semenii. Restaurarea chipului lui Dumnezeu în om, întunecat în urma căderii în păcat, are loc după Varlaam prin Pogorârea Sfântului Duh. Întemeierea Bisericii ca nou mediu mântuitor în ziua Cincizecimii a coincis și cu refacerea chipului lui Adam cel vechi: „că chipul acela al lui Dumnezeu, carele pusese și-l arătase Dumnezeu în tvorenia Sa, adică în om și întâi întru Adam, care chip și obraz fiind grozăvit și spurcat de duhul cel rău și înșelător ce înșeală pe Adam... cu Duhul lui Dumnezeu cel Sfânt stătu acel chip curat și înfrumusețat întru noi întru toți; și fiind acel chip omorât de meșteșugul diavolului, iar de Duhul Sfânt s-au învins și este viu și înnoit chipul lui Dumnezeu întru noi, către mărirea cea de veci” [31, p. 142].

În „Răspuns Catehismului calvinesc”, mitropolitul Varlaam așează pe om în strânsă legătură cu Creatorul său. Viața și moartea omului depind de voia dumnezeiască, iar omul este dator să-i mulțumească pentru amândouă, convins fiind că, în fapt, după Întruparea și Învierea lui Iisus Hristos, destinul omului nu mai este coborârea în iad. În primul rând, „nime de noi nu iaste viu de la sine, fără numai de la Dumnezeu și iarăși nime nu moare fără de voia lui Dumnezeu. Cum zice: oare am hi vii, lui Dumnezeu să cade a mulțumi. Și iarăși: care am muri, cu porunca lui Dumnezeu murim” [32, p. 194]. În al doilea rând, chiar și pentru moarte suntem datori să-i aducem Creatorului nostru laudă și mulțumire, conștienți fiind că viața noastră nu a fost altceva decât un dar al Său: „pentru ce suntem datori a-i mulțămi și pentru moartea noastră, că pentru aceea s-au întrupat fiul și cuvântul lui Dumnezeu ș-a părintelui și muri și să îngropă și învise a treia zi din morți, pentru să biruiască cu viii și cu morții” [33]. Mitropolitul Varlaam insistă foarte mult în „Cazania” sa asupra efemerității acestei lumi; după el timpul semnifică cadrul temporal în care omul își joacă în acel „război nevăzut” mântuirea sa. Pentru cel drept timpul se vedește încă de acum ca fiind „plin” de veșnicie, căci un om ca acesta știe să aleagă cele nepieritoare. Desigur, omul este înzestrat de Dumnezeu cu posibilitatea de a diferenția și alege veșnicia. Orice încercare de a-și găsi aspirațiile sufletești în lumea aceasta este o iluzie deșartă, întrucât toate cele supuse timpului sunt sortite distrugerii: „lumea aceasta trece ca o umbră și binele ei să stinge ca un fum...” [34, p. 50].

Important este că ceea ce omul face de-a lungul timpului cât trăiește pe pământ, fie bine, fie rău, determină starea sa în veșnicie. Ceea ce părea a ține o veșnicie, viața omului se vedește a trece foarte rapid, iar felul în care omul a trăit în timp îi determină soarta veșnică. În fine, caracterul trecător al tuturor elementelor acestei lumi – ca în mitul antic, în care Chronos își devorează copiii, nimeni și nimic neputând să se sustragă curgerii ireversibile a timpului. Dorind să sublinieze că în timpul vieții sale omul e dator să trăiască ca o pregătire pentru existența dincolo de timp, în veșnicie, Varlaam compară timpul cu un uragan ce dislocă temelia lucrurilor acestei lumi, punându-le într-un vârtej în care omul le are la îndemână doar pentru o clipă, lăsându-le apoi celorlalți. În fapt, curgerea timpului este echivalentă pentru Varlaam cu apropierea omului din ce în ce mai mult de moarte, mitropolitul moldovean anticipând în mod miraculos reflecțiile heideggeriene despre „ființă-spre-moarte” (*sein-zum-Tode*). Omul este o ființă aflată în pelerinaj în această lume, într-o călătorie temporală ce va fi întreruptă de „stăpânul” ei, ce „iaste moartea, și-i foarte mâniaoasă” [35, p. 334]. Acest moment reprezintă, din punct de vedere temporal, încetarea existenței timpului și instaurarea veșniciei.

Mitropolitul Varlaam nu cunoaște fatalismul pesimist al concepțiilor ciclice antice despre timp; la el timpul nu este altceva decât cadrul temporal în care omul își joacă, în mod liber, soarta. Exprimând în fapt conceptul antic de *pantha rei*, el proclamă deopotrivă efemeritatea acestei lumi, ca și necesitatea ființei umane de a-și câștiga aici nemurirea sufletului.

Note:

1. Varlaam, Mitropolitul Moldovei. Cazania (1643). București: Fundația Regală pentru literatură și artă, 1943.
2. Ibidem.
3. Ibidem.
4. Ibidem.
5. Ibidem.
6. Ibidem.
7. Ibidem.
8. Ibidem.
9. Ibidem.
10. Ibidem.
11. Ibidem.
12. Ibidem.
13. Ibidem, p. 396.

14. Ibidem.
15. Ibidem.
16. Angela Drăguțan. Elemente de filosofie morală în opera lui Varlaam. În: Revistă de Filosofie și Drept, nr. 2-3 (1996).
17. Vezi Varlaam. Opere: Răspunsul împotriva Catihismului calvinesc (ediția critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu). București: Editura Minerva, 1984.
18. Ibidem.
19. Varlaam oferă și o definiție a ceea ce ar fi această tradiție: „Că acelea ce-am luat de la moșii și de la strămoșii noștri sunt de svânta evanghelie a lui Hristos întărite, de proroci și de apostoli temeluite și de duhul svânt cu luminatele săvoară a svinților părinți mărturisite”. Ibidem.
20. Ibidem.
21. Ibidem.
22. Ibidem.
23. Ibidem: „Credința iaste cap și începătură tuturor faptelor celor bune și de spăsenie”.
24. Ibidem.
25. Varlaam, Mitropolitul Moldovei. Cazania (1643). București: Fundația Regală pentru literatură și artă, 1943.
26. Ibidem.
27. Ibidem. „În orice caz, de vei urî cele trupești, mai repede vei afla și cele sufletești”. Vezi: Ibidem, p. 370.
28. Ibidem.
29. „Gândul omului are scaunul său în cap, că acolo șede mentea și înțelegerea din carea porcede înțelepcune și știința și învățătura și priceperea și toată slobodzirea și oprirea gândurilor, și cunoașterea tuturor lucrurilor câte să aud și câte să gândesc și câte să grăiesc cu limba, alegere binele din rău și răul din bine, vrerea, pohta, dragostea, mânia, nedejdea, frica, liubovul. Acesta și ș-alte isprăvi de treabă mentea le svântuiaște, carea are scaunul său în capul omului”. Cf. Ibidem, p. 301.
30. Ibidem. La Varlaam nu există influențe platonice clar pronunțate, concepția sa antropologică e pur creștină; dacă pentru Platon numai sufletul era de esență divină, în timp ce trupul era doar o închisoare a sufletului, pentru Varlaam nu doar sufletul, ci și trupul e creat, e dăruit de Dumnezeu. El îi spune de aceea omului „nice trupul nu iaste al tău, ce iaste a celuia ce l-au zidit”. Datoria omului este deci de a avea grijă nu doar de suflet, ci și de trup, făcând din acesta lăcaș sfânt pentru primirea lui Iisus Hristos. Vezi: Ibidem, p. 333-334.
31. Ibidem.
32. Varlaam. Opere: Răspuns împotriva Catehismului calvinesc.
33. Ibidem.
34. Varlaam, Mitropolitul Moldovei. Cazania (1643). București: Fundația Regală pentru literatură și artă, 1943.
35. Ibidem.

EVOLUȚIA STRUCTURII SOCIALE ÎN MEDIUL RURAL AL MOLDOVEI ÎN CONDIȚIILE ECONOMIEI DE PIAȚĂ

Andrei Timuș, membru corespondent al AȘM
Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

Summary

Basic social and economical factors that influence both the social groups stratification processes and the change in social structure of Moldavian society under market conditions are studied in the presented article.

Schimbările cardinale care au avut loc în societatea moldavă în legătură cu trecerea de la o economie planificată la economia de piață din anii 1991-2009 s-au răsfrânt în mare măsură asupra dinamicii structurii sociale a societății mai ales a populației de la sate.

Această structură se prezintă ca o totalitate socială (clasă, pătură, grup, colectiv de muncă), comunități social-demografice (tineret, pensionari), profesional-calificative, teritoriale (tipuri de localități, așezări) și etnice legate între aceste comunități prin relații relativ stabile.

Se cere de menționat că în structura socială între diverse clase, pături au loc diferențieri sociale, cauzele acestora sunt: deosebiri în relațiile lor față de posesia proprietății și administrării ei; necesitatea întăririi comunităților corespunzătoare, sau grupurilor sociale de lucrători pentru efectuarea unor munci și poziții social-economice inechivalente, în măsura inegală a participării unor grupuri și pături de lucrători în producție, în distribuire, schimb și consum a bunurilor materiale, sociale, culturale și spirituale, măsura inegală a influenței asupra luării deciziilor, participării în realizarea puterii economice și sociale.

Din punctul de vedere a stratificării sociale, după cum se prezintă de către sociologia occidentală și cea americană procesul reproducerii sociale a stratificării indivizilor (clase, grupuri) se formează ierarhic organizată structura societății care are măsura de „sus” și de „jos”.

Sistemul social al stratificării este dotat cu trei dimensiuni: a poziției individului în ierarhia veniturilor și bunăstării în poziția economică a sistemului remunerării materiale; statusul sau accesul individului sau grupului social la bunurile materiale și sociale; puterea sau influența economică, politică a indivizilor sau grupurilor sociale, unul asupra altuia.

În plan funcțional al structurii sociale inegalitatea socială se tratează ca consecință a pozițiilor indivizilor în funcționarea societății. De rând cu teza inevitabilității părților inegale ale structurii sociale tot mai mult apar tendințe egalitaristice, mai ales în concepțiile „clasei de mijloc” care treptat se compune din majoritatea populației (în SUA, de pildă, aproape 54%) care posedă mijloace suficiente pentru bunăstarea vieții. Această clasă mijlocie este cunoscută ca fiind iubitoare de muncă, luptă cu insistență în atingerea scopurilor trasate, știe a prețui posibilitățile acordate de societate în privința mobilității sociale prin intermediu învățământului, educării, sporirii calificării, profesionalismului ș.a. Anume mărirea numărului care aparțin „clasei de mijloc” real înseamnă lichidarea opoziției de veacuri dintre bogăție și sărăcie însă problema constă în a asigura condiții în crearea acestor dimensiuni a clasei de mijloc pretutindeni.

În condițiile formării relațiilor de piață și fărâmițării pământurilor în satele, comunele Moldovei ca urmare a lichidării gospodăriilor specializate astăzi se produce de trei ori mai puțin legume, fructe, lapte, carne, de două ori mai puțin struguri, de patru ori mai puțin sfeclă de zahăr, decât în anul 1989, iar producția tutunului și celei a culturilor etero-oleaginoase care în trecut aduceau venituri mari pentru bugetul republicii astăzi în genere sunt lăsate în voia destinului (Tabelul 1).

Tabelul 1. Dinamica producției principale agricole a Moldovei în anii 1989-2008, mii tone*

Indicatorii	1989	2000	2008	2008, față de 2000, %	2008, față de 1989, %
Cereale și leguminoase, boabe	3323	1954,6	3160	161,6	95,0
Floarea soarelui	281	268,6	371	138,1	132,0
Sfecla de zahăr	3612	943,5	919	97,4	25,4
Tutun	68	25,3	4	15,8	6,0
Soia	-	11,6	57	4,9 ori	-
Cartofi	463	330,0	270	81,8	58,3
Legume	1202	363,6	376	103,4	31,2
Fructe, nuci, pomușoare	1176	256,4	367	143,1	30,5
Struguri	1037	703,8	635	90,2	61,2
Producția animală					
Vite și păsări (masă vie)	355	123	108	87,8	30,4
Lapte	1548	574	542	94,4	35,0
Ouă (milioane bucăți)	1129	575	547	94,0	47,9

*Datele BNS a Moldovei al anilor 2000-2008 – din 1995 fără raioanele de Est ale Republicii Moldova.

Materialele cercetărilor sociologice atestă că aproape 29% de respondenți la începutul anului 2009 lucrau pământul în gospodăriile individuale țărănești, aproape o treime activau în cadrul societăților cu răspundere limitată, peste fiecare al patrulea – au dat cotele pământului său arendatorilor, unii țărani nu au semnat contracte, iar continue să se plângă că arendatorii aproape că nu le achită cotele de pământ arendat, arendatorii deseori nu informează țărani despre rezultatele recoltării și producția primită, fiecare a patra gospodărie prelucrează pământul în cadrul societăților pe acțiuni (S.A.) și colectivelor agricole de producție (C.A.P.).

Conform datelor preliminare în decursul anului 2009 o mare parte de pământuri, mai ales din zona satelor din nordul țării se prelucrează în colectivele agricole de producție și societățile pe acțiuni, ceea ce creează posibilități de a implementa tehnologii avansate și a spori producția agricolă, a crea locuri de muncă, ridicând totodată și productivitatea muncii (Tabelul 2).

Tabelul 2. Tipurile de formațiuni agricole care în opinia sătenilor sunt economic mai eficiente, în %, N 970, 2009

Variabilele		Cooperative agricole de producere (C.A.P.)	Societăți pe acțiuni (S.A.)	Nu s-au determinat
Genul	masculin	66,9	29,6	3,5
	feminin	71,0	29,0	-
Vârsta	până la 25 ani	71,5	25,6	2,9
	26-40 ani	74,8	25,2	-
	41-50 ani	49,5	50,5	-
	51-62 ani	58,3	39,6	2,1
	63 ani	28,6	71,4	-
Studii	Superioare și super. incomplete	73,2	25,6	1,9
	Medii generale și speciale	65,5	33,9	0,9
	Medii incomplete și mai jos	54,1	43,2	2,7
Total		69,2	29,3	1,5

Participarea sătenilor cu cotele proprii de pământ în formațiunile agrare în baza societăților pe acțiuni și colectivele agricole de producție va da posibilitate mai cu spor să se integreze cu întreprinderile de fabricare a producției prime în producție finită, mărind prin această integrare a veniturilor și creând locuri de muncă la sate.

Forța motrică a modificării relațiilor dintre elementele structurii sociale este formarea și realizarea posterioară a contradicției dintre tendința spre a nivela condițiile economice și sociale ale activității vitale a indivizilor ale diferitor comunități și tendința spre păstrarea inegalității economice și sociale spre noile tipuri ale diferențierii sociale. Este rațional permanent de studiat procesele de dezvoltare a condițiilor concrete în direcția sporirii echității sociale și satisfacerii intereselor și necesității indivizilor.

Este important de conștientizat că structura socială este condiționată de modul de producție dominant. Structura socială prezintă sistemul pozițiilor sociale legate reciproc care posedă particularități de diverse dimensiuni (profesii, vârstă, venit, studii și a.).

Indivizii și grupurile sociale se comportă în dependență de pozițiile ocupate în structura socială. În centru atenției cercetătorilor se află problemele mobilității sociale și aspectele integrative ale diferențierii sociale.

Vestitul economist și sociolog american J. Galbraith menționează: „Există mai întâi, faptul de necontestat că economia de piață actuală permite îmbogățirea și distribuția veniturilor într-o manieră total inechitabilă, inegală, având efecte sociale nefaste și de asemenea prejudicioasă din punct de vedere funcțional” [1, p. 59]. 1% din populația SUA, reprezentând cele mai înstărite familii americane dețineau în 1989 aproape 40% din averea națională. Acest lucru nu poate fi acceptat de către o societate perfectă. Problema inegalității, a inechității constituie un subiect dintre cele mai frecvent disputate în cadrul gândirii economice... Mai departe se pune problema protecției pe care structura socială specifică Statelor Unite o acordă celor înstăriți și celor bogați... Este o clasă „de sus” și una „de jos” însă „avem de-a face, în scop practic cu un sistem de trei clase format dintr-o singură clasă, o inovație în materie de aritmetică... clasa de mijloc, ce devine astfel predominantă constituie cortina în spatele căreia se ascund cei bogați... Reducerea impozitelor în interesul clasei de mijloc se răsfânge asupra celor foarte înstăriți... Clasa „de sus”... pur și simplu nu există” [2, p. 59-61).

Așadar, în privința ocupării unor poziții mai înalte în ierarhia stratificării sociale mai întâi influențează dimensiunea prestigiului profesiei care diferă în dependență de mărimea aportului funcțional în rezultatul activității indivizilor; a doua dimensiune a structurii stratificaționale constă în nivelul rangului, rolului în sistemul social al puterii; a treia dimensiune ale stratificării sociale constituie venitul sau bogăția. Diverse roluri profesionale în societate posedă diferite capacități spre a dobândi venituri, capital; a patra dimensiune a stratificării este nivelul studiilor, științei. Oamenii în societate întotdeauna se foloseau de accesul inegal spre a obține un nivel înalt de cunoștințe care dădeau posibilități de a îndeplini diverse roluri de prestigiu; a cincea dimensiune a stratificării sociale prezintă sfera religioasă; a șasea dimensiune – constituie nivelul rangului după grupurile de rudenie și etnice.

Mobilitatea socială direcționată atât în sus, cât și în jos după diverse dimensiuni stratificaționale are loc în toate societățile. Pentru toate rolurile ca constantă care ocupă un rol decisiv în procesele mobilității sociale este învățământul, studiile.

Conform datelor statistice preliminare ale anului 2009 structura socială a populației Moldovei care activează în diferite direcții a economiei naționale constituie următoarele grupuri sociale:

1. Muncitori care lucrează la întreprinderile industriale, energetice, de construcții – 24%;
2. Lucrători – țărani, specialiști, mecanizatori – ocupați în ramura agriculturii – 32%;
3. Lucrători, specialiști, pedagogi, medici, funcționari din serviciile sociale – 38%.
Dintre care: știința, învățământul – 16%, sănătatea, asistența socială – 10%;
4. Administrarea publică – 6%.

În anii de transformare a societății este important de asigurat pe toate căile sporirea eficienței economice și principalul în această direcție este asigurarea trainică a securității

alimentare. În această perioadă în mod deosebit se cere o stabilă putere de guvernământ care dispune de pârghii solide de dirijare, manageriale, de control ca să fie redusă sărăcia și minimizat costul social al trecerii la relațiile de piață. Este necesar de intensificat dezvoltarea industriei prelucrătoare a materiei prime agricole, creând întreprinderi industriale la început în centrele raionale asigurând mărirea locurilor noi de muncă pentru lichidarea șomajului, sporirea veniturilor populației și creșterea produsului intern brut al țării.

Oamenii, după cum reiese din materialele cercetărilor sociologice, conștientizează inevitabilitatea inegalității sociale care a apărut mai ales după privatizare. Astăzi este necesar de asigurat ocuparea oamenilor în muncă, creșterea nivelului capacității de cumpărare a populației. Este important de asemenea intensificarea rolului reglator al statului în vederea evitării diferențierii societății reducând ruptura excesivă dintre veniturile orașenilor și sătenilor, deoarece majoritatea populației consideră just că realizarea problemelor vieții sociale trebuie să fie rezolvată într-o oarecare măsură, în lumina cerințelor echității sociale.

Așadar, structura socială (clasă, colectiv de muncă), social-demografică (tineret, pensionari), profesional-calificative, teritoriale și etnice este totalitatea relațiilor interacționale în societate. Aceste grupuri sociale cer să se țină cont de interesele fiecăruia în programele social-economice și social-politice a țării.

Note:

1. John Kenneth Galbraith. *Societatea perfecta*. București: Ed. Eurosong & Book, 1997.
2. John Kenneth Galbraith. *Op. cit.*

IMPACTUL FENOMENULUI SOCIAL ASUPRA CONȚINUTURILOR SPIRITUALE

Tatiana Comendant, doctor în sociologie
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

Iurie Caraman, doctor în sociologie
Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

Summary

The social life is characterized by the values that make them appear and disappear, circulate and evolve. The author mentions that the value dimension of society is closely connected with the millenary age of autochthonous culture and with the spiritual unity of its creators. Any transfer of values from one consciousness to another constitutes, at the same time, an educational fact. Education is the main fact contributing to making social life and progress in society more active. The basis of social life, in general and that of the national one in particular is of spiritual character. The future development of the social life depends, eventually, on the spiritual content of the members of contemporary society. In this way, the investment in culture and education is the most rewarding for the development of a lasting society.

Dezvoltarea mediului social și influența lui benefică asupra lumii spirituale a oamenilor este dependentă de conștientizarea de către majoritatea absolută a membrilor societății a rolului activ în schimbarea spre bine a condițiilor de viață. Exteriorizarea activismului uman în ceea ce privește transformarea și ameliorarea condițiilor sociale ale existenței sale este circumstanțiată de nivelul de dezvoltare a libertății lui sociale.

Nivelul de dezvoltare a societății umane condiționează, în mare parte, libertatea morală a membrilor săi. E necesar de menționat faptul că nu poate exista o adevărată libertate morală a persoanei, dacă ea nu posedă cultură morală. Măsura conștientizării de către individ a libertății în alegerea modului de comportament constituie esența culturii lui morale.

Marea varietate a necesităților umane, una dintre care este și cea morală, exprimă anumite particularități ale mediului social (obiectual și individual). Conform necesităților morale ale personalității se realizează transpunerea necesităților social-morale obiectiv-existente în lumea internă, în activitatea ei practică.

Valorile moral sociale, căpătate prin însușirea, conștientizarea necesităților morale de către individ, satisfăcute prin comportamentul lui, prin relațiile cu alți oameni, contribuie la formarea unui tot întreg de calități morale ale personalității. Calitatea morală constituie o totalizare specifică a însușirii și realizării de către om a unei sau altei valori morale ori a unui grup de valori apropiate ca importanță.

Însușirea și obiectivizarea valorii morale în comportament se transformă într-o calitate morală corespunzătoare a personalității. „Viața socială se caracterizează prin valorile pe care le face să apară și să dispară, să circule și să evolueze; Fenomenul social se reduce în ultima analiză la un proces de substituire de valori; Viața socială e interacțiunea conștiințelor” [1, p. 28, 50, 105]. Aceste concluzii, formulate de către sociologul clujean Eugeniu Sperantia la începutul secolului XX, ni se par actuale și astăzi.

În anii 20 ai secolului trecut Eugeniu Sperantia își clădea sociologia pe câteva repere ferme:

- fundamentul vieții sociale și al celei naționale, în special este de natură spirituală;
- în centrul explicației trebuie de așezat individul;
- componenta simbolică a vieții sociale e crucială - indivizii creează, circulă și emit valori.

Vom remarca, în primul rând că pentru Sperantia obiectul sociologiei este personalitatea.

Dânsul definește personalitatea ca un „produs al seriilor de interacțiuni pe care le-a trăit și ca un determinant al acțiunilor viitoare...”. Biologicul și materialul sunt numai „suport al conștiinței”, cadru principal în care „germinează, evoluează și se propagă valorile”. [2, p. 36, 42]

„Întreaga conștiință individuală e pătrunsă de influențe exercitate asupra ei de celelalte conștiințe. Ea nu s-ar putea dezvolta și organiza fără acțiunea neîntreruptă a celorlalte asupra ei”. Iar interacțiunea cu sens a indivizilor se va face pe baza – și prin intermediul „conținuturilor de conștiință” sau a valorilor. [3, p. 13, 16] Valorile, în ultima instanță, configurează orizontul simbolic al unei societăți.

Valoarea e deci, forța care reține în circulație un conținut de conștiință, o idee, o normă, o prescripție etc. Valorile asigură contextul în cadrul căruia normele sociale sunt stabilite și explicate. Dar valorile sunt investite și cu semnificație emoțională considerabilă.

Cea mai splendidă creație a omului, creația de sine, presupune existența unui mediu social care să-i ofere sufletului individului posibilitatea unei ciocniri cu valorile culturale. Din această ciocnire se poate produce o autocunoaștere care duce la procesul de autocreație, la ceea ce se numește: trecerea de la individualitate la personalitate.

Pentru a se forma personalitatea este necesar contactul realității psihice, care e individualitatea, cu realitatea socială. „În orice experiență individuală - scria Dimitrie Gusti - se oglindește o experiență socială, pentru că tot ce formează conținutul socialului e o creație a personalității” [4].

Dimensiunea valorică a societății noastre stă în strânsă legătură cu vechimea milenară a culturii autohtone și cu unitatea spirituală a creatorilor ei. Aceasta înseamnă că încă din vremuri uitate, de demult s-a născut la noi un grup distinct de valori. Perpetuate în diferite forme, ele pot fi identificate de la o etapă istorică la alta, din maiestrua afirmare istorică a daco-geților și până în epoca contemporană. În îndelungata lor istorie, formele culturii își organizează o matrice proprie și se stabilesc în conștiința etnicului.

Un aspect cultural moștenit din antichitatea geto-dacică cu referință la conținutul sufletesc este celebrul dialog al lui Platon „Charmides”. Autorul remarcă faptul că strămoșii noștri geto-daci aveau o practică inedită în tratarea bolnavilor. Dâșii erau convinși că boala instalată într-un organism modifică întreaga structură psihică a bolnavului. De aceea se recomandă în aplicarea tratamentelor, pe lângă o serie de practici medicale și studiul complex al omului, ca ființă morală. „Toate de aici pornesc de la suflet: atât cele rele cât și cele bune ale trupului ori ale făpturii noastre depline și de aici se revarsă ele, așa cum de la cap totul se răsfrânge asupra ochilor. Prin urmare, mai ales sufletul se cade îngrijit, dacă avem de gând să aducem la o bună stare atât capul cât și restul trupului”. [5, p. 229-230]

Un conținut spiritual, înfățișându-se ca valoare și cucerind simultan sau succesiv mai multe conștiințe, constituie nucleul său centrul de forță al unui grup social. Valoarea apare ca un organism viu ce evoluează în cadrul grupului. Fizionomia grupului e determinată de valorile care-l domină și-l caracterizează. Infiltrația valorilor cadrului în fiecare din conștiințele sale componente constituie educația.

Cunoașterea realității sociale din care vine subiectul educației și pentru care se pregătește are o importanță deosebită pentru educarea sufletească (morală) a individului, pentru procesul de influențare intenționată prin care se caută a se da individului nu numai cunoștințe, dar și un suflet. „Circulația valorilor, procesul esențial al vieții sociale e tocmai unul și același cu procesul educației. Orice transferare de valori de la o conștiință la alta constituie totodată un fapt educativ, adică un proces de influențare a unuia prin toți, sau printr-o parte, din grup”. [6, p. 559]

Școala ar fi trebuit și trebuie să fie una dintre principalele instituții de educare morală și civică. Dar, în societatea precedentă nu a fost așa. Educația morală a fost aproape inexistentă. Minciuna deliberată privind realitățile sociale din țară (chiar dacă era rostită doar de complezență) i-a discreditat pe educatori. Nu este de mirare că prestigiul profesorilor era scăzut sau aproape absent.

Pe lângă multe rezultate pozitive ce nu pot fi negate, școala din perioada sovietică a avut ca efect pervers formarea unor atitudini contradictorii: exprimarea în public doar a ceea ce

era convenabil din punct de vedere social (mai curând a ceea ce era impus politic), chiar dacă individul gândea și simțea altceva ca rezultat al educației în familie. Această scindare a personalității între atitudinile și comportamentele publice și cele intime ar putea fi caracterizată și drept duplicitate comportamentală.

Ne-am fi așteptat ca în perioada de după 1990, debarasată fiind de constrângerile politice anterioare, școala să se reafirme ca principala instituție socializatoare, păstrătoare și promotoare a valorilor naționale și universale. Însă, dimpotrivă, rolul formativ al școlii devine subiectul tot mai multor îngrijorări sociale. Cauzele sunt multiple: precaritatea condițiilor economice, slaba pregătire a părinților în domeniul educației, lipsa de supraveghere a copiilor, educația predominant stradală a minorilor etc. Nu puține sunt cazurile în care părinții au trăit dileme dramatice: spre ce să fie orientat comportamentul copiilor în condițiile în care cinstea, inteligența, performanța științifică și artistică erau prost răsplătite de societate, în timp ce corupția, înșelătoria, furtul și prostia agresivă erau aproape singurele posibilități de reușită materială? În contextul acestor răsturnări valorice, profesiile care pretindeau cele mai mari investiții intelectuale aveau prestigiul cel mai scăzut. În câmpul social s-au multiplicat concepțiile că performanțele școlare, intelectuale și respectarea normelor și valorilor nu mai sunt mijloace de reușită socială, ci dimpotrivă.

În consecință, educația omului și transformările sociale pe care acesta le realizează se află într-o relație de reciprocitate, în sensul că omul educat, acționând asupra societății, concomitent cu transformările sociale pe care le provoacă și realizează, se transformă pe el însuși, fapt ce va influența din nou asupra societății. Diacronia educației se concentrează în modificările și restructurările multi-aspectuale în ceea ce privește conținutul, formele, mijloacele de realizare, toate subordonate necesităților și viziunilor sociale proprii fiecărei etape de evoluție a societății umane.

Interacțiunea socială este, deci, răspunzătoare de diferențierile sociale, care se vor concretiza în tipuri sociale bine conturate pe scena socială. „Fiecare din noi participă efectiv la viața socială mai mult prin ceea ce transmite decât prin ceea ce primește”. Există, așa-dar, două tipuri (categorii) de actori ce joacă pe scena vieții sociale: a) cei care sunt într-o bună măsură receptivi, care deci transmit mult pentru că asimilează mult, și b) cei care sunt într-o bună măsură creatori și care transmit propriile lor conținuturi de valoare. [7] Convingerile tari și entuziaste dau pe „oamenii mari”, învingători și stăpânitori ai conștiințelor, educatori ai mulțimilor. „În ei și mai ales prin ei lucrează ideea (conținutul de conștiință) ca nucleu sau ca centru de forță, organizator al grupului social. Forța ideii, autoritatea ei, se naște din chiar creditul ce-i acordă acel ce-o propagă”. [8, p. 216, 218.]

În rezumat, putem spune că datoria educatorului în procesul educației este de a ține seama de natura intimă a individului ce-l are în grijă fără a uita însă și interesele sociale. Descoperirea însușirilor individuale, tendința de a nimici sau denatura coloritul acestor realități psihologie din pornirea de a exagera importanța realității sociale ne-ar duce la crearea de „roboți”, mecanisme care ar avea pe lângă dezavantajul de a fi lipsite de orice idealism, pe acela de a tulbura continuu funcționarea organismului social. De aceea este absolut necesară armonizarea individului cu socialul, din punct de vedere educațional.

Educația reprezintă un determinant primar al venitului individual. Investițiile în educație intensifică dezvoltarea potențialului uman al societății, iar atragerea și valorificarea lui în activitățile social-economice îmbunătățesc calitatea vieții persoanei și, implicit, contribuie la dezvoltarea bunăstării sociale. Educația este principalul contribuitor al dezvoltării economice și progresului în societate. Orice creștere a nivelului de educație constituie un factor important de creștere economică. Resursele umane educate, cu un potențial intelectual înalt, capabile de instruire pe tot parcursul vieții și adaptabile la schimbările economice sunt particularitățile esențiale pentru un model de constituire profesională bazat pe competitivitate, eficiență și calitate. Prin ridicarea nivelului de instruire și cultură a populației țării devine esențială posibilitatea exploatarea avantajelor competitive generate de investiția în potențialul uman al societății.

Și astăzi, la începutul mileniului doi, societatea umană se confruntă cu o criză economică și una morală. Criza economică este cauzată de dorința permanentă de progres în satisfacerea cerințelor materiale mereu crescânde ale societății umane, iar criza morală de schimbarea permanentă a generațiilor și dualismul, în bine și rău, a oricărui progres uman în domeniul cunoașterii. Pentru combaterea acestor crize, oamenii politici și de știință își îndreaptă privirea către finanțe pentru înlăturarea crizei economice și către școală pentru înlăturarea crizei morale. Crizele, morală și economică, se datorează nu numai unor factori pur materiali, unei incorecte circulații a bunurilor, ea se datorează și școlii întrucât aceasta, nu ține seama că este un factor decisiv de pregătire a noilor generații pentru viața socială.

Educația se face prin diverse sisteme existente de învățământ, în școli și universități, însă nu numai așa. Sistemele se modifică, dar interesul universal pentru educație crește, adesea independent de ele. Învățarea este fără limite! Fie că este vorba de forme componente ale educației, stabilite în mod convențional (învățământul informațional, educațional, formațional etc.), fie că se afirmă individual, ca autoeducație, pregătirea persoanei umane pentru confruntarea ei cu restul universului e direcționată spre unul și același scop: determinarea rațiunii sale de a fi prezent și de a se dezvolta în viitor. Deci, a participa și a anticipa în mod conștient.

Consecințele - bune sau rele - ale acesteia ating proporțiile dezvoltării istorice a universului moral și social pe care și-l pregătește omenirea.

Modificarea sistemului de valori în conștiința colectivă a societății duce la modificarea întregii vieți. Civilizația contemporană este extrem de disproporționată în raport cu sistemul de necesități reale valorice, autentic umane. Bunurile materiale destinate consumului privat abundă peste tot, obsedează omul, îi completează viața cu imperative specifice, în schimb, bunurile spirituale rămân vagi cerințe difuze. Procesul de creare a bunurilor spirituale în societatea actuală (cultivarea gustului estetic, a unei prietenii adevărate, educarea bunului simț sau a respectului de sine și față de alții etc.) este destul de anevoios.

O dezvoltare a personalității umane poate fi susținută eficient de creșterea economică doar într-un context socio-cultural ale cărui valori sunt în deplin acord și cu necesitățile autentice umane. „Valabilitatea interioară, conexiunile, semnificația obiectivă a tuturor științelor, tehnicilor și artelor este complet independentă de faptul că ele se realizează în cadrul unei vieți sociale și că numai în aceasta găsesc ele condiții de realizare”. [9, p. 559]

De aici, desprindem următoarele concluzii:

- Viața socială e circulația conținuturilor spirituale în spațiul interpsihic;
- Creditul pe care o singură conștiință îl acordă unui asemenea conținut e un fapt psihologic;
- Creditul pe care conținutul psihic reușește să și-l câștige pentru a se putea impune dintr-o conștiință în alta e sursa adâncă a faptului social;
- Conținutul nu se deplasează și nu se propagă decât prin acea forță care-l constituie valoarea;
- Conținuturile existenței umane se realizează numai în interiorul societății;
- Cu cât este mai sublim caracterul necesităților morale ale individului, cu atât e mai înalt nivelul de dezvoltare a calităților morale corespunzătoare lui;
- Educația este principalul contribuitor al dinamizării vieții sociale și a progresului în societate;
- Creșterea economică nu s-a dovedit a fi automat și o creștere umană;
- Investiția în cultură și în educație este cea mai rentabilă pentru dezvoltarea unei societăți durabile;
- Dezvoltarea de viitor a vieții sociale depinde în ultimă instanță, de calitatea umană a membrilor societății pe care o edificăm cu instrumentele și concepțiile prezentului.

Note:

1. Eugen Sperantia. Tradiția și rolul ei social. Oradea: Tipografia Béres Carol, 1929.
2. Eugen Sperantia. Fenomenul social ca proces spiritual de educație. Oradea, 1930.

3. Ibidem.
4. Dimitrie Gusti. Scrieri pedagogice. București: Editura Didactică și pedagogică, 1973.
5. Платон. Собрание сочинений, том I. Москва, 1990, p. 345.
6. Eugen Sperantia. Fenomenul social ca proces spiritual de educație. Oradea, 1930.
7. Georg Simmel. Sociologie. Chișinău: Editura Sigma, 2000.
8. Eugen Sperantia. Fenomenul social ca proces spiritual de educație. Oradea, 1930.
9. Georg Simmel. Sociologie. Chișinău: Editura Sigma, 2000.

МИРНЫЙ АТОМ В ЗЕРКАЛЕ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ БЕЛАРУСИ

**Михаил Хурс, кандидат социологических наук
Институт социологии НАН Беларуси**

Summary

The article gives comparative results of the public opinion research from 2005 to 2008 on peaceful use of atom as an instrument of energy development and security in Belarus; it is based on analysis of world dynamics and energy and resource supply in the Republic.

Энергия – основа обеспечения необходимых условий жизнедеятельности и развития людей, уровня их материального и экономического благополучия, а, также взаимоотношений общества с окружающей средой. В настоящее время в мировом сообществе в полный рост встает, с тенденцией ко все большему обострению, проблема повышения экологичности производства и быта и, в первую очередь, их энергетической составляющей. Как показывает мировая практика, для прироста ВВП любой национальной экономики на 1% в настоящее время необходимо увеличение ее энергетических мощностей на 0,5%.

Как известно, самым удобным в пользовании и экологически чистым энергоносителем является электроэнергия. В силу этих причин на перспективу до 2030 г. ожидается дальнейший рост масштабов и глубины электрификации мировой экономики и, соответственно, потребления электроэнергии. При этом последнее будет расти опережающими темпами по отношению к потреблению первичных энергоресурсов. Парадоксально – но факт, что наиболее экологичным в плане перспективы использованных для производства тепла и электричества энергосырьевых источников на сегодня все в большей степени выступает атомная энергия. Как результат, к 2030 г. использование атомной энергии для производства электроэнергии возрастет по сравнению с 2000 г. на 200 млн. т.у.т. (до 1 250 млн. т.у.т.). Прогнозируется высокий рост генерирующих мощностей АЭС в США, Канаде, Японии, Индии, КНР, Южной Корее, Бразилии, Греции, Иране, Пакистане, на Тайване. В России планируется ввод новых энергоблоков на Ростовской, Калининской и Курской АЭС, строительство в качестве автономных источников децентрализованного энергоснабжения АЭС малой мощности (от 1 до 50 МВт) в труднодоступных и удаленных районах на Севере и Дальнем Востоке.

Приняла решение о строительстве, вместо закрывающейся по обязательствам перед ЕС Игналинской АЭС, новой атомной станции Литва. Таким образом, вопрос о строительстве в Беларуси собственной АЭС и, соответственно, о перспективах развития в республике ядерной энергетики, как таковой, поставлен на повестку дня объективными условиями энергоснабжения, удовлетворения потребностей в топливно-энергетических ресурсах, стратегией обеспечения энергетической безопасности страны. Нет сомнения, что данный вопрос имеет судьбоносное значение для сохранения суверенитета республики, устойчивого экономического роста, повышения благосостояния нынешних и будущих поколений. Анализ ситуации в энергетической отрасли показывает, что имеющиеся в Беларуси природно-сырьевые топливные ресурсы ограничены и, даже при максимальном использовании, общая потребность в них не может быть удовлетворена более чем на 30%. Что касается возобновляемых и нетрадиционных источников энергии – солнце, ветер, биомасса, бытовые отходы, гидро- и геотермальная энергия, то они могут эффективно использоваться в локальных масштабах, в дополнение к основным. Нужно также учитывать динамику глобальных процессов в области энергетики, прежде всего, неуклонный рост мировых цен на нефть, газ и уголь, а также неизбежное со временем истощение планетарных запасов углеводородных энергоносителей.

Однако то, что абсолютно понятно специалистам, не всегда и не в полной мере понятно для рядовых граждан. Проведенный в 2005 г. Институтом социологии НАН

Беларуси республиканский опрос населения (выборка составила 2000 человек) показал, что, с одной стороны, 41% респондентов признали АЭС перспективным источником энергии. Вместе с тем, для 46% из них ядерная энергетика, на момент данного опроса, по-прежнему в большей степени ассоциировалась с последствиями аварии на Чернобыльской станции. Произошли ли за прошедшие три года какие-либо существенные изменения в общественном сознании страны по проблеме строительства АЭС в Беларуси? Чтобы аргументировано ответить на этот вопрос Институтом социологии в феврале 2008 г. проведен республиканский социологический опрос в рамках выполнения исследовательского проекта «Изучение общественного мнения по проблеме ядерной энергетике и разработка рекомендаций по повышению степени доверия населения к строительству АЭС в Республике Беларусь». В настоящем материале весьма подробно анализируются основные результаты этого исследования, в ходе которого по случайной квотной выборке было опрошено 2011 респондентов во всех регионах страны. Квотируемыми признаками выступали: пол, возраст, образование, социальная принадлежность, регион и место жительства респондентов.

В названном исследовании ставилась задача сравнительного характера, а именно – выявить текущие оценки и, сопоставив с данными предыдущих замеров, определить тенденции их изменения. Как показывают результаты исследования, в 2008 году сохранились достаточно высокие оценки населением работы энергетической отрасли. Результаты опроса показали высокую удовлетворенность у населения услугами отрасли, отсутствие серьезных претензий и нареканий граждан к технико-технологической стороне энерго- и теплоснабжения. Это подтверждает и оценка изменений в энергетической ситуации в стране в 2008 году (Таблица 1).

Таблица 1. Оценка населением регионов энергетической ситуации в республике в 2008 году

(в % к числу опрошенных)

Как изменилась энергетическая ситуация в нашей стране за последний год?	Всего	Минск	Брестская обл.	Витебская обл.	Гомельская обл.	Гродненская обл.	Минская область	Могилевская обл.
Существенно улучшилась	15,3	9,5	16,3	15,6	12,0	9,7	24,4	21,4
Немного улучшилась	29,8	26,2	34,1	34,1	29,7	24,2	25,6	34,8
Не изменилась	32,3	36,5	33,6	23,7	38,3	39,9	28,2	24,5
Немного ухудшилась	9,6	12,5	5,9	9,5	11,2	13,5	7,1	6,8
Существенно ухудшилась	3,3	3,7	2,6	3,5	2,7	4,0	4,7	2,0
Затрудняюсь ответить	9,7	11,6	7,5	13,6	6,1	8,7	9,8	10,5

Таким образом, 45,1% жителей страны утверждают, что энергетическая ситуация улучшилась, 32,3% – не изменилась и только 12,9% считают, что она ухудшилась в 2007 году. Как показал проведенный факторный анализ, позиция последней группы прямо связана с их оценкой перспектив импорта энергоресурсов в страну (Таблица 2).

Таблица 2. Оценка населением регионов перспектив импорта энергоресурсов в Беларусь

(в % к числу опрошенных)

В какой мере, по-Вашему, Беларусь в будущем будет испытывать затруднения с импортом энергоресурсов?	Всего		Минск	Брестская обл.	Витебская обл.	Гомельская обл.	Гродненская обл.	Минская обл.	Могилевская обл.
	2005 г.	2008 г.							
Постоянно	21,7	32,6	33,7	29,2	33,4	28,2	38,5	36,5	30,3
Иногда такие проблемы будут возникать	57,4	49,1	45,2	53,8	47,3	55,8	48,2	42,0	52,6
Таких проблем не будет	9,0	8,2	13,8	6,8	5,8	9,8	4,8	7,2	6,0
Затрудняюсь ответить	10,7	8,8	4,3	9,6	11,2	5,5	7,7	14,1	10,6
Другое	1,2	1,3	3,0	0,6	2,3	0,7	0,8	0,2	0,5

Рациональное осознание большинством опрошенных проблемы наращивания темпов импорта энергоресурсов привело к существенным изменениям в их оценке перспектив использования различных источников для получения тепла и электричества (Таблица 3).

Таблица 3. Перспективы использования Республикой Беларусь разных источников для развития энергетики

(в % от числа опрошенных)

Виды источников	Очень перспективен		Перспективен		Мало перспективен		Не перспективен	
	2005	2008	2005	2008	2005	2008	2005	2008
1. Газ	34,3	33,7	46,9	43,7	8,6	11,6	2,7	3,0
2. Нефть	18,8	23,8	45,4	38,1	17,9	18,7	6,3	7,2
3. Ядерное топливо	17,2	32,3	23,8	26,3	11,6	7,9	15,2	9,1
4. Дрова	15,2	11,5	31,7	27,2	27,4	33,0	14,8	17,4
5. Торф	12,2	10,8	35,0	28,9	28,6	34,3	14,2	13,5
6. Гидроэнергия	10,4	13,7	33,2	34,3	24,3	23,6	11,1	8,8
7. Бытовые отходы	10,1	11,8	25,6	23,4	27,7	31,0	18,3	16,2
8. Уголь	9,7	9,1	32,5	29,2	32,3	34,6	14,6	12,8
9. Энергия солнца	9,4	11,9	22,9	22,7	23,1	28,1	17,3	15,2
10. Энергия ветра	8,0	10,9	21,6	24,3	26,8	27,9	18,2	15,4
11. Отходы растениеводства	5,4	9,3	13,7	17,4	25,4	31,4	26,7	21,7

Особого внимания заслуживает выявленная исследованием динамика оценок. Для наглядности выделим три группы, принимая колебания в пределах 5% как статистически незначимые. При этом, под индексом перспективности (ИП) будем условно понимать сумму положительных оценок: «очень перспективен» + «перспективен».

Первая группа – оценки неизменные, устойчивые: газ – в 2005 году ИП=81,2, в 2008 – 77,4 п.п.; нефть – соответственно, 64,2 и 61,9 п.п.; гидроэнергия – 43,6 и 48,0; бытовые отходы – 35,7 и 35,2; уголь – 42,2 и 38,3; энергия солнца – 32,3 и 34,6; энергия ветра – 39,6 и 35,2.

Вторая группа – оценки, снизившиеся за прошедший период более чем на 5%: торф – 47,2 и 39,7; дрова – 46,9 и 38,7 п.п.

Третья группа – оценки, возросшие более чем на 5%: отходы растениеводства – 19,1 и 26,7; ядерное топливо – 41,0 и 58,6 п.п.

Итак, по 7 из 11 видов источников энергии оценки перспективности остались на прежнем уровне, они константны; по двум – торф и дрова – снизились более чем на 5%; по двум – отходы растениеводства и ядерное топливо – значительно возросли. Таким образом, более чем очевидна динамика общественного мнения в оценке перспективности ядерного топлива. За короткое время произошел рост индекса его перспективности на 17,6 п.п., с 41,0 до 58,6, что свидетельствует о серьезных переменах в общественном сознании и значительном преодолении комплексов и синдромов, сложившихся после аварии на ЧАЭС. Как результат этих подвижек в сознании граждан радикально изменилось общественное мнение в целом по проблеме развития ядерной энергетики в республике (Таблица 4).

Таблица 4. Распределение ответов на вопрос: «Нужно ли развивать в РБ ядерную энергетику?» по регионам

(в % от числа опрошенных)

Варианты ответов	Всего			Минск	Брестская обл.	Витебская обл.	Гомельская обл.	Гродненская обл.	Минская обл.	Могилевская обл.
	2005г	2006г	2008г.							
Да	28,3	28,8	54,8	49,1	53,8	51,4	53,5	47,3	66,3	62,6
Нет	46,7	41,8	23,0	30,5	25,9	22,1	20,8	28,5	12,5	19,2
Затрудняюсь ответить	25,0	29,4	21,8	19,7	20,3	25,8	24,8	23,8	20,9	18,2

Приведенные в таблице 4 данные позволяют констатировать тот факт, что число положительных ответов на вопрос, должна ли Беларусь развивать собственную ядерную энергетику, выросло с 2005 года почти вдвое: с 28,3 до 54,8; соответственно уменьшились отрицательные ответы с 47,7 до 23,0%. Значительный поворот в общественном мнении в сторону поддержки строительства АЭС подтверждают и ответы опрошенных на вопрос: «Может ли Беларусь обеспечить свою энергобезопасность без развития ядерной энергетики?» Так, на момент последнего опроса 41,6% респондентов считают, что не может и 30,9% – может. Объективность и устойчивость сформировавшейся в общественном мнении тенденции убедительно подтверждается и результатами ответов респондентов на еще один очень значимый для каждого жителя страны вопрос, которые приведены в нижеследующей таблице (Таблица 5).

Таблица 5. Общественное мнение о возможности повышения конкурентоспособности белорусских товаров и услуг при вводе АЭС

(в % от числа опрошенных)

Согласны ли Вы с тем, что строительство АЭС значительно повысит конкурентоспособность белорусских товаров и услуг?	Всего	Минск	Брестская обл.	Витебская обл.	Гомельская обл.	Гродненская обл.	Минская обл.	Могилевская обл.
Да	48,2	46,6	43,6	40,4	55,6	51,1	51,2	49,4
Нет	21,2	31,6	25,3	22,2	14,4	16,0	19,2	14,4
Затрудняюсь ответить	30,6	21,8	31,1	37,4	30,0	32,9	29,6	36,2

Скептически оценили перспективу повышения конкурентоспособности наших товаров после ввода АЭС только 21,2% респондентов, в то время как 48,2% из них выразили свое согласие относительно возможности значительного повышения конкурентоспособности белорусских товаров и услуг при строительстве собственной АЭС. Основанием для таких ответов служит, на наш взгляд, общеизвестность факта, что себестоимость ядерной электроэнергии ниже почти на 35% чем на электростанциях на природном газе. По данным экспертов, себестоимость электроэнергии на традиционных электростанциях составляет чуть более четырех центов (85 бел. руб.) за 1кВт/час, а на АЭС – 1,8 цента (37,7 бел. руб.), т.е. на 55% ниже.

С другой стороны, все больше жителей республики начинают ясно осознавать, что повышение конкурентоспособности белорусской экономики в первую очередь будет зависеть от изменений сложившейся ситуации в топливно-энергетическом комплексе страны. А здесь тенденции в общественном мнении таковы: 64,3% уверены, что ситуация в ТЭК после строительства собственной АЭС существенно улучшится и всего 3,0% – что она ухудшится, а 23,4% еще не имеют однозначной позиции по этому вопросу. Наличие и величина последней группы обусловлены, прежде всего, недостатками в информационном обеспечении принятого решения о строительстве белорусской АЭС.

Как показывает общественная практика, любая инновация в масштабах отрасли и, тем более, всей страны, (а строительство АЭС в республике именно таковой и является) нуждается в комплексном, системном научном и информационном обеспечении на всех стадиях ее реализации: от идеи до полного воплощения в жизнь (Таблица 6).

Таблица 6. Оценка населением регионов степени достаточности информации о строительстве в стране АЭС

(в % к числу опрошенных)

<i>Находите ли Вы достаточной, представляемую в различных СМИ республики информацию о строительстве в Беларуси АЭС?</i>	Всего	Минск	Брестская обл.	Витебская обл.	Гомельская обл.	Гродненская обл.	Минская обл.	Могилевская обл.
1. Считаю, что информация по данной теме практически отсутствует	17,0	18,9	16,5	17,6	11,4	23,3	15,0	17,2
2. Информация есть, но ее очень мало	55,8	52,1	60,8	54,8	57,0	53,1	53,9	60,8
3. Информации по данной теме достаточно	10,6	7,8	11,3	9,5	18,0	9,4	13,1	4,1
4. Затрудняюсь ответить	16,1	18,9	11,4	17,7	13,6	14,2	18,0	17,8

Только 10,6% опрошенных признали, что информации, представляемой в различных СМИ республики о строительстве АЭС в Беларуси, достаточно. В то время как 55,8% считают, что, хотя информация по данной теме есть, но ее очень мало, а 17% – что она практически отсутствует. Казалось бы, в количественном отношении объем информации растет, как бы ее не измерять – в битах, строчках публикации, времени передач по ТВ и радио. Однако претензии людей к ее полноте и качеству вызываются тем, что, во-первых, эта информация недостаточно аналитична, не дает исчерпывающих ответов на возникшие у граждан вопросы; во-вторых, ее объем и качество не в полной мере соответствуют степени их интереса к строительству АЭС в Беларуси. Так, 75% респондентов признали, что их очень интересует данная тема, многие пытаются самостоятельно искать материалы, другие – пристально следят за любыми сообщениями по этому вопросу и только 22,9% из них утверждают, что эта проблема их не волнует.

При этом следует отметить, что наличие или отсутствие информации непосредственно влияет на реальное отношение человека к этой, весьма разнопланово затрагивающей условия его жизнедеятельности, проблеме. Именно об этом свидетельствуют данные таблицы 7.

Таблица 7. Степень сформированности мнений населения по вопросу строительства АЭС в Беларуси

(в % к числу опрошенных)

В какой степени у Вас уже сформировалось мнение по вопросу строительства АЭС в Беларуси?	Всего	В том числе по регионам							Тип населенного пункта	
		Минск	Брестская обл.	Витебская обл.	Гомельская обл.	Гродненская обл.	Минская обл.	Могилевская обл.	Город	Село
1. Я имею четкую позицию по этому вопросу	22,8	30,5	14,9	23,5	20,1	22,5	25,3	19,7	25,1	16,0
2. Я имею предварительное мнение	24,8	23,5	26,3	19,3	28,5	24,8	24,9	27,0	25,6	22,6
3. Четкой позиции нет, мне не хватает более полной и достоверной информации	33,8	28,6	41,1	36,0	35,3	32,8	30,9	33,0	32,9	36,2
4. Меня эта тема вообще не волнует	6,5	8,9	3,8	6,6	6,2	5,4	7,3	6,4	6,3	7,3
5. Затрудняюсь ответить	11,6	7,3	13,7	14,6	9,1	13,9	11,5	13,7	9,5	17,8

Важнейшим итогом данного исследования стало установление четкой тенденции снижения в стране числа непримиримых противников строительства АЭС. Удельный вес респондентов, утверждавших, что не поддержат строительство АЭС ни при каких условиях снизился с 22,9% в 2005 году до 16,9% в 2008 году. Более того, люди уже прямо стали говорить о том, что лично для себя они хотели бы извлечь из строительства атомной станции. На вопрос: «Как Вы отнесетесь, если АЭС будет строиться вблизи населенного пункта, в котором проживаете?» получено следующее распределение ответов (в %):

- спокойно – 12,2;
 - соглашусь, если будут гарантии проживания и введена государственная система страхования населения, проживающего вблизи АЭС – 41,1;
 - приму участие в различных протестных акциях против этого строительства – 16,0.
- Характерно, что «протестная» группа населения по сравнению с 2005 годом уменьшилась в 2 раза, с 32,7% до 16,0%.

Отметим, что население хотело бы получить твердые гарантии безопасности в форме конкретного закона, что наглядно демонстрируют данные таблиц 8 и 9.

Таблица 8. Отношение населения и принятию специального законодательства по ядерной энергетике

(в % к числу опрошенных)

Нужно ли принятие Закона Республики Беларусь «Об использовании атомной энергии»?	Всего	Минск	Брестская обл.	Витебская обл.	Гомельская обл.	Гродненская обл.	Минская обл.	Могилевская обл.
Да	65,7	68,3	64,2	60,1	68,9	65,5	67,5	64,2
Нет	8,6	8,9	12,9	9,7	8,4	7,4	4,2	9,1
Затрудняюсь ответить	25,1	20,9	22,9	29,9	22,6	26,6	27,9	26,7

Таблица 9. Приоритеты населения в потенциальном содержании законодательства по ядерной энергетике

(в % к числу опрошенных)

Что из перечисленного Вы считаете основой для данного Закона?	Всего	По основным социальным группам							По полу	
		Рабочие	Крестьяне	Служащие	Руководители	Студенты, учащиеся	Предприниматели	Пенсионеры	Мужчины	Женщины
1. Гарантии личной безопасности населению, проживающему в 30-км. зоне АЭС	38,5	41,0	53,1	35,5	45,1	36,2	32,1	34,3	38,0	38,9
2. Гарантии по защите АЭС от возможных террористических актов	25,1	23,5	29,0	27,8	40,8	13,6	20,7	29,0	27,6	22,7
3. Гарантии по защите населения в случае аварий на АЭС	28,6	29,1	33,8	28,5	32,9	27,6	11,0	28,2	27,3	29,7
4. Гарантии технико-технологической безопасности АЭС	41,5	38,1	31,3	47,2	60,8	38,6	54,7	34,7	44,3	38,9
5. Гарантии экологической безопасности АЭС	50,9	47,7	45,6	55,1	62,5	54,1	44,7	39,1	51,4	50,4
6. Уголовная ответственность должностных лиц государства и обслуживающего персонала АЭС за непринятие мер по обеспечению безопасности АЭС и за нарушения инструкций и правил ее эксплуатации	35,7	38,1	41,0	38,6	29,8	30,0	29,0	28,8	36,8	34,8
7. Затрудняюсь ответить	14,2	14,6	9,2	10,5	3,6	19,4	16,7	23,0	12,9	15,4

Реалии общественного мнения по проблеме использования ядерной энергетики в достаточно полной степени нашли свое отражение в принятом в 2008 году Законе Республики Беларусь «Об использовании атомной энергии».

Таким образом, полученные результаты опроса позволяют утверждать, что отношение населения Беларуси к ядерной энергетике, строительству собственной атомной электростанции характеризуется очевидными позитивными качественными изменениями за последние три года. Преобладавшее ранее повсеместно эмоциональное восприятие атомной энергетики с заметным следом чернобыльского синдрома сменяется спокойным, рациональным подходом, учитывающим с одной стороны, императивы сложившейся ситуации, с другой стороны – мировые тенденции и опыт других стран в этой области. Люди все больше понимают, что пост-чернобыльская дилемма «Или радиационная безопасность или АЭС» является ложной, и, исходя из этого, в возрастающей степени выражают поддержку строительству собственной атомной станции. Значительная часть граждан выражает готовность вложить свои финансовые средства в этот проект, а также согласие, при соблюдении определенных условий безопасности, работать на АЭС и жить вблизи станции. Тем, не менее, пока еще около 25% опрошенных относят себя к неопределившимся по данному вопросу (позиция «затрудняюсь ответить»), у многих наблюдается противоречивость оценок и позиционная диффузность (расплывчатость мнений). В значительной степени это связано с тем, что информационное обеспечение населения по данной проблеме пока еще не в полной мере соответствует интересам людей и реальному ходу мировых событий в данной области.

Поскольку проблемы использования ядерной энергии многопланово и напрямую задевают важнейшие жизненные интересы населения, становится очевидной необходимость постоянного социологического сопровождения на всех этапах строительства и эксплуатации в республике АЭС. Важнейшие практические шаги в этом направлении уже сделаны. Определены площадка для строительства, подрядчики и субподрядчики, поставщики оборудования, тип реактора, сроки ввода в эксплуатацию блоков станции. В городе Островец Гродненской области 9 октября 2009 года прошли общественные слушания по оценке воздействия на окружающую среду строительства и эксплуатации АЭС, которые подтвердили, что население региона где будет построена станция позитивно относится к этому, ожидает повышения уровня занятости, развития социальной инфраструктуры, улучшения доступности и качества медицинского обслуживания и по другим жизненно важным вопросам.

По нашему глубокому убеждению, очень мудрым и дальновидным шагом руководства страны является выбор России в качестве партнера по реализации данного проекта.

Во-первых, Россия не обставляет свое предложение никакими политическими условиями.

Во-вторых, этот выбор дает максимум гарантий по качеству, срокам и наиболее экономически выгоден обеим сторонам, в особенности, в условиях мирового финансово-экономического кризиса.

В-третьих (что особенно важно!), этот выбор – реальный и очень весомый вклад в фундамент союзного строительства.

И, наконец, это – пример другим соседям, каким должно быть добрососедство, партнерство и, тем более, строительство общего дома в котором недопустимо, чтобы цены на стройматериалы были разные.

Очевидно, что базовым условием решения этой судьбоносной для страны проблемы должно стать дальнейшее совершенствование системы информирования и обратной связи с населением, в задачи которых входят: доведение качественной, достоверной и полной информации по «плюсам» и «минусам» ядерной энергетики, мерам и гарантиям безопасности для населения, выявление динамики и тенденций изменения мнений и оценок граждан по всем вопросам строительства и эксплуатации станции.

Очередной этап социологического мониторинга по данной проблеме будет проведен в 2010 г. Результаты этих исследований позволят не только полнее и предметнее просветить граждан по ситуации в энергетической отрасли, но и помогут совершенствовать саму систему информирования населения, будут способствовать повышению степени доверия и поддержки им политических и экономических решений органов государственного управления различных уровней, профилактировать и снижать социальную напряженность, вызываемую в обществе недостаточностью информации по решению жизненно важных для населения проблем

Как нам представляется, в этом плане становится все более актуальной проблемой необходимость скоординированного со всеми соседними государствами сравнительного социологического изучения общественного мнения по вопросам использования атомной энергетики. Результаты этих исследований, на наш взгляд, способствовали бы выработке и принятию на государственном уровне эффективных мер по развитию взаимовыгодного межгосударственного сотрудничества и укреплению добрососедства.

DEMOGRAFIE
DEMOGRAPHY
ДЕМОГРАФИЯ

**MODELAREA STATISTICĂ ȘI ANALIZA NUPTIALITĂȚII POPULAȚIEI DIN
REPUBLICA MOLDOVA**

Olga Gagauz, doctor în sociologie
Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

Summary

Based on nuptiality tables elaborated for 2003-04 years, the dynamics and characteristics of nuptiality of male and female never-married hypothetical cohorts are examined. The differential between urban and rural nuptiality, age-specific characteristics of first marriage and causes of changes in matrimonial behavior are analyzed.

Căsătoria este actul prin care să întemeiază familia, marcând prima etapă a ciclului de viață familială, în cadrul căreia au loc diferite evenimente demografice precum nașterile succesive ale copiilor, căsătoriile lor și formarea familiilor proprii, dar și disoluția familiei prin divorț sau prin decesul unuia dintre soți. Comportamentul nupțial ce să manifestă prin atitudinea față de familie și propensiunea pentru căsătorie, împreună cu comportamentul reproductiv, se formează pe parcursul dezvoltării istorice a societății, fiind o expresie a unui model cultural, determinând astfel inerția acestor fenomene și modificarea lor treptată.

În a doua jumătate a secolului XX - începutul secolului XXI, în toată lumea au avut loc schimbări profunde și multilaterale în domeniul dezvoltării populației. Faza actuală a tranziției demografice, deseori numită „a doua tranziție demografică” se exprimă, în primul rând, prin modificarea comportamentului nupțial. Dacă la prima etapă a tranziției demografice s-a constatat reducerea natalității în cadrul căsătoriilor, atunci la etapa actuală scăderea acesteia este determinată de schimbările intervenite în comportamentul nupțial (amânarea căsătoriilor spre vârstele mature, răspândirea căsătoriilor neînregistrate și a celibatului definitiv). În orice caz, deosebirile înregistrate la nivelul natalității în țările industrial dezvoltate sunt condiționate de tipurile comportamentului nupțial și reproductiv [1; 2]. La nivelul indicatorilor demografici, a doua tranziție demografică se caracterizează prin creșterea vârstei medii la încheierea căsătoriei și nașterea copilului, majorarea intervalelor între nașteri și numărului de copii extraconjugali, creșterea ponderii persoanelor care n-au fost căsătorite niciodată și n-au avut copii. Unitatea tradițională a celor trei tipuri de comportament: sexual, matrimonial și reproductiv rămâne definitiv în trecut [3; 4].

Structura populației după statutul matrimonial (persoane căsătorite, necăsătorite, văduve și divorțate) prezintă pentru fiecare grup de vârstă totalurile mișcării nupțiale ale populației în vârstele anterioare, deci totalurile încheierii primelor căsătorii, divorțurilor, văduvirilor, căsătoriilor repetate. La rândul său, repartiția femeilor a fiecărui grup de vârstă după numărul de copii născuți, condițional, prezintă situația lor reproductivă precum și totalul activității reproductive la vârstele anterioare. Astfel, intensitatea nupțialității, repartizarea după vârstă a căsătoriilor, precum și stabilitatea lor sunt factorii care într-o măsură hotărâtoare influențează asupra natalității.

Pentru prognozarea nivelului de reproducere al populației, perfecționarea politicilor demografice, elaborarea programelor de dezvoltare socio-economică atât la nivel național, cât și teritorial-administrativ sunt necesare informații cu privire la particularitățile contemporane ale nupțialității, tendințele și legitățile procesului dat.

Cu toată importanța căsătoriei și nupțialității pentru reproducerea populației nu există multe studii referitoare la evoluția, legitățile și specificul acestor fenomene. Pentru măsurarea cantitativă a nupțialității, de regulă, se utilizează ratele nupțialității (generală și specifică după vârstă), care demonstrează frecvența încheierii căsătoriilor în ansamblul populației, sau grupe de vârstă, precum și caracteristica structurii populației după statutul matrimonial într-un anumit

moment de timp. O influență semnificativă asupra valorilor acestor indicatori o exercită frecvența nupțialității în diferite grupe de vârstă, repartizarea populației pe aceste grupe, precum și pe sexe. Un teritoriu cu nivel înalt al nupțialității și ponderea mare a copiilor în structura populației poate avea aceeași rată a nupțialității ca și în cazul unui teritoriu cu nivel scăzut al nupțialității și ponderea redusă a copiilor. Astfel, ratele generale ale nupțialității, precum și cele speciale nu permit descrierea relevantă a fenomenul nupțialității.

Menționăm că, cel mai veridic instrument de măsurare a comportamentului matrimonial îl prezintă tabelele de nupțialitate, care caracterizează în timp procesul de încheiere a căsătoriilor în rândul populației, ce aparține unei anumite totalități. Tabelele de nupțialitate oferă posibilitatea de a descrie procesul nupțialității independent de influența structurii populației, de a-l compara pe medii sociale, de a-i analiza legitățile interne, precum și caracteristicile structurale.

Demografii ruși sunt cei ce au analizat cu precădere fenomenul nupțialității, metodologia elaborării și analizei tabelor de nupțialitate fiind descrisă detaliat de L. Darskii și I. Iliina [5]. În literatura rusă de specialitate sunt cunoscute tabelele primo-nupțialității pentru generațiile reale elaborate în baza studiilor cu privire la natalitate (I.Iliina) și în baza datelor statisticii curente (A. Volkov). Tabelele de nupțialitate a generațiilor ipotetice au fost elaborate pentru populația URSS (L. Darskii, M. Toliț), Ucraina (Iu. Corciac-Cepurcovski, M. Toliț, L. Ciuiico). Dintre cele mai noi realizări menționăm, tabelele complete de primo-nupțialitate pentru cohortele feminine cu anul nașterii 1900-1974 elaborate de S.Scervov și H.van Vianen în baza datelor microrecensământului populației Federației Ruse din 1994 [7]. Menționăm însă că, utilizarea unor metode diferite în elaborarea tabelor de nupțialitate, în multe cazuri, nu permite compararea lor. În pofida faptului că în demografia românească există multe cercetări aprofundate cu privire la evoluția fenomenelor demografice în ceea ce privește nupțialitatea, se înregistrează totuși un număr relativ mic de studii, pentru perioada contemporană fiind cunoscute tabelele de nupțialitate elaborate de I. Gîndac , V. Ghețau, Gh. Șerban [7; 8].

În Republica Moldova, până în prezent nu au fost elaborate tabelele de nupțialitate, unele informații despre particularitățile acestui fenomen în țara noastră le întâlnim în lucrarea menționată mai sus, semnată de savanții ruși L.Darskii și I.Iliina, care au studiat aspectele etnice ale nupțialității în baza tabelor primo-nupțialității elaborate pentru etniile de origine din fostele republici ale URSS, pentru perioada anilor 1980-1984. Conform acestui studiu, pentru moldoveni s-a înregistrat unul din cele mai înalte nivele ale nupțialității atât la femei, cât și la bărbați, precum și cel mai scăzut nivel al celibatului definitiv (ponderea persoanelor care nu s-au căsătorit până la 50 de ani) – sub 1%. Figura 1 și 2 demonstrează că în comparație cu unele etnii ale URSS la moldoveni, în perioada menționată, s-a constatat cea mai înaltă intensitate a primo-nupțialității în cele mai potrivite vârste pentru căsătorie.

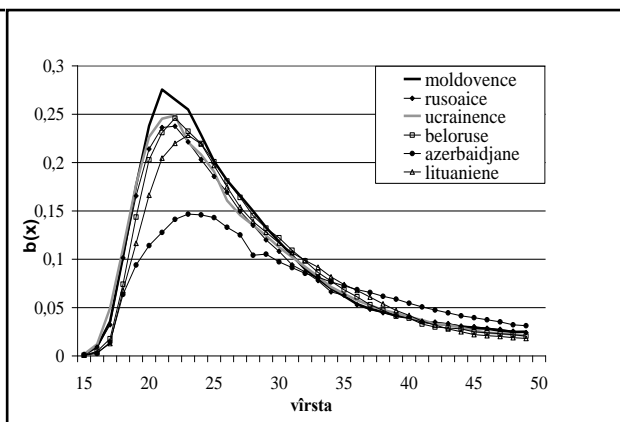
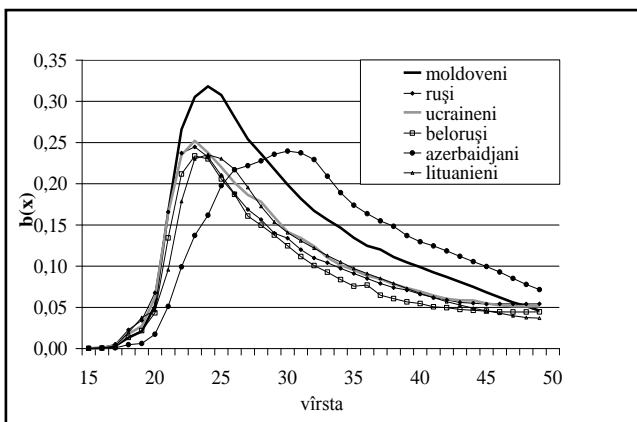


Fig. 1. Probabilitatea primo-nupțialității $b(x)$ la unele etnii ale fostei URSS, anii 1980-1984. Bărbați.

Fig. 2. Probabilitatea primo-nupțialității $b(x)$ la unele etnii ale fostei URSS, anii 1980-1984. Femei.

Sursa: elaborat în baza datelor prezentate de Дарский Л.Е., Ильина И.П. Брачность в России. Анализ таблиц брачности. Москва, 2000.

La bărbați valorile maxime ale probabilităților revin vârstelor de 23-25 de ani, respectiv: 0,3053, 0,3182 și, 0,3077, ceea ce semnifică că la aceste vârste se căsătoresc 30-31% din bărbații celibatari care nu au fost căsătoriți până atunci. Vârsta nupțialității maxime și vârsta medie la prima căsătorie coincid, constituind 24 de ani. Către 25 de ani 75% din bărbații generației ipotetice au fost căsătoriți.

La femei valorile probabilităților de primo-nupțialitate la patru etnii din cele șase prezentate în figura 2 (cu excepția lituanienilor și azerbaidjenelor) sunt apropiate. Pentru moldovence acestea fiind mai înalte la vârstele de 19-24 de ani, în vârstele mai mature obținând nivelul asemănător ucrainencelor, rusoaicelor, belaruselor și lituanienilor. La moldovence vârsta nupțialității maxime a constituit 21 de ani, la această vârstă se căsătoreau 27,5% din femei, care nu și-au încheiat prima căsătorie până la vârsta dată. Vârsta medie a primo-nupțialității la moldovence a constituit 22,1 ani, iar către vârsta de 23,2 ani 75% din femei ai generației ipotetice au fost căsătorite.

Astfel, la mijlocul anilor '80 ai secolului trecut la moldoveni nupțialitatea a avut un caracter universal, iar către anul 1989 rata specifică de nupțialitate a înregistrat valori înalte la toate grupurile de vârstă. În această perioadă căsătoria și familia erau foarte populare, statul în urma măsurilor luate (înlesniri pentru familii și copii, servicii fără plată, impozit lunar pentru persoane celibatate etc.) stimulând creșterea numărului de familii. Între anii 1979-1989 numărul de familii a crescut cu 119 mii (12%). În această perioadă formarea familiilor și nașterea copiilor au avut loc în vârstele tinere, nivelul înalt al nupțialității și creșterea numărului de familii noi în țară fiind condiționate și de unii factori cu caracter obiectiv, astfel ca densitatea înaltă a populației și fluxurile migraționale pozitive.

Recensământul populației din 2004 a înregistrat micșorarea semnificativă a ratei specifice de nupțialitate, îndeosebi printre persoanele tinere. Numărul de persoane căsătorite la vârstele de 15-19 ani s-a micșorat la bărbați mai mult de 2 ori, iar la femei cu 45%, reducerea ratei specifice de nupțialitate fiind mai semnificativă în mediul urban: la bărbați acest indice s-a micșorat cu 68%, iar la femei cu 60,4%. Aceste schimbări demonstrează faptul că în cadrul generațiilor tinere are loc amânarea căsătoriei pentru vârste mai mature. Totodată, în grupul de vârstă de 20-24, de ani rata specifică de nupțialitate s-a micșorat la bărbați cu 55%, iar la femei cu 40%. În grupul de vârstă de 25-29 de ani rata specifică de nupțialitate s-a redus la bărbați cu 32% și la femei cu 18%, ceea ce semnifică reducerea esențială a intensității căsătoriilor și modificarea comportamentului nupțial. De menționat că deplasarea calendarului căsătoriei a avut loc preponderent în grupuri de vârstă de la 16 până la 25 de ani, pe când numărul absolut și relativ al nupțialității târzii (după 25 de ani) și foarte târzii (după 30 de ani) nu a înregistrat majorare.

Pentru analiza profundă și detaliată a fenomenului nupțialității în Republica Moldova au fost elaborate tabelele complete de primo-nupțialitate pentru femei și bărbați ai generațiilor ipotetice pentru anii 2003-2004 în baza datelor recensământului populației și statisticii curente pentru anii apropiați acestuia. Tabelele de nupțialitate pentru generația ipotetică caracterizează intensitatea nupțialității în perioada dată, demonstrând succesiunea de încheiere a căsătoriei pe vârste a persoanelor unei generații imaginate, a cărei nupțialitate în fiecare vârstă ar corespunde perioadei examinate. Principiul major în elaborarea tabelor de nupțialitate constă în raportul pentru fiecare grup de vârstă și sex, dintre numărul de persoane care și-au înregistrat căsătoria într-un anumit an, cu numărul de persoane necăsătorite anterior, conform datelor recensământului.

Merită de subliniat, că examinarea probabilităților de primo-nupțialitate prezintă un interes practic deosebit, dat fiind faptul că primele căsătorii constituie o bună parte din numărul total al căsătoriilor încheiate pe parcursul unui an, în cadrul cărora se înregistrează cel mai mare număr de nașteri anuale, respectiv, vârsta și intensitatea încheierii primei căsătorii au implicații importante asupra nivelului natalității.

Înainte de a trece la analiza tabelelor elaborate, atenționăm că numărul potențial de parteneri pentru căsătorie disponibili pentru bărbați și femei are implicații semnificative asupra structurilor principale ale societății, inclusiv, elementele sociale, culturale, economice și psihologice. Existența disproporțiilor între efectivul numeric al bărbaților și femeilor influențează statutul lor și puterea, normele comportamentului sexual, stabilitatea familiei și natalitatea. Astfel, în ansamblu pe Republica Moldova, patru evaluări a coraportului dintre sexe pentru femei în vârstă de 20-24 de ani, bazată pe numărul total al femeilor și bărbaților de această vârstă, numărul femeilor și bărbaților solitari (necăsătoriți, văduvi și divorțați) cu diferența fixată de 0 ani, 2 și 3 ani demonstrează crearea unei situații favorabile pe piața nupțială. Pe medii sociale se înregistrează un tablou mai favorabil în mediul rural, în special, pentru femei: toate raporturile prezentate constată un număr mai mare de bărbați solitari la 100 de femei solitare, având implicații importante cu privire la intensitatea căsătoriilor în comparație cu mediul urban, unde acest raport este mai puțin avantajos pentru crearea familiilor noi (Tabelul 1).

Tabelul 1. Raportul între femei și bărbați de vârstă nupțială în anul 2004 (numărul de bărbați la 100 de femei de vârstă respectivă)

		Total	Urban	Rural
1.	Numărul total al populației masculine în vârstă de 20-24	104	91	114
	Numărul total al populației feminine în vârstă de 20-24			
2.	Bărbați solitari în vârstă de 20-24	143	111	182
	Femei solitare în vârstă de 20-24			
3.	Bărbați solitari în vârstă de 22-26	106	80	138
	Femei solitare în vârstă de 20-24			
4.	Bărbați solitari în vârstă de 23-27	90	68	117
	Femei solitare în vârstă de 20-24			

Sursa: Recensământul populației Republicii Moldova, 2004.

Menționăm că liberalizarea normelor morale în sfera familiei și căsătoriei, răspândirea divorțurilor și căsătoriilor repetate contribuie la lărgirea totalității de parteneri potențiali pentru căsătorie, dat fiind faptul că ea va include atât persoane necăsătorite, cât și căsătorite. Deci, orice persoană, femeie sau bărbat, este permanent accesibilă pentru căsătorie, cel puțin teoretic, indiferent de statutul matrimonial. Această regulă pătrunde tot mai mult în societatea contemporană, provocând modificări importante în structura familiilor și gospodăriilor casnice.

Datele din tabelele de nupțialitate demonstrează scăderea esențială a ratei totale de primo-nupțialitate în pofida faptului că structura populației pe vârste și sexe este relativ favorabilă pentru formarea pieței nupțiale. Astfel, dacă în anii 1988-1989 acest indicator a fost la nivel de 1,0 pentru ambele sexe (numărul de căsătorii, care revine unui bărbat sau unei femei în vârstă de 16-50 de ani), atunci către anii 2003-2004 el s-a coborât la 0,73 la bărbați și 0,71 la femei.

Tabelele de primo-nupțialitate pentru anii 2003-2004 demonstrează caracterul neted al repartizării probabilităților independente de încheiere a primei căsătorii la ambele sexe, curba probabilităților având asimetria de stânga cu valori maxime la femei în intervalul de vârstă de 22-25 ani, la bărbați – 23-27 de ani, deci la vârstele cu cel mai înalt nivel al intensității de încheiere a primei căsătorii. Vârful curbei probabilităților de încheiere a primei căsătorii la femei revine vârstei de 24 de ani, iar la bărbați – 26 de ani. Apoi curbele probabilităților independente ale primo-nupțialității sunt în descreștere continuă, iar la vârstele de 34 ani la bărbați și 33 de ani la femei se reduc la valorile observate la ambele sexe pentru vârsta de 18 ani. Nupțialitatea maximă la femei se înregistrează la vârstele de 22-23 de ani, valorile probabilităților independente pentru aceste vârste constituind 0,1466 și 0,1488, respectiv, la aceste vârste se căsătoresc 14,6% și 14,9% din femei care nu s-au căsătorit până atunci. La bărbați probabilitatea maximă a primo-nupțialității se înregistrează la vârstele de 25-27 de ani, valorile acestora pentru toate trei grupe de vârstă fiind asemănătoare – 0,1300, respectiv, la aceste vârste se căsătoresc

câte 13% din numărul bărbaților ai generației ipotetice care nu au intrat în căsătorie până la vârsta respectivă (Fig. 3).

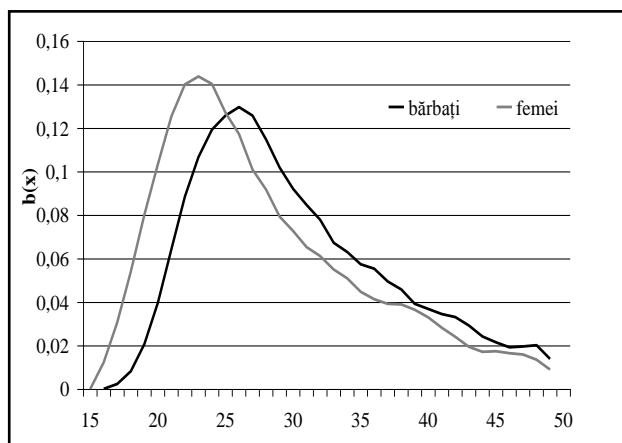


Fig. 3. Probabilitatea primo-nupțialității $b(x)$, ambele sexe, anii 2003-2004

Rezultatele obținute demonstrează menținerea tradițiilor de încheiere a căsătoriilor timpurii, în special la femei. Dacă la bărbați în vârsta de până la 20 ani ponderea persoanelor căsătorite are valori minime (sub 1%, din numărul total al bărbaților din generația ipotetică), atunci la femei către această vârstă 10,2% deja au fost căsătorite.

Compararea valorilor probabilităților independente de primo-nupțialitate în funcție de sexe arată, că la femei intensitatea de încheiere a primei căsătorii este relativ mai înaltă decât la bărbați, la care se observă deplasarea curbei probabilităților spre vârste mai mature. Către 45 de ani probabilitatea primo-nupțialității la ambele sexe se reduce la un nivel la fel de scăzut.

Analiza comparativă a duratei de încheiere a primelor căsătorii la ambele sexe demonstrează că bărbații, de regulă, se căsătoresc cu câțiva ani mai târziu decât femeile, însă „viteza” de primo-nupțialitate a generațiilor ipotetice de femei și bărbați nu diferă semnificativ (Tabelul 2).

Tabelul 2. Repartizarea după vârstă a primo-nupțialității la femei și bărbați ai generațiilor ipotetice, anii 2003-2004

	prima quartilă*	mediana*	a treia quartilă***	Vârsta medie la încheiere a primei căsătorii	vârsta modală****
bărbați	23,2	25,7	29,4	27,1	23
femei	20,6	23,0	26,5	24,5	22

*vârsta la care prima căsătorie au încheiat 25% din numărul total de persoane ce s-au căsătorit prima dată;

** vârsta la care prima căsătorie au încheiat 50% din numărul total de persoane ce s-au căsătorit prima dată;

*** vârsta la care prima căsătorie au încheiat 75% din numărul total de persoane ce s-au căsătorit prima dată.

****vârsta la care se înregistrează cel mai mare număr al primelor căsătorii.

Astfel, diferența între vârsta medie de încheiere a primei căsătorii constituie 2,6 ani, între primele quartile – 2,5 ani, între mediane – 2,6 ani și între a treia quartilă - 3 ani. Se menține tradiția de căsătorie universală, 75% din femei și bărbați ce s-au căsătorit prima dată și-au încheiat căsătoria, respectiv, până la 24,5 și 27,1 de ani.

Calculule realizate în profil „urban-rural” au permis evaluarea diferențierii nupțialității în funcție de medii sociale. Astfel, în mediul urban repartizarea probabilităților primo-nupțialității este uniformă, în special la vârstele cu cel mai înalt nivel de intensitate a căsătoriilor, prin șerpuială evidențiindu-se intervalul de la 33 până la 50 de ani la bărbați. Curba probabilităților la

sexul masculin este deplasată mai spre dreapta (spre vârstele mai mature), vârful acesteia revenind vârstei de 27 de ani (0,1405), cele mai înalte valori ale probabilităților de prima căsătorie s-au constatat la vârstele de 25-25 de ani, probabilitatea căsătoriilor timpurii (până la 20 de ani) fiind foarte scăzută (Fig. 4).

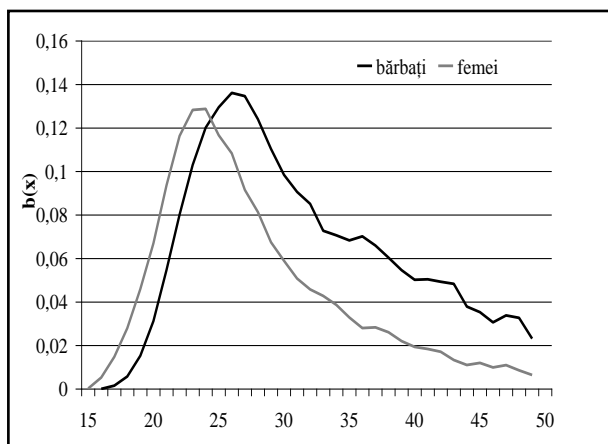


Fig. 4. Probabilitatea independentă a primonupțialității $b(x)$, ambele sexe, mediul urban, anii 2003-2004

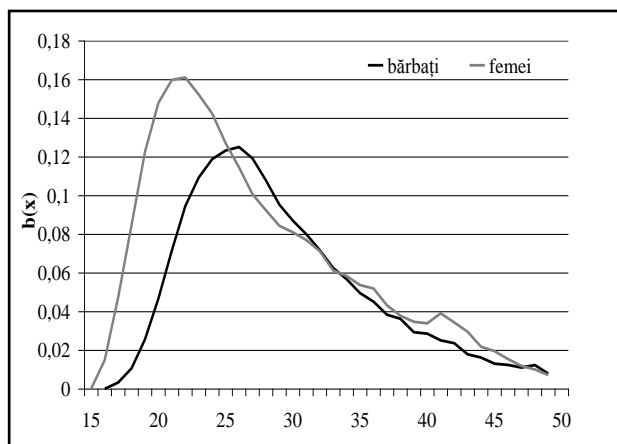


Fig. 5. Probabilitatea independentă a primonupțialității $b(x)$, ambele sexe, mediul rural, anii 2003-2004

În comparație cu bărbații, la femeile din mediul urban intensitatea nupțialității este mai scăzută, atât în vârstele cu cea mai înaltă intensitate a căsătoriilor, cât și în perioadele de scădere a acesteia ceea ce demonstrează repartizarea probabilităților independente. Astfel, în vârsta de 35 de ani și peste la bărbați valorile probabilităților ale primonupțialității sunt de două ori mai mari, decât la femeii, ca urmare ponderea persoanelor care nu s-au căsătorit până la 50 de ani din generația ipotetică a femeilor este mai semnificativă, respectiv: 18,8% și 10,1%. Într-o măsură relativ scăzută sunt răspândite căsătoriile timpurii: 5,4% din numărul total de femei al generației ipotetice și-au înregistrat căsătoria până la 20 de ani.

În mediul rural (Fig. 5) intensitatea de încheiere a primelor căsătorii este relativ mai înaltă, decât în orașe, cele mai înalte valori ale probabilităților independente fiind înregistrate la femeii în vârstă de 21-22 de ani (0,1647-0,1633). În rândul femeilor de la sate sunt răspândite căsătoriile timpurii (15% din numărul total de femei ai generației ipotetice s-au căsătorit până la 20 de ani). În comparație cu femeile, la bărbații săteni curba probabilităților este deplasată spre vârstele mai mature, vârful acesteia revenind vârstei de 26 de ani (0,1278). În intervalul după 30 de ani valorile probabilităților independente la ambele sexe din mediul rural se apropie, iar după 47 de ani obțin nivelul valorilor specifice vârstelor timpurii: la bărbați vârstei de 18 ani, la femeii -16 ani.

După cum se vede, tabelele primonupțialității populației pe medii sociale pentru anii 2003-2004 au înregistrat consecințele dereglării raportului între numărul de bărbați și femei ca rezultat al migrației pe sexe dezechilibrate. Păstrarea nivelului înalt al migrației femeilor din sate în orașe a provocat dereglări în raportul dintre sexe în vârstele tinere astfel, poziția bărbaților pe piața nupțială în sate s-a înrăutățit, în același timp, s-a ameliorat poziția femeilor rămase în sate.

În perioada examinată nupțialitatea bărbaților din sate și orașe (Fig. 7), în special în grupele de vârstă până la 25 de ani, diferă nesemnificativ. Vârful curbelor revin vârstei de 26 de ani, atât în orașe, cât și în sate ponderea căsătoriilor timpurii la bărbați este minimă, respectiv: 1,2% și 0,5%. Însă în perioada următoare probabilitățile primonupțialității la bărbații săteni sunt mai scăzute, decât la orașeni, ceea ce, probabil, este determinat de deficitul femeilor pe piața nupțială de la sate. În special, decalajul dintre valorile probabilităților crește pentru vârsta de 33 de ani și peste.

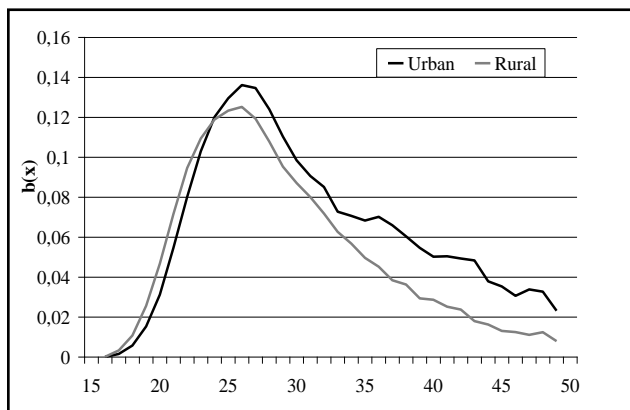


Fig. 7. Probabilitatea independentă a primonușțialității $b(x)$ pe medii sociale. Bărbați, anii 2003-2004

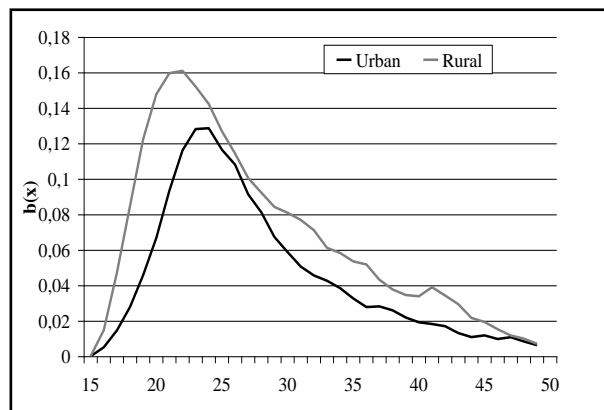


Fig. 8. Probabilitatea independentă a primonușțialității $b(x)$ pe medii sociale. Femei, anii 2003-2004

Pentru nușțialitatea feminină (Fig. 8) situația corespunde normelor tradiționale: locuitoarele mediului rural se căsătoresc la vârste mai tinere, având probabilitățile primonușțialității mai înalte la toate vârstele, decât la orașence, îndeosebi în intervalul de la 16 până la 24 de ani. Femeile de la sate se căsătoresc în mediu cu doi ani mai devreme, decât cele de la orașe, ponderea persoanelor necăsătorite către vârsta de 50 de ani fiind scăzută cu mai mult de două ori, ceea ce prezintă un rezultat cumulativ al tradițiilor de căsătorie timpurie la sătence, precum și situației create pe piața nușțială.

În orașe situația este viceversă: fluxurile migraționale ale femeilor tinere de la sate înrăutățesc condițiile pe piața nușțială, încetinind procesul de formare a familiei. Acest fapt confirmă indicatorii mai înalți de repartizare după vârstă a primonușțialității la femei: decalajul între ponderea persoanelor ce n-au încheiat prima căsătorie la 20 de ani constituie 16%, la 25 de ani – 18,9%, la 30 de ani – 12,4%, la 50 de ani – 10,5% (tabelul 3.).

Tabelul 3. Repartizarea după vârstă a persoanelor necăsătorite, pe sexe și medii sociale, anii 2003-2004

Sexul	mediul	Ponderea (în %) persoanelor ce n-au încheiat prima căsătorie până în vârstă de (ani)				
		18	20	25	30	50
Bărbați	urban	99,9	98,2	65,2	32,8	10,1
	rural	99,9	96,8	60,5	32,7	15,5
Femei	urban	98,2	91,3	51,4	31,4	18,8
	rural	94,7	75,3	32,5	18,7	8,3

Una din caracteristicile importante ale comportamentului matrimonial o prezintă răspândirea celibatului definitiv (ponderea persoanelor rămase necăsătorite la vârsta 50 de ani). Conform tabelelor de nușțialitate, dacă intensitatea primonușțialității se va menține la nivelul anilor 2003-2004, atunci nivelul celibatului definitiv la generația ipotetică va obține valori impresionante. Datele din tabelul de mai sus demonstrează ponderea înaltă a persoanelor necăsătorite în vârsta de 50 de ani, în special, la femeile din mediul urban și la bărbații din mediul rural.

Astfel, migrația femeilor de la sate spre orașe în anii precedenți, provocând formarea disproporțiilor între bărbați și femei pe piața nușțială, a accentuat diferențele tradiționale existente cu privire la nușțialitatea femeilor și bărbaților. Dacă la populația din mediul urban diferența dintre indicatorii de repartizare după vârstă primonușțialității între bărbați și femei constituie circa 2 ani, atunci la populația din mediul rural aceasta se majorează până la 3 ani (Tabelul 4).

Tabelul 4. Repartizarea după vârstă a primo-nupțialității la femei și bărbați ai generațiilor ipotetice pe medii sociale, anii 2003-2004

		prima quartilă	mediana	a treia quartilă	vârsta medie la prima căsătorie	vârsta modală*
Urban	bărbați	23,6	26,2	30,1	27,7	24
	femei	21,7	23,9	27,3	25,3	22
Rural	bărbați	22,8	25,3	28,8	26,6	23
	femei	19,8	21,9	25,3	23,5	20

Vârsta mediană de primo-nupțialitate a femeilor din mediul rural a constituit 21,9 ani, iar la bărbați 25,3 ani; 25% din numărul total al persoanelor ce și-au încheiat căsătoria la femei revine vârstei de 19,8 ani, iar la bărbați – 22,8 ani. Cea mai des întâlnită vârstă de căsătorie la bărbați este de 23 de ani și la femei 20 de ani. Remarcăm că, 75% din femei își înregistrează prima căsătorie (din numărul total celor ce au încheiat căsătoria) către vârstă de 27,3 ani în orașe și 25,3 de ani în sate, iar bărbații către vârstă de 30,1 ani în orașe și 28,8 de ani în sate. Astfel, constatăm că ritmul de primo-nupțialitate pe medii sociale nu înregistrează diferențieri semnificative.

Analiza tabelor de nupțialitate demonstrează modificarea modelului de vârstă a comportamentului matrimonial, deplasarea nupțialității spre vârstele mai mature, amânarea sau chiar refuzul de la înregistrarea căsătoriei, ceea ce contribuie la creșterea ponderii persoanelor necăsătorite în structura populației după starea civilă. Schimbările intervenite în comportamentul matrimonial al populației în ultimele decenii ai secolului XX – începutul secolului XXI se manifestă prin scăderea esențială a intensității căsătoriilor la ambele sexe, în primul rând, din contul vârstelor tinere și, respectiv, deplasării calendarului nupțialității. Astfel, dacă la recensământul populației din anul 1989, ponderea persoanelor necăsătorite în grupul de vârstă de 25-29 de ani a constituit la femei 8,7% și la bărbați 14%, atunci către recensământul din 2004 acest indicator a crescut, respectiv, până la 21% și 40%.

Scăderea intensității căsătoriilor se explică, într-o oarecare măsură, prin răspândirea căsătoriilor neînregistrate, ceea ce indirect se confirmă prin creșterea ponderii copiilor născuți în afara căsătoriei, dar înregistrați conform cererii ambilor părinți. Însă acestea justifică scăderea căsătoriilor înregistrate doar într-o mică măsură, dat fiind faptul că ponderea căsătoriilor neînregistrate, conform datelor recensământului din 2004, constituie 7,2%, totodată acest indicator cuprinde, atât primele căsătorii, cât și cele repetate. Mai mult decât atât, o mare parte a acestora revine celor mai tinere grupe de vârstă, în special de 15-19 ani, pe când în grupele de vârstă mai mature ponderea căsătoriilor neînregistrate are valori reduse. Dacă la femei în vârstă de 15-16 ani se constată cea mai înaltă pondere a uniunilor libere (50-59%), iar la bărbați în vârstă de 17 ani (55%), atunci în grupul de vârstă de 20-24 de ani acest indicator la ambele sexe a diminuat de două ori, iar către vârstă de 30 de ani și mai mult oscilează în limitele de 5-7% (Fig. 4).

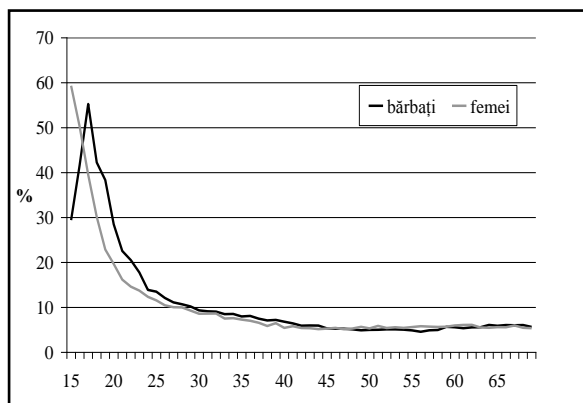


Fig. 4. Repartizarea căsătoriilor neînregistrate pe grupuri de vârstă și sexe, anul 2004

Sursa: Recensământul populației Republicii Moldova, 2004

De aici rezultă că răspândirea preponderentă a căsătoriilor neînregistrate în cele mai tinere grupe de vârstă este provocată de liberalizarea normelor comportamentale și prezintă o etapă premergătoare a căsătoriei, totodată dimensiunile de scădere a nupțialității prevalează net nivelul de răspândire a căsătoriilor neînregistrate. O situație asemănătoare se înregistrează și în alte țări ale CSI, ceea ce a permis de a concluziona că în perioada de după anul 1990 a avut loc reducerea reală a nupțialității și nu trecerea ei de la înregistrată la neînregistrată [9, p.41; 10].

O influență cu mult mai semnificativă asupra dinamicii nupțialității a avut-o procesul de amânare a căsătoriei la vârste tinere provocat, în primul rând, de situația socio-economică din țară: scăderea nivelului de trai, șomajul, lipsa garanțiilor sociale, dificultăți în obținerea unei locuințe etc. Un impact important asupra reproducerii populației, inclusiv asupra procesului de formare a familiilor, l-a exercitat migrația de muncă în masă. Conform datelor recensământului populației din 2004 ponderea persoanelor temporar absente a constituit 8,1% din numărul total al populației (273 mii), din care 130 mii (47,7%) lipsesc în țară mai mult de un an, cea mai mare pondere (38%) revenind grupului de vârstă 20-29 ani, deci vârstelor cu cel mai mare potențial nupțial. În afara de acestea, majoritatea experților susțin unanimi că ponderea și numărul persoanelor implicate în migrația de muncă este cu mult mai mare decât cele înregistrate la recensământul populației. Evident că migrația, în special de lungă durată, are o influență semnificativă atât asupra indicatorilor nupțialității, cât și a natalității.

Pentru analiza profundă a modificărilor în comportamentul nupțial este necesară și analiza evoluției căsătoriilor repetate, această temă prezentând interes pentru un articol separat. Vom remarca doar că în ultimele două decenii ponderea căsătoriilor repetate în numărul total al căsătoriilor înregistrate pe parcursul unui an a crescut până la 20%, ceea ce prezintă o caracteristică importantă a tipului contemporan al nupțialității.

Rezultatele obținute demonstrează că procesul de încheiere a primelor căsătorii la generația ipotetică se caracterizează astfel: intensitatea redusă a primo-nupțialității la ambele sexe și concentrarea ei la grupele de vârstă tinere; nivelul scăzut al căsătoriilor pretimpurii și timpurii, cu excepția femeilor din mediul rural; intensitatea redusă a căsătoriilor târzii; ponderea scăzută a persoanelor căsătorite la o anumită vârstă, fiind mai accentuată la bărbați; existența unor diferențe pronunțate pe medii sociale; ponderea înaltă a celibatului definitiv la ambele sexe, în special la femeile din mediul urban și bărbații din mediul rural; durata și „viteza” relativ egală a primo-nupțialității la femei și bărbați.

Modelarea statistică și analiza nupțialității demonstrează răspândirea standardelor noi în comportamentul social și demografic al populației Republicii Moldova sub influența factorilor sociali, economici și culturali. Totodată, diferențierea intensității nupțialității, în special pe medii sociale, prezintă o reflectare a structurii socio-demografice a populației care s-a format în perioada anterioară. Fiind un fenomen social, procesul nupțialității este foarte sensibil la toate schimbările care se produc în societate. Astfel, transformările socio-economice din ultimele decenii și efectele care le însoțesc: înrăutățirea calității vieții, nivelul scăzut al veniturilor și salarizării, șomajul și migrația de muncă în masă, dificultățile în obținerea unei locuințe, lipsa garanțiilor sociale și insuficiența măsurilor de protecție socială a familiei, amploarea comportamentului deviant (alcoolismul, narcomania, violența), precum și modificarea priorităților valorice, preluarea modului de viață occidental în comun cu depopularea țării, unele disproporții în structura populației pe vârste și sexe au provocat modificarea comportamentului matrimonial al populației. Ca rezultat, se constată reducerea intensității de încheiere a căsătoriilor, creșterea celibatului definitiv și a numărului persoanelor care și-au format familia la vârstele mature, ponderea căsătoriilor repetate și a căsătoriilor neînregistrate.

Din cele expuse mai sus, concluzionăm că nupțialitatea populației din Republica Moldova corespunde modelului contemporan specific pentru majoritatea țărilor europene, iar procesul de modificare a comportamentului matrimonial marcat în perioada după anul 1990, după cum ne demonstrează experiența altor țări, se va extinde pe parcursul mai multor decenii, având implicații importante asupra procesului de reproducere al populației.

Note:

1. С.Ф. Иванов. Новое лицо брака в развитых странах [online]. <http://www.demoscope.ru/weekly/2002/067/tema02.php> (citat 22.04.2010).
2. С.Ф. Иванов. Типы брачности и рождаемости в развитых странах. În: Демографическая модернизация, частная жизнь и идентичность в России [online]. http://demoscope.ru/weekly/knigi/konfer/konfer_sod.html (citat 22.04.2010).
3. Е.И.Иванова. Трансформация брачности в России в веке: основные этапы. În: Демографическая модернизация, частная жизнь и идентичность в России [online]. http://demoscope.ru/weekly/knigi/konfer/konfer_sod.html (citat 22.04.2010).
4. С.В. Захаров. Рождаемость в России: первый и второй демографический переход. În: Демографическая модернизация, частная жизнь и идентичность в России [online]. http://demoscope.ru/weekly/knigi/konfer/konfer_sod.html (citat 22.04.2010).
5. Л.Е. Дарский, И.П. Ильина. Брачность в России. Анализ таблиц брачности (ред. А.Г.Волков). Москва: Информатика, 2000.
6. S.Scherbov, H.van Vianen. Marital and fertility careers of Russian women born between 1910 and 1934. În: Population and Development Review. Vol. 25, nr. 1, 1999, p. 129-143.
7. I.Gîndac, V. Ghețău. Tabela de nupțialitate a populației din țara noastră. În: Revista de statistică. nr. 1, 1966.
8. Gheorghita Șerban. Tabela de nupțialitate a populației pe sexe, în anii 1971–1972. În: Studii de statistică. București: Direcția Centrală de Statistică, 1975.
9. В.А. Борисов. А.Б. Синельников. Брачность и рождаемость в России: демографический анализ. Москва: НИИ семьи, 1996.
10. О.В. Филиппова. Брачность населения в Республике Белоруссии в конце XX века и ее динамика в 1988-1999 годах. [online]. <http://www.demoscope.ru-weekly/2005/0191/analit03.php> (citat 22.04.2010).

OCUPAȚIA PROFESIONALĂ A FEMEII ȘI COMPORTAMENTUL EI REPRODUCTIV

**Mariana Buciuceanu-Vrabie, doctor în sociologie
Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM**

Summary

The purpose of this article is to provide a perspective on the dilemmas on professional occupation of women and her reproductive behaviour. Relationship between these two indicators is rather a relative, dependent on the area of cultural and family traditions, marriage and nuptial behaviour, labour market specificities, particularities and care services to preschool education system, etc. A review of the statistical dates and the results of research in the area of reproductive intention of women in childbearing age, highlights the specificities in Moldova, especially in the capital city. The study results show that for the contemporary woman family, children and labour market position are equally important. Problems appear how to conciliate them. Low opportunities for their conciliation, lack of qualitative services for growth and care child and lack of re-employment opportunities influence more or less reproductive intentions of women and their occupational preferences on the labour market.

În prezent, abordările demografice tot mai des plasează în actualitate problema compatibilității dintre statutul ocupațional al femeii și rolul ei matern. Cine e mai mult orientat spre nașterea unui copil - femeile economic active sau cele inactive? Prezența unui serviciu, împiedică sau nu decizia de a naște un copil? Aceste probleme și presupuneri rezidă în diverse explicații raportate atât la orientările reproductive ale femeii, cât și la cele valorice, or prezența serviciului și munca ca atare au devenit componente ale nucleului valoric al femeii contemporane, iar frica de a pierde sursa suplimentară de venit, odată cu plecarea în concediu de maternitate și nașterea unui copil, plasează femeia în fața unei bariere decizionale importante. Conform teoriei economice a natalității [1, p. 435], statutul ocupațional activ al femeii influențează negativ natalitatea (alternativele de amânare a deciziei reproductive pentru femeile ocupate sunt mai înalte), pe când implicarea în câmpul muncii al bărbatului are o influență pozitivă, întrucât aceasta face să crească suportul financiar al familiei. Sunt însă și argumente în favoarea ipotezei conform căreia femeile neîncadrate în câmpul muncii, neavând un venit lunar și simțindu-se neasigurate material, de asemenea amână nașterea copilului sau o refuză definitiv.

După 1960, statisticile societăților dezvoltate resimt o creștere accelerată a participării femeilor în câmpul muncii, dezvoltarea economică reclamă angajarea acestora, astfel că mamele devin o frecvență tot mai mare în spațiul instrumental, pe care tradiția l-a considerat un loc al masculinității [2, p. 135]. Unele studii contemporane documentează că, la nivel interregional, corelația dintre rata medie a fertilității și cota femeilor încadrate în câmpul muncii nu este directă: în timp ce ratele înalte de fertilitate din anii 1970 se raportau la efectivul mic al femeilor active în câmpul muncii, natalitatea ridicată de la finele anilor 1990 se raporta la un nivel înalt al ratei de participare a femeilor în câmpul muncii, iar cele mai joase rate de fertilitate în Europa de la mijlocul anilor '90 se identificau deseori în țările cu cea mai mică cotă de participare a femeilor. Mai mult ca atât, cel mai scăzut nivel al natalității din Europa de Sud se manifesta în condițiile precare ale pieții muncii, or ratele joase de fertilitate precum și ocupația scăzută a femeilor în câmpul muncii rezultau din gravitatea problemelor de integrare profesională după prima și a doua naștere și a flexibilității limitate a orelor de muncă [3, p. 12-13].

În anii '80 ai sec. XX, în țările ex-sovietice unde nivelul natalității avea o continuitate înaltă și numărul familiilor cu mulți copii era mai mare, participarea femeilor la activitatea economică era mai mică. În general, pe întreaga componentă a Uniunii Sovietice, femeile constituiau 51% din totalul muncitorilor și funcționarilor și 46% din efectivul lucrătorilor agricoli. Pe republici acești indicatori variau respectiv de la 39% (Tadjikistan) la 54% (Estonia) și de la 38% (Kazahstan) la 52% (Moldova) [4, p. 131]. Din cele expuse constatăm că relația

dintre natalitate și indicatorii ocupaționali feminini este, mai degrabă, una relativă, dependentă de spațiul cultural și tradițiile familiale, comportamentul matrimonial și cel nupțial, specificul pieții muncii, particularitățile serviciilor asistențiale și a sistemului educațional preșcolar ș.a.

Fără a ne opri deocamdată la evoluția generală a pieții muncii și a tendinței de reducere a indicatorilor de participare la activitatea economică înregistrată în ultimii ani atât în plan național, cât și internațional, constatăm că Republica Moldova, moștenind tradiția din perioada sovietică, a păstrat un nivel relativ înalt de ocupare a femeilor. Evaluările statistice actuale (Tabelul 1), arată că din numărul total al populației angajate, până în anul 2005, ponderea femeilor era într-o creștere constantă față de cea a bărbaților, în anul 2006 cotele devin practic egale, iar în 2008 ponderea bărbaților prevalează nesemnificativ cu 0,6 puncte procentuale (49,7% femei și 50,3% bărbați). În același timp, de-a lungul anilor rata participării femeilor în cadrul activității economice înregistrează cifre mai mici, fixând în anul 2008 – 41,5%, comparativ cu cele ale bărbaților 47,3%.

Tabelul 1. Dinamica indicatorilor ocupaționali al femeilor și a ratei de fertilitate în Republica Moldova

Anul	Rata de participare* (%)	Rata de ocupare* (%)	Rata de fertilitate** (copii per femeie)
1980	63,1	-	2,41
1985	61,7	-	2,75
1990	59,6	-	2,39
1991	58,9	53,5	2,28
1992	58,2	53	2,22
1993	57,5	52,5	2,06
1994	56,8	51,8	1,93
1995	56	51,1	1,74
1996	55,2	50,7	1,59
1997	54,3	50,3	1,65
1998	53,5	49,4	1,67
1999	52,5	47,6	1,39
2000	43,5	40,4	1,3
2001	54,6	51,4	1,24
2002	54,7	51,7	1,21
2003	49,1	46,0	1,21
2004	47,9	44,9	1,26
2005	47,7	44,8	1,21
2006	43	40,5	1,22
2007	42,2	40,5	1,25
2008	41,5	40,1	1,27

Notă: *pentru anii 1980-1999 indicatorii respectivi sunt prezentați conform calculului Organizației Internaționale a Muncii

Surse: *<http://kilm.ilo.org/>; **<http://demoscope.ru/weekly/app/app4007.php>; Piața muncii în Republica Moldova, 2009. Chișinău: BNS, 2009.

Tendința de micșorare a ratei de ocupare pe piața muncii, prezentă în ultimii nouă ani pentru ambele sexe, este însoțită și de o diferență de gen în favoarea bărbaților (45,2%) comparativ cu rata de ocupare a femeilor (40,1%) pentru anul 2008. Menționăm că, în 2005, Republica Moldova se afla pe locul 5 între țările aflate în comparație după nivelul ratei de participare a femeilor la forța de muncă, cu puțin înaintea României și cu aproape 10% în fața Italiei.

În 2006, rata de participare a femeilor la forța de muncă a scăzut cu aproape 5%, în vreme ce în majoritatea celorlalte țări a crescut. La femei, decalajul dintre rata națională (43,0%) și cea

globală (52,5%) constituia în anul 2006 – 9,5 p.p. [5, p. 19]. Explicațiile posibile ale fenomenului ar fi: vârsta de pensionare mai întârziată în alte țări, diferențe existente de evaluare a vârstei maxime de participare la activitatea economică, dar și imigrația legală sau ilegală a forței de muncă. În același timp, reducerea totală a ratei de participare se datorează declinului economic și proceselor interdependente de emigrare a populației economic active.

Statistica oficială permite o delimitare a particularităților specifice comportamentului economic al femeilor în vârstă fertilă. Astfel, din distribuția indicatorilor ocupaționali pe grupe de vârstă delimităm, că femeile cu o pondere mai mare se mențin active pe piața muncii, în special, în categoria de vârstă 35-49 ani (Tabelul 2).

Tabelul 2. Dinamica ratei de ocupare a femeilor după categorii de vârstă (în %)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
15-19 ani	17,1	16,2	15	9	7,5	7,9	9	5,8	7
20-24 ani	42,7	41,4	41,2	33,5	30,7	28	25,4	25,3	25,1
25-29 ani	62,5	62,3	62,1	55,4	53,4	52,9	44,3	46,4	45,6
30-34 ani	74,3	72,6	73	67,6	65,4	63,3	55	54,4	56,9
35-39 ani	75,9	74,6	74,6	69	68,1	67,6	60,6	62,7	61
40-44 ani	77,6	76,4	76,1	70,9	69,1	67,9	62,7	64,8	65,6
45-49 ani	76,7	77,5	77,1	72,6	69,5	69,4	65,8	66,4	64,4
50-54 ani	71,5	71,5	73,9	69,4	68,1	69,7	64	64,5	63,7
55-59 ani	49	48,2	52,3	50,6	54,7	57,5	49,5	48,2	46,6
60-64 ani	33,8	34,3	33,2	28,7	30,4	31,2	24	27,9	27,3
65 ani și peste	19,5	17,6	19,5	12,9	12,6	13,9	10,2	9	7,8

Sursa: datele BNS, <http://www.statistica.md/pageview.php?l=ro&idc=320&id=2294>.

Rata de ocupare a femeilor este mai scăzută pentru categoriile de vârstă marginale (15-24 ani și după 55 ani). Pentru anul 2008, aceasta a constituit 16,1% și, respectiv, 46,6% în comparație cu valorile specifice bărbaților (20,5% și 67%). În totalul femeilor tinere una din cinci femei este economic activă.

Raportându-ne la contingentul fertil, există diferențe în menținerea statutului ocupațional activ care pot fi explicate prin regularități comune diferitor țări, inclusiv Moldovei. Astfel, în grupele de vârstă mai tânără (15-24/25-34 ani) femeile, de regulă, mai mult timp se rețin în familie, încep să lucreze mai târziu, apoi anume aceste perioade de vârstă revin căsătoriilor, nașterii și îngrijirii primilor copii. Totodată, mai multe femei decât bărbați își întrerup activitatea economică sau ies de pe piața muncii pentru a avea grijă de copiii de vârstă preșcolară, or conform datelor statistice (Tabelul 3), în anul 2007 atât rata de activitate (43,1%), cât și cea de ocupare (41,4%) scade în cazul femeilor care au cel puțin un copil de vârstă preșcolară comparativ cu bărbații care sunt în aceeași situație (64,1% și respectiv 59,8%).

Tabelul 3. Indicatorii ocupaționali ai populației de 20-49 ani după numărul de copii de vârstă preșcolară, pe sexe și medii, în anul 2007 (în %)

		total		urban		rural	
		F	B	F	B	F	B
persoane care nu au nici un copil de vârstă preșcolară	rata de activitate	59,4	52,7	62,1	59,2	57	47,8
	rata de ocupare	56,8	48,9	58,3	53,8	55,4	45,1
persoane care au cel puțin un copil de vârstă preșcolară	rata de ocupare	43,1	64,1	42,8	70,1	43,4	58
	rata de activitate	41,4	59,8	40,5	65,9	42,1	55,4

Sursa: Femei și bărbați în Republica Moldova. Chișinău: Biroul Național de Statistică, 2008.

Observăm că, începând cu vârsta de 35 de ani, ponderea femeilor ocupate (53%), cât și rata de ocupare (61%) a acestora, este superioară decât cea a bărbaților (47% și respectiv 57,3%),

menținându-se până la 50-54 ani cu 52,5%. Creșterea nivelului de ocupație pentru aceste grupe de vârstă, parțial este influențat de revenirea din concediile de maternitate, dar și de nivelul scăzut al veniturilor populației și respectiv necesitatea celui de-al doilea „sustinător” al familiei, femeile orientându-se nu atât la un salariu mare, cât la o ocupație mai stabilă, și concentrându-se, astfel, în sistemul oficial de ocupare, care acordă un minimum de garanții sau facilități sociale.

Împărtășind specificul țărilor CSI, privind prezența relativ înaltă a femeilor pe piața muncii, în Moldova, deși statistica oficială nu prezintă date structurate după numărul de copii avuți, ocupabilitatea feminină predomină, atât în rândul celor ce au născut, cât și în rândul celor ce nu au născut. Acest fapt se confirmă și prin datele studiului asupra contingentului feminin fertil [6], unde raportul pentru femeile ce au născut este de 75,7% în cazul celor încadrate în câmpul muncii și 24,3% a celor neîncadrate, iar pentru cele ce nu au născut aceste cote constituie 56,6% și respectiv 43,4% (Tabelul 4).

Tabelul 4. Statutul ocupațional și ocuparea dublă a respondentelor, după numărul de copii avuți și intențiile reproductive (în %)

		încadrată în câmpul muncii	lucrează suplimentar în afara serviciului (din totalul respondentelor încadrate în câmpul muncii)
după numărul de copii	nici un copil	56,6	33,0
	cu 1 copil și mai mulți	75,7	34,2
după intenția reproductivă	intenționează în următorii 3 ani	65,4	35,3
	intenționează mai târziu	54,5	35,4
	deloc nu intenționează	81,6	32,5
Total (N=600)		68,8	33,9

Plasată între rolurile și atribuțiile familiale, părintești și cele productive, profesional publice, atât din statistica oficială, dar și specific eșantionului studiat, se evidențiază că, în general femeia este supusă unei încărcături duble, aceasta fiind deosebit de acută, în special, pentru femeile în vârstă aptă de muncă. Respectiva afirmație își găsește justificare și în particularitățile regimului de muncă a femeilor intervievate, active pe piața muncii. Astfel, cu referire la serviciul de bază, circa 70% din respondentele încadrate în câmpul muncii lucrează ziua completă de 8 ore și mai mult, iar în rândul mamelor cu unul și mai mulți copii acest orar este specific la peste 73%. Totodată, în rândul respondentelor ocupate, indiferent de numărul de copii și de intenții reproductive, evidențiam o pondere înaltă a celor ce lucrează suplimentar în afara serviciului, circa 1/3. Această încărcătură acceptată de către femei, nu este însă o alegere în favoarea carierei, ci mai degrabă o alternativă pentru mărirea bugetului familiei și acoperirea cheltuielilor de consum și întreținere.

Menționăm că, din perspectivă metodologică, delimitarea gradului de influență posibilă a statutului ocupațional al femeii asupra natalității este foarte dificilă, deoarece presupune cunoașterea poziției femeii pe piața muncii în momentul când se ia decizia în favoarea nașterii. Deși rezultatele fundamentale ale studiului permit determinarea statutului ocupațional doar la momentul intervievării, prin componenta anchetei sociologice aplicată respondentelor cu copil(i) „Implicarea în câmpul muncii: relații și condiții” a fost posibilă determinarea statutului ocupațional al acestora înainte de nașterea copilului (Fig. 1.). Se evidențiază astfel că, circa 90% din respondentele cu copil(i) erau ocupate pe piața muncii înainte de nașterea copilului, dintre care peste 3/4 lucrau pe un program complet de muncă.

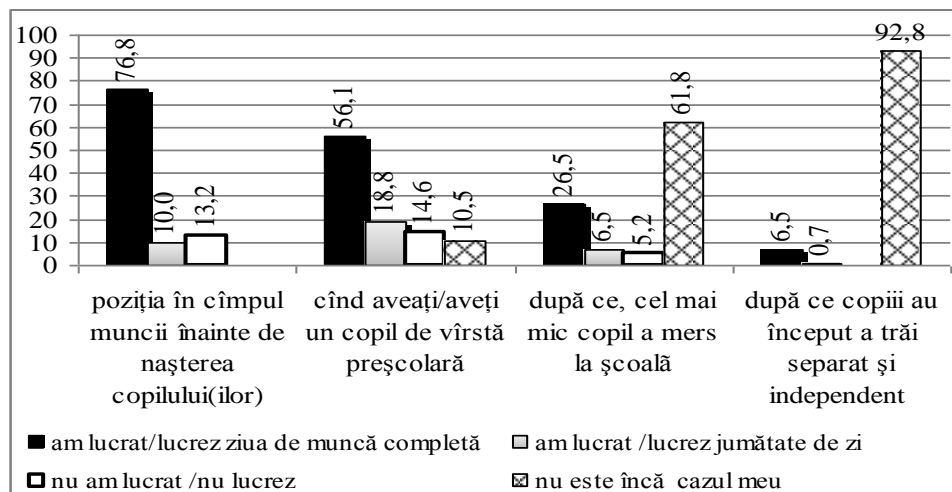


Fig. 1. Poziția în câmpul muncii a respondentelor cu copii în diferite etape ale vieții familiale (în %)

Raliindu-ne și la opinia cercetătorilor străini [7, p. 139-143; 8], dar și la rezultatele studiului, constatăm că nașterea copiilor micșorează activitatea economică: ponderea femeilor ocupate ce aveau/au în îngrijire un copil de vârstă preșcolară fiind în descreștere și constituind 56%.

Se evidențiază totuși, că majoritatea femeilor nu sunt orientate spre inactivitate economică în perioada creșterii copilului, or programul de lucru prescurtat și flexibil devine o alternativă în îmbinarea rolurilor productive și reproductive pentru circa 19% din respondente. Nu putem afirma însă, că sectorul de activitate, în acest caz, este unul formal. Raportat la contingentul fertil studiat observăm, cu cât crește numărul copiilor în familie cu atât descrește ponderea femeilor ce-și continue activitatea profesională și cu atât mai mare este ponderea femeilor casnice.

Specific și altor state, dacă femeia cu un singur copil reușește să combine rolul matern cu cel productiv în condiții flexibile, atunci prezența a doi și mai multor copii face acest lucru mai greu de realizat, inclusiv în pofida faptului că în unele țări sunt prevăzute indemnizații considerabile pentru părinții cu trei și mai mulți copii. De aceea multe femei, în special din categoriile populației cu venit mic, pentru care serviciile de îngrijire și educare a copiilor devin inaccesibile, preferă retragerea din câmpul muncii. Conform statisticilor occidentale [9], în total pe 27 țări ale UE, ocupația economică a femeilor în vârstă de 25-49 ani, cu un singur copil, în 2006 constituia 71,2%; cu doi copii - 67,3%; cu trei și mai mulți copii - 53%. Odată cu creșterea vârstei celui mai mic copil, implicarea în câmpul muncii al femeii este în ascendență: astfel pentru femeile în vârstă de 25-49 ani, al cărora cel mai mic copil are nu mai mult de 5 ani, aceasta constituie - circa 60%; între 6 și 11 ani - 69,7%; între 12-14 ani - 73,5%. De menționat că asupra nivelului de ocupare a bărbaților, acești factori au o influență nesemnificativă.

Nașterea primului copil puțin influențează asupra activismului economic al femeii, dar mărește brusc ponderea femeilor casnice și micșorează efectivul celor ce fac studii. Din studiile cercetătorilor ruși [7, p. 139], se evidențiază că nașterea celui de-al doilea copil reduce activitatea femeii pe piața muncii cu 4-5%, iar nașterea celui de-al treilea sau următorul copil cu 16%. În același timp, femeile ocupate cu o mai mare probabilitate decât cele neocupate, nasc primul copil, pe când femeile neocupate pe cel de-al doilea sau următorul. Pentru nașterile primare această dependență rămâne statistic semnificativă chiar și prin controlul altor variabile independente, precum vârsta de exemplu, însă pentru nașterile de rangul doi, cât și cele ulterioare, statistic nesemnificativă.

Din rezultatele studiului autohton realizat, constatăm că poziția pe piața muncii a contingentului fertil are incidență controversată în luarea deciziilor reproductive. Pe de o parte, observăm cel mai înalt nivel de încadrare în câmpul muncii printre respondentele ce nu mai intenționează de a avea un (alt) copil, fapt explicat în mare parte de particularitățile acestui grup,

în special – realizarea rolului matern, femeile având deja cel puțin un copil și respectiv detașându-se de o ulterioară intenție reproductivă și concentrarea asupra activității profesionale. Pe de altă parte, raportându-ne doar la femeile ce au enunțat intenții pozitive, analiza pe întregul eșantion (Tabelul 4), arată că prezența serviciului, încurajează intenția reproductivă apropiată în timp. Astfel, printre respondentele ce planifică în scurt timp nașterea unui (alt) copil, ponderea femeilor ce au un statut ocupațional activ este semnificativ mai mare (65,4%), decât printre cele ce amână intenția pe mai târziu (54,5%). Este probabil ca, femeile ce au un serviciu, apreciază mai înalt posibilitățile materiale prezente ale familiei (ocupația economică a femeii ca sursă suplimentară de venit) cât și cele viitoare, în cazul în care va fi posibilă reîntoarcerea la serviciu. Dacă nașterea primului copil are loc indiferent de condiții, atunci dorința femeii ocupate de a naște cel de-al doilea copil depinde mult de factorii economici și a bunăstării familiale în susținerea acestei intenții. Rezultă deci, că nu doar riscul unei sărăcii a familiei împing femeia cu copil pe piața muncii, ci și dimpotrivă, așteptarea unor pierderi în legătură cu nașterea unui (alt) copil poate împiedica realizarea intențiilor procreative (Tabelul 5).

Tabelul 5. Repartizarea opiniilor respondentelor privind schimbările ce pot apărea în cazul nașterii unui (alt) copil (în %)

Apariția unui copil în viața /familia dvs. ar putea influența asupra oportunităților/posibilităților de angajare a câmpul muncii ...		mai bine	nici mai bine nici mai rău	mai rău	NȘ /nu pot răspunde
Intenția reproductivă	intenționează în următorii 3 ani	5,9	52,7	28,1	13,4
	intenționează mai târziu	3,8	39,5	45,8	12,9
	deloc nu intenționează	5,9	36,8	35,4	22
Nr.de copii	fără copii	6,9	48,6	24	20,6
	cu un copil și mai mult	4,65	38,4	43,5	25,4
TOTAL (N-600)		5,3	45,9	32,6	16,2

Observăm că, dacă respondentele ce planifică nașterea unui (alt) copil în următorii 3 ani au o atitudine preponderent neutră față de posibilele oportunități de angajare ulterioare nașterii, circa 53% apreciind că apariția copilului ar influența „nici mai bine nici mai rău” asupra acestora, atunci femeile ce-și amână intenția reproductivă sau refuză definitiv de la ea, se plasează mult mai critic, considerând că la acest capitol lucrurile s-ar înrăutăți. Pe de altă parte, identificăm că prezența copiilor influențează poziția respondentelor, amplificând încărcătura negativă față de riscurile profesionale/ocupaționale ce pot apărea. Pe întregul eșantion, doar factorul ocupațional (oportunitățile de angajare) și cel economic (situația financiară) cel mai frecvent sunt apreciați (de circa 1/3 din interviuate) ca fiind mai vulnerabili la o înrăutățire în cazul apariției unui (alt) copil în viața/familia respondentelor.

Retrospectiva studiilor sociologice, încă din anii 1980 [4, p. 131], arată că pentru marea majoritate a femeilor implicate în câmpul muncii (circa 80%), activitatea profesională este plasată în categoria celor mai importante valori, alături de familie și copii. Transformările socioeconomice actuale spulberă viziunile ideologice anterioare privind poziția femeii în familie și societate. Astăzi, femeile diferit îmbină familia, copiii și serviciul. Reflectând și în baza rezultatelor cercetării realizate, delimităm că mai mult de jumătate din respondente (circa 57%) au o viziune „egalitară” în alegerea lor, susținând că pentru femeia contemporană familia și serviciul sunt importante în egală măsură. O treime din respondente sunt adepți ale percepției tradiționale privind rolul femeii, dând importanță familiei, și doar 2,6% consideră că activitatea profesională acum preia locul familiei. Opiniile, își schimbă proporțiile însă, dacă ne raportăm la caracteristicile socio-demografice ale respondentelor. Astfel, opțiunea egalitară are o pondere mai mare pentru 2/3 dintre femeile cu nivel mai înalt de studii, dintre cele încadrate în câmpul muncii și dintre cele care au unu sau doi copii. Opinia respondentelor fără copii se divizează practic la jumătate pentru primele două opțiuni, iar a celor cu mai mult de doi copii rămâne în favoarea familiei. Observăm că femeile ce intenționează în

scurt timp nașterea unui copil susțin importanța familiei mai întâi (peste 40%). O tendință este evidentă aici, cu cât femeile își amână intenția reproductivă ori o refuză definitiv cu atât ea se afirmă în favoarea opțiunii egalitare (Fig. 2).

Constatăm că, concepția egocentrică de a nu întemeia o familie sau a familiei fără copii nu este o caracteristică autentică în rândul femeilor din Republica Moldova. Rezultatele studiului evidențiază că în proiectele sale de viață femeile susțin în special îmbinarea echilibrată, dar și echitabilă, a rolurilor familiale, parentale și profesionale. Astfel, 58,8% din respondente sunt de

păreră că după nașterea copilului femeia „trebuie să se ocupe de îngrijirea și educarea lui până la vârsta de 3 ani, apoi să revină în câmpul muncii”. Un număr semnificativ mai mic (15,2%) se pronunță pentru același model, dar pe un termen de îngrijire de 6 ani. Prin această reprezentare femeile, probabil optează pentru slăbirea presiunii „dublei încărcături” pe perioada creșterii și educării copiilor mici detașându-se de grijile specifice activității profesionale în favoarea celor materne. Sunt însă și adepte a unui alt model – continua intercalare dintre serviciu/activitate profesională și obligațiunile familiale - circa 21% susținând că „după nașterea copilului femeia nu trebuie să abandoneze serviciul”. Fapt interesant, că printre respondentele ce intenționează nașterea unui (alt) copil în următorii 3 ani susținătoare a acestei poziții sunt mai multe (circa 24%) decât în rândul celor ce amână intenția pe mai târziu (15,9%) sau nu mai intenționează nașterea unui copil (18,4%). Totodată, pondere mai mare această opinie, are în rândul respondentelor aflate în categoria de vârstă 25-29/30-34 ani, adică o componentă importantă a potențialului fertil pe de o parte, dar și a contingentului apt de muncă și activ economic pe de altă parte; cele cu studii profesionale medii sau superioare finisate; încadrate în câmpul muncii, și cele ce au unul sau doi copii. Deși într-un număr foarte mic (circa 2%), unele femei, preponderent din categoria de vârstă 40-44 ani, cu studii medii incomplete și cele ce au mai mult de trei copii, rămân a fi fidele modelului tradițional apropiat celui patriarhal, punând preț mai mult pe familie și susținând traseul: implicarea pe piața muncii până la apariția copilului, după nașterea lui însă - dedicarea doar familiei, copiilor, treburilor casnice, fără reîntoarcere în câmpul ocupațional.

Atât din cele analizate anterior cât și cele ce urmează se evidențiază o particularitate importantă a comportamentului ocupațional al femeii - pentru majoritatea din ele plecarea de pe piața muncii în legătură cu nașterea copilului nu este definitivă. Astfel, raportate direct la etapele vieții familiale, traiectoria cărora este ghidată de nașterea, creșterea, și educarea copilului(ilor), doar puține din respondente (în medie circa 6%) susțin faptul că „femeia nu ar trebui să lucreze în afara casei”. Se evidențiază astfel că implicarea și poziția activă pe piața muncii, devine o prioritate pentru femei. Totodată, ele optează mai degrabă pentru un program de lucru prescurtat, atunci când au în îngrijire un copil de vârstă preșcolară (70,2%) sau după ce cel mai mic copil merge la școală (57,7%), decât abandonul total al postului de lucru, dorind astfel, continuitatea poziției sale pe piața muncii. Aceeași orientare ocupațională este prezintă de către femei indiferent dacă au sau nu copii (Fig. 3).

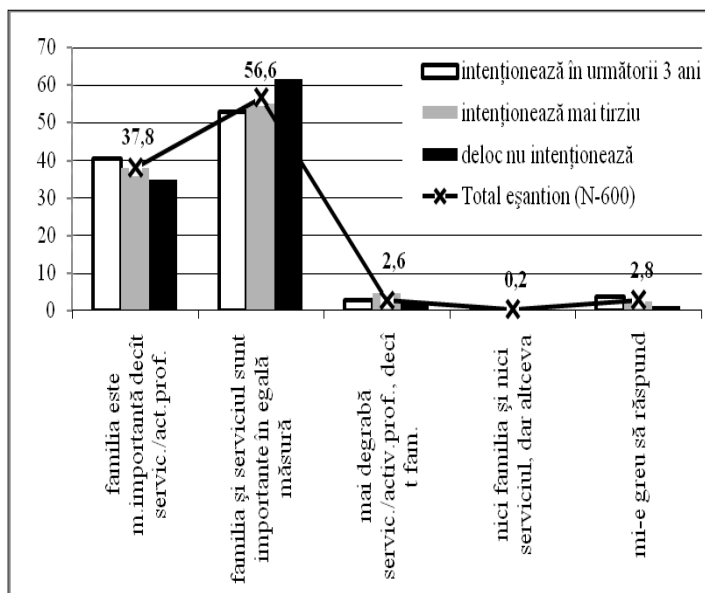


Fig. 2. Repartizarea opiniilor privind importanța atribuită familiei și serviciului de către femeia contemporană (în %)

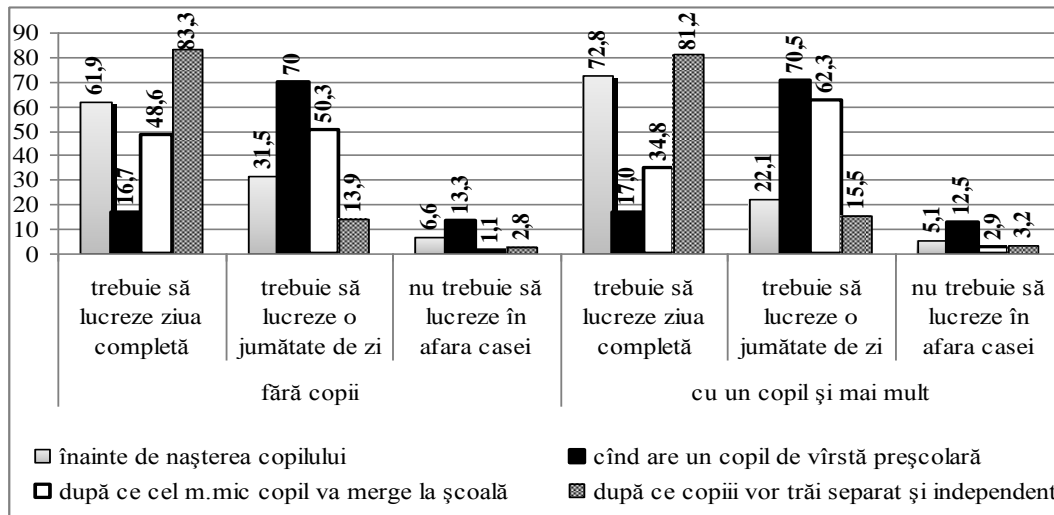


Fig. 3. Repartizarea opiniilor respondentelor privind distribuția timpului de activitate a femeii pe piața muncii (în %)

Observăm că, dacă până la apariția primului copil și după maturizarea copiilor avuți femeile preferă o implicare activă și completă în viața profesională, atunci, o dată cu obținerea statutului de mamă, în perioada creșterii și școlarizării copiilor, femeia își menține dorința de a rămâne ocupată pe piața muncii dar pe un program redus.

Respondentele cu copil(i), percep mai acut decât cele fără copii, necesitatea unui orar flexibil, inclusiv în perioada școlarizării copilului (62,3%), fapt explicat prin experiența rolului matern, a cunoașterii particularităților acestei perioade, dificultăților de conciliere a rolurilor familiale, părintești și profesionale.

În această ordine de idei, atât din rezultatele studiului cât și din sinteza datelor statistice, constatăm că preferințele ocupaționale pe piața muncii ale femeii sunt orientate foarte mult de prezența copiilor preșcolari și școlari. Inclusiv, conform datelor Anchetei Forței de muncă, 2008 [5, p. 43-45] se evidențiază că femeile optează pentru un program de muncă diferit de cel al bărbaților. Astfel, din cauza responsabilităților familiale fiecare a opta femeie în vîrsta aptă de muncă (sau circa 14%) acordă prioritate programului parțial, în timp ce cota bărbaților care și-au asumat astfel de responsabilități constituie abia 2%. Fiecare a cincea femeie nu și-ar dori să aibă un loc de muncă cu program complet. Dacă bărbații preferă să stea peste program cel puțin cinci ore săptămînal, cu gândul la o eventuală promovare, atunci femeilor nu le place să stea mai mult de trei ore săptămînal. Fiecare a cincea femeie ar accepta totuși să lucreze mai mult de 40 ore pe săptămîna, însă doar din dorința de a avea un câștig mai mare.

Prin evaluarea ulterioară a rezultatelor complementare atitudinii față de poziția și comportamentul femeii pe piața muncii constatăm că în favoare preferințelor enunțate, pentru majoritatea, stau mai degrabă motivațiile economice și necesitatea celui de-al doilea susținător al familiei, decât dorința de a face o carieră propriu zisă. Presupunem, totodată, că ponderea înaltă a femeilor cu statut ocupațional activ în rândul celor ce au copii, cât și opiniile acestora în favoarea prezenței active pe piața muncii a mamei cu copil de vîrstă preșcolară, ar putea fi și rezultatul indemnizațiilor extrem de mici oferite pentru copii care, de fapt, nu compensează pierderea unui venit de muncă lunar.

Menționăm, că studiile din domeniu [1] susțin ipoteza precum că femeile, ce intenționează în scurt timp nașterea unui copil se deosebesc prin cerințe profesionale (de carieră) scăzute, iar dorința de a naște în rândul femeilor neîncadrate în câmpul muncii este determinată în primul rând de normele/tradițiile nupțialității existente în societate. În cazul Republicii Moldova, revenind la contingentul fertil studiat, se constată că cerințele înalte de carieră sunt trecute, totuși, pe poziție secundară față de problemele și neajunsurile materiale. Conform rezultatelor cercetării, justificarea propriei atitudini față de activitatea profesională se raportează, în primul rând, la aspectul economic al familiei fiind o sursă de venit pentru 74,8% din

respondente. Mijloc de autorealizare și autonomie activitatea profesională devine pentru 41%, iar pentru circa 38% - o posibilitate de a obține independență financiară (Tabelul 6).

Tabelul 6. Atitudinea respondentelor față de rolul activității profesionale (în %)

	Intenția reproductivă			Nr. de copii		Total (N-600)
	intenționează în următorii 3 ani	intenționează mai târziu	deloc nu intenționează	nici un copil	cu un copil și mai mult	
Activitatea profesională/ serviciul pentru Dvs. este: ...?						
o sursă de venit	72,7	75,9	76,9	75,3	74,5	74,8
mijloc de autorealizare și autoafirmare	45,4	47,1	30,6	46,2	37,7	41
independență financiară	39,2	36,8	34,7	38,5	36,8	37,6
o posibilitate de a fi în colectiv	31,5	33,3	28,6	29,7	31,4	31
Ce le motivează pe femeile care au copii de vârstă preșcolară să lucreze?						
interesul/satisfacția față de munca propriu zisă	27,4	27,3	21,9	29,8	23,6	25,7
dorința de a avea banii „proprii”, independența financiară	42,9	39,8	32,2	38,7	38,7	38,6
neajunsurile materiale/financiare	68,3	70,5	71,9	74,6	66,7	69,5
acumularea stagiului de muncă	22,0	18,2	27,4	16,6	26,7	23,3

Pe măsura creșterii numărului de copii avuți, în special trei și mai mulți, prin implicarea în câmpul munci femeile susțin prioritar necesitatea unui venit în plus important pentru întreținerea familiei. Raportate la orientările reproductive pe care le prezintă, opinia respondentelor se extrapolează pe aceeași ierarhie în delimitarea poziției pe care îl are serviciul în viața fiecăreia, cu valori apropiate indiferent de intențiile procreative avute. O diferență semnificativă apare, însă, la interviuatele ce nu mai intenționează nașterea unui (alt) copil, având ponderea cea mai mică (30,6%) printre femeile pentru care activitatea profesională este un mijloc de autorealizare și autoafirmare, însă fiind pe o poziție nesemnificativ mai înaltă în evaluarea acesteia ca sursă de venit. Aceste opțiuni sunt dependente de variabila de vârstă, dar și de numărul copiilor avuți, or cotă semnificativă printre femeile ce nu mai prezintă dorința de a naște (încă) un copil au respondentele cu vârstă 30-44 ani și cele ce deja au născut, în special femeile cu doi și mai mulți copii.

Raționalizând și asupra motivației ce justifică implicarea în câmpul muncii a femeii ce are un copil de vârstă preșcolară, circa 2/3 din respondente la fel pun accent major pe „neajunsurile materiale și financiare” (Tabelul 6). Valori mult mai mici dar semnificative sunt atribuite: dorinței de a avea banii „proprii” (circa 39%), satisfacției și interesului propriu zis față de muncă (25,7%), iar în cele din urmă, necesității acumulării unui stagi de muncă (23,3%). Fără a devia de la poziția superioară atribuită problemelor economice, pe măsura creșterii nivelului de studii a respondentelor crește și ponderea motivației vis-a-vis de interesul propriu zis față de muncă și dorința independenței financiare. Aceste aspecte au o pondere mai înaltă și pentru interviuatele aflate în categoriile de vârstă de la 20 la 39 ani, dar și pentru cele fără copii. Observăm că respondentele cu intenții reproductive, mai frecvent apreciază implicarea pe piața muncii a femeii ce are un copil de vârstă preșcolară, ca o posibilitate de dezvoltare profesională și independență financiară, decât cele care au abandonat ideea de a mai naște un copil. Acest lucru este explicabil dacă ne raportăm și la faptul că intenții reproductive prezintă majoritar

femeile aflate în intervalul de vârstă 20-34 ani - constituind, paralel și un potențial activ de muncă ce justificat poate aspira la integrare profesională pentru (auto)afirmare și promovare în carieră.

Totodată, astăzi, conform datelor statistice, femeile cu studii superioare și medii profesionale, reprezintă un potențial semnificativ pe piața muncii. Cercetările în domeniu [7, p. 140] arată că femeile cu nivel de educație înalt, mai frecvent sunt predispuse să amâne nașterea copiilor până nu vor fi finalizate studiile și realizat debutul în carieră. În cazul contingentului studiat, ponderea femeilor cu studii superioare este semnificativă atât în rândul celor ce au intenții apropiate cât și a celor ce nu mai intenționează nașterea unui (alt) copil.

În prezent, interdependența dintre decizia femeii de a lucra sau de a naște (încă) un copil este evidentă. Însă aici, nu este vorba despre faptul că femeile ocupate economic refuză de a avea copii, ci femeile ce planifică nașterea copilului, au anumite așteptări și temeri față de perioada de retragere din sfera formală a muncii salariate. De menționat că, în cazul planificării nașterilor de rangul doi coraportul acestor factori devine extrem de important. Totodată, conflictul dintre statutul ocupațional activ al femeii și nașterea copilului este menținut și de accesul limitat la serviciile (instituțiile) de îngrijire și educare a copiilor preșcolari, precum și lipsa controlului real privind asigurarea drepturilor în câmpul muncii. În această ordine de idei, presupunem că în realizarea programei demografice orientată spre stimularea natalității, grupul țintă trebuie să devină femeile ocupate pe piața muncii, punându-se în actualitate problema privind hotarele compatibilității dintre rolul de mamă și a rolului de angajat, ambele concurând pentru timpul și forțele femeii. O altă direcție a politicilor de stimulare este și crearea oportunităților de muncă cu timp parțial, orar flexibil, lucru la domiciliu ș.a. pentru femeile cu copii mici, precum și investirea în dezvoltarea serviciilor sociale alternative de creștere și educare a copiilor și accesul la ele. Aceasta, ar permite, în primul rând, menținerea femeilor în câmpul muncii, lucru foarte important în condițiile de îmbătrânire a populației și reducerea forței de muncă active; în al doilea rând, asigurarea familiei cu sursă suplimentară de venituri – o condiție valoroasă pentru contingentul fertil în luarea deciziilor procreative, dar și pentru perioada de creștere și educare a copilului; în al treilea rând, combinarea mai eficientă și reușită a rolului matern, parental cu alte tipuri de activități și roluri ale femeii.

Concluzia evidentă, rezultată din analiza orientărilor reproductive a contingentului fertil din municipiul Chișinău, rezumă faptul că în zonele urbane, dar și pe întreg teritoriul republicii, există un potențial de creștere a natalității, însă efect scontat, în favoarea acesteia, va oferi doar combinarea diverselor instrumente ale politicilor familiale și ocupaționale care vor integra modelele comportamentului reproductiv al femeilor cu nivel de studii, statut ocupațional și profit diferit.

Note:

1. Т.М. Малевой, О.В. Синявской (науч. ред.). Родители и дети, мужчины и женщин в семье и обществе. Выпуск 1. Москва: НИСП. 2007.
2. E. Stănciulescu. Sociologia educației familiale. București: Polirom, 2002.
3. Hans-Peter Kohler. Детерминанты низкой рождаемости в Европе. În: EntrNous. Европейский журнал по сексуальному и репродуктивному здоровью, № 63, 2006.
4. Демографический энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1985.
5. Femei și bărbați pe piața muncii în Republica Moldova. Raport Analitic. Chișinău: Biroul Național de Statistică, 2008.
6. În baza studiului „Comportamentul reproductiv al femeilor din m. Chișinău: caracteristici și factori determinanți” (N-600 femei de vârstă fertilă), mai-august 2009, realizat de către Sectorul Demografie al Institutului Integrare Europeană și Științe Politice, AȘM (coordonator: dr. Olga Gagauz)
7. Доклад о развитии человеческого потенциала в Российской Федерации 2008. Москва, 2009 .

8. Л. Шахотько. Рождаемость городских и сельских жителей: различия на фоне общих тенденций [online]. În: Электронная версия бюллетеня Население и общество, № 393 – 394, 12-25 октября 2009. <http://demoscope.ru/weekly/2009/0393/tema06.php> (citat 22.04.2010).
9. Е. Щербакова. Занятость женщин в возрасте от 25 до 49 лет в ЕС-27 растет, при этом почти 30% из них заняты неполное время [online]. În: Электронная версия бюллетеня Население и общество, № 397-398, 2009. <http://demoscope.ru/weekly/2009/0397/barom01.php> (citat 22.04.2010).

УСТОЙЧИВОЕ ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ

Аркадий Урсул, академик

Институт Европейской Интеграции и Политических Наук АНМ

Ион Русанду, доктор философии

Институт Европейской Интеграции и Политических Наук АНМ

Summary

Sustainable Development (SD) is considered to be a strategy of surviving, innovate and stable development for both one certain country and the civilization in general in conditions of preserving environment and first of all - the biosphere. The final result of the transition to the SD should be creating Noosphere as a socio-natural system where priorities of moral mind will be protected and guaranteed as well as intellectual and information values, and harmony of the Man, Society and Nature, their safe and long-term co-evolution will be realized.

В последнее время складывается впечатление, что во всем мире интерес к проблемам УР (устойчивое развитие) существенно поубавился. Сменился и Генеральный секретарь ООН, который в отличие от прежнего не очень активизирует деятельность этой всемирной организации по дальнейшему продвижению мирового сообщества по пути устойчивости. Может быть, как деятельность ООН, так и других организаций, а тем более суверенных государств, начинает затихать, и человечество решило забыть придуманную и уже разрекламированную утопию?

Можно конечно считать, что переход к УР оказался беспрецедентно сложным и трудным процессом, ведь по значимости для истории человечества такой переход сравним, пожалуй, лишь с неолитической трансформацией от присваивающего к производящему хозяйству, которая началась около 12 тыс. лет тому назад и растянулась на несколько тысячелетий на глобальном пространстве планеты. Переход к УР, не просто какая-то социальная революция в отдельно взятой стране или их группе, это всемирное движение за выживание человеческого рода, это объективное требование времени, и здесь промедление чревато дальнейшим ускоряющимся сползанием к антропоэкологической катастрофе. Поэтому, несмотря на временные отступления и неудачи в плане перехода к устойчивому будущему этот путь как всемирно принятая стратегия остается пока единственным для спасения человечества и биосферы.

Некоторое затишье или замедление в плане перехода к УР связано, на наш взгляд, отчасти с тем, что необходимо было осознать и понять, что же представляет собой предложенная ООН концепция и стратегия УР. Существует огромный спектр интерпретаций этой концепции, и, как не раз отмечалось, одной из наиболее доминирующих выступает «экологическая» трактовка УР. Считается, что если к современному социально-экономическому развитию добавить требование не разрушать окружающую природную среду, то в этом случае как раз и сформируется УР мирового сообщества.

И понятно, почему появилась такая точка зрения: ведь в первую очередь идея УР появилась в связи с необходимостью решения проблем окружающей природной среды, что легко проследить по форумам ООН, начиная от Стокгольма (1972 г.) через Рио-де-Жанейро (1992 г.) к Йоханнесбургу (2002 г.). И хотя стало понятным, что необходимо совместно решать социально-экономические, экологические и другие проблемы, экологический акцент в стратегии УР присутствует, и это наиболее распространенная

интерпретация новой цивилизационной концепции. В этом же аспекте до недавнего времени писали научные труды и учебные пособия и продолжают писать многие авторы. Так, в недавно вышедшем «классическом университетском учебнике» Н.Н. Марфенина «Устойчивое развитие человечества» утверждается, что: «Устойчивое развитие человечества – это фундаментальная установка на развитие мирового сообщества в определенном направлении, определяемом экологическими требованиями сохранения устойчивости биосферы и благоприятной стабильной среды для всего населения нашей планеты» [1, с. 596].

Экологические императивы действительно оказываются ведущими в создании и понимании концепции УР (особенно если это исходит от экологов). Однако в ходе теоретико-методологических исследований стало понятным, что УР – это не просто добавление экологии к традиционному развитию, а принципиально новые трансформации по всем направлениям развития человечества, т.е. качественно иная «инновационная революция» во всемирном масштабе. Причем, включившись в системный переход к УР, даже экология и вся экологическая деятельность обретает принципиально новые черты. Отметим лишь некоторые из них.

Во-первых, это уже упомянутая системность, т.е. органическое включение экологических требований в социальные, политические, экономические и иные направления развития с целью формирования целостной системы человеческого и шире – социо-природного развития. Во-вторых, это приоритет глобальных императивов, опять-таки их гармоничное соединение с локальными, региональными, национальными и другими «менее глобальными» целями экологической инновационной деятельности. Важно, чтобы любое проводимое экологическое мероприятие не ухудшало бы глобальную экологическую ситуацию, которая, к сожалению, продолжает обостряться. В-третьих, решение экологических проблем должно ориентироваться на опережающие действия с целью недопущения чрезвычайных ситуаций, кризисов и катастроф. Понятно, что глобальную экологическую катастрофу можно лишь предотвратить, поскольку ликвидировать ее отрицательные последствия просто будет некому.

Однако подобные инновации при переходе к УР ожидаются и во всех сферах деятельности человека и прежде всего в экономике, о чем уже начинают догадываться пишущие на эти темы экономисты-экологи, хотя дело не только в экологических трансформациях хозяйственной деятельности. Основная цель перехода к УР – это, конечно, выживание человечества и сохранение биосферы как естественного фундамента жизнеобеспечения всего живого и разумного. Казалось бы, эта глобальная цель совпадает с требованиями обеспечения экологической безопасности, когда речь идет как о защите человека (населения), так и окружающей природой среды. УР – это как бы перенесенная на глобальные масштабы экологическая безопасность, т.е. одновременное сохранение (выживание) человечества и биосферы.

В принципе считается, что такую глобальную экологическую безопасность может обеспечить переход к УР, хотя это пока выглядит лишь в качестве гипотезы или пожелания интеллектуальной элиты мирового сообщества. Дело в том, что одновременное сохранение человечества и биосферы с позиций синергетики весьма проблематично, поскольку человечество живет и развивается за счет природы. Поэтому сохранение биосферы требует существенного уменьшения антропогенного давления на биосферу либо даже в перспективе хозяйственного моделирования биосферных процессов и циклов с учетом деятельности человечества, которая пока идет вразрез с естественными биосферными процессами. Есть, правда, еще один путь – перенесение в космос промышленного производства с одновременным оставлением аграрного производства на планете и переводом его на адаптивную стратегию интенсификации, о чем шла речь выше.

Космический путь УР, предложенный еще К.Э. Циолковским, открывает новые возможности освоения внеземных природных ресурсов, создания за счет них в социуме

необходимых низкоэнтропийных продуктов. Именно, только благодаря выходу в космос и индустриальному освоению внеземных пространств произойдет переход к УР по типу обеспечения глобальной экологической безопасности, когда станет реализовываться выживание и неопределенно долгое развитие цивилизации и сохранение биосферы планеты, продолжение ее естественной эволюции. Хотим мы этого или нет, но принципы и законы синергетики требуют все большего освоения окружающей природной среды, за счет которой и будет происходить либо прогрессивное, либо другое нерегрессивное (нейтральное) развитие цивилизации.

И здесь мы уже отходим от преимущественно экологического видения развертывания процесса перехода к УР и начинаем понимать его социо-природную сущность. УР может быть только социо-природным, когда эволюция центрального члена (субъекта) экосистемы обеспечивается за счет окружающей его среды, которая, естественно, должна будет в той или иной степени деградировать, развиваться регрессивно. В этом случае переход к УР позволяет существенно уменьшить эту деградацию, и развитие центрального члена экосистемы должно будет, происходит в рамках ее несущей емкости.

Мы уже приводим определение понятия УР как такого развития, которое удовлетворяет потребности настоящего времени, но не ставит под угрозу способность будущих поколений удовлетворять свои собственные потребности [2, с. 59]. Это определение стало наиболее распространенным после его фактического принятия на Конференции ООН по окружающей среде и развитию в 1992 г. в Рио-де-Жанейро (ЮНСЕД). Такое определение выражает определенную сущность новой модели (формы) человеческого развития, которое, по мнению его авторов, не должно прерываться какой-либо глобальной катастрофой антропогенного происхождения.

В подобном определении понятия УР на приоритетное место ставится понятие потребности, которое выражает связь субъекта, т.е. живого разумного существа и окружающей его среды, причем как природной, так и социальной. Но поскольку в случае УР речь идет фактически обо всем человечестве, то имеется в виду потребность в окружающих цивилизацию природных условиях и ресурсах Земли и Космоса.

Поскольку в модели неустойчивого развития невозможно удовлетворить в одинаковой степени как нынешние, так и будущие поколения людей, то эта модель развития предполагает достаточно быстрый драматический финал расточительного рыночно-экономического развития человечества. Этот трагический конец «рыночного человечества» (если можно так называть его современную экономическую ориентацию), связан с антропоэкологической катастрофой, прежде всего с ухудшением окружающей природной среды и истощением природных ресурсов. Именно поэтому удовлетворение потребностей будущих поколений выражает не существующую в данный момент времени, но будущую – своего рода опережающую гуманную потребность всего человеческого рода к своему выживанию и темпоральному продолжению.

Этой потребности «здесь и сейчас» большинство живущих на планете не ощущает, если видеть развитие человечества в координатах современной рыночно-экономической стихии. Однако подобная потребность к продолжению человеческого рода появляется, если осознается необходимость и важность обеспечения выживания и темпорального продления существования на неопределенно долгое будущее. Тем самым появляется потенциальная потребность в появлении и существовании будущих поколений, которые в принципе должны существовать неопределенно долго. Эта потребность находится за пределами сиюминутного «рыночного горизонта» мышления, она устремлена в весьма отдаленное гуманистическое будущее, имеет принципиально виртуально-стратегический характер. Эта опережающая потребность в выживании и продолжении человеческого рода будет влиять на современные потребности, более рационально трансформируя их в направлении своей реализации в будущем. Возникает

противоречие между явно излишними потребностями нынешних поколений и возможностями удовлетворения своих собственных потребностей поколениями будущими. Рост потребностей нынешних поколений, в особенности потребностей неразумных и патологических, ведет к существенному уменьшению возможностей и способов удовлетворения потребностей в природных ресурсах и экологических условиях грядущих поколений вплоть до исчезновения человечества в результате, например, антропоэкологической катастрофы.

Подобная перспектива требует изменения современной модели развития цивилизации с целью постепенной реализации осознанной опережающей потребности в темпоральном «продолжении гуманизма». Поскольку эта потребность уже осознана, то она представляет собой человеческий интерес, причем долговременного стратегического характера, который все больше должен учитываться по мере перехода к устойчивому будущему. Возникшее противоречие между современными и будущими потребностями может решаться только одним единственным способом – увеличением возможностей удовлетворения потребностей будущими поколениями за счет разумного ограничения (без затрагивания витальных потребностей) удовлетворения потребностей нынешних поколений. Ведь в условиях ограниченности планетарных ресурсов современные поколения живут как бы займы за счет поколений будущих, фактически бездумно растрачивая и природные ресурсы, и создавая для них худшие условия существования в биосфере, что явно антигуманно, если иметь в виду стратегическую перспективу.

Процесс все большего удовлетворения осознаваемых опережающих потребностей, выходящих за пределы краткосрочного «рыночного горизонта» уместно назвать процессом футуризации потребностей (и интересов). И переход к УР предполагает долговременную целостную систему мероприятий, которые реализуют процесс футуризации и тем самым рационализацию и «стратегическую гуманизацию» потребностей. А это предполагает постепенный отказ от современного общества потребления и переход на более рациональное удовлетворение потребностей, или, как еще говорят, коэволюционно разумных потребностей, что и предполагает переход к УР, продлевающему временное бытие человечества. В этом случае будет происходить темпоральная оптимизация потребностей нынешних и будущих поколений, проявляющаяся в футуризации и рационализации потребностей человечества, которое необходимо рассматривать не просто как единое целое в пространственном смысле, но и как единое целое в темпоральном измерении. Ведь вряд ли целью процесса глобализации является достижение только пространственной целостности в модели НУР, которую рано или поздно разрушит антропоэкологическая катастрофа. Ясно, что такая цель в стратегической перспективе выглядит антигуманной.

Переход к УР предполагает формирование не только глобально-пространственной целостности, но и развертывание системного процесса – достижения системно-темпоральной целостности человечества. Это означает обретение человечеством своего рационально-гуманного будущего, которое грозит утратить современная модель социально-экономического развития. Обретение человечеством темпоральной целостности цивилизации может произойти только в процессе оптимизации и футуризации потребностей нынешних и будущих поколений людей. В этом смысле можно согласиться с Н.Н. Марфениным, что «современные идеологии должны базироваться на выборе между краткосрочной и долгосрочной выгодой в природопользовании» [3, с. 599]. И хотя это сказано в отношении природопользования, однако именно его рационализация лежит в основе будущего УР как, по сути дела, синонима понятия УР, на что обращает внимание В.И. Данилов-Данильян [4, с. 123-124, 126-128], и о чем уже писалось много лет тому назад [5]. Разумеется, речь идет, в основном о понятийной, с позиций здравого смысла интерпретации будущей цивилизационной модели, именно как модели выживания человечества, как некоего «земного инварианта» социальной ступени эволюции, возникшей на нашей планете.

Необходимость перехода к УР вызвана именно темпоральным продолжением бытия человеческого рода, пониманием негуманности того финала человеческой истории, который уготован продолжением современной рыночно-экономическоцентрической формой современного развития. Человеческая история не должна ограничиться только прошлым, настоящим и весьма ограниченным по времени будущим. Наиболее гуманным представляется продолжение бытия человечества на неограниченно длительные времена в будущее, как об этом мечтал К.Э. Циолковский [6]. И переход к УР – это фактически переход от антропофобной нынешней формы развития к более гуманной форме, которая может исключить из будущей истории цивилизации ее трагический финал.

Объяснение необходимости такого перехода может быть дано и с более широких позиций, например с позиций универсального эволюционизма и связанного с ним принципа темпоральной целостности. Концепция универсальной эволюции (универсальный эволюционизм), которая отображает прогрессивную перманентную эволюцию в нашей видимой Вселенной, показывает необходимость непрерывного появления нового в процессах развития. Универсальная эволюция – это перманентный инновационный процесс, в котором за счет введения нового в эволюционирующую систему, происходит повышение ее сложности и одновременно степени ее устойчивости по отношению к неблагоприятным факторам окружающей среды.

Системы, которые в процессе своего существования не подвержены инновационным процессам, не увеличивают свою сложность и организацию, не попадают на главную прогрессивную линию эволюции (так называемую супермагистраль универсальной эволюции), и, в конце концов, вступают на регрессивную ветвь эволюции, так или иначе, завершая свое бытие. Поэтому для непрерывного, или лучше сказать, длительного существования любой эволюционирующей системы необходимо генерировать новое и повышать степень своей организации, и тем самым устойчивости. Системы, склонные к избыточной аккумуляции прошлого, т.е. инерционно-консервативные, даже при определенном обеспечении своей сохранности (безопасности) рано или поздно деградируют и теряют свою идентичность (качество), завершая свою историю. «Пропуск» в будущее получают лишь те эволюционирующие системы, для которых эволюционный процесс представляется как непрерывный инновационный процесс, который имеет преимущественно прогрессивную ориентацию.

В социальной деятельности инновационные процессы преследуют цель обновления содержания эволюционирующих систем, и в плане рассматриваемой темы все инновационные процессы можно разделить на процессы модернизации и футуризации. Модернизация ставит целью развитие инновационных процессов для соответствия требованиям современности (модерн), в то время как футуризация выступает своего рода «постмодернизационным» процессом. Однако речь идет не о постмодернизме и футуризме, как они уже сложились и интерпретируются в философии и культурологии, а о принципиально ином инновационном процессе. Футуризация инновационного процесса заключается в его трансформации в соответствии с целями и стратегией более гуманного будущего, когда нововведения преследуют цель адаптации системы к будущему, что обеспечивает не только дальнейшее устойчивое бытие, но и перманентное прогрессивное развитие.

Переход к УР как инновационно-прогрессивный процесс затрагивает не отдельную область деятельности, либо какой-то регион, – это всемирное движение к новому качеству всего человечества, без которого его выживание просто не состоится. Будущее общество, которое иногда именуют устойчивым обществом, будет одновременно обществом, в котором все сферы деятельности будут «работать» на УР. Причем в некоторой степени это новое качество цивилизации должно появиться еще в модели неустойчивого развития, иначе не совершится переход к устойчивому будущему.

Термин «инновация» происходит от латинского «*innovus*» (новое) – означает «новинка, изменение, обновление». Понятие «инновация» определяется как

«комплексный процесс создания, распространения, внедрения и использования нового практического средства, метода, концепций и т.д. – новшества для удовлетворения человеческих потребностей» [7, с. 45]. Это определение характерно для современного этапа инновационной деятельности во всех сферах бытия нашей цивилизации, но поскольку здесь речь идет о переходе к устойчивому обществу, то мы будем иметь в виду лишь такие потребности, которые носят не стихийный, а целенаправленный характер и ориентированы на этот упомянутый переход.

Б.Н. Кузык и Ю.В. Яковец под инновациями понимают использование достижений человеческого ума для повышения эффективности в той или иной сфере [8].

Инновационные процессы в историческом развитии появились не в XX веке как это можно иногда встретить в литературе. Они сопровождали всю человеческую историю, хотя введение новшеств на заре человеческой истории происходило с большими промежутками времени, в конечном счете, исходило из потребностей развития человечества. Самый кардинальный инновационный процесс относится к тому времени, когда произошла неолитическая революция, появился новый способ взаимодействия природы и общества, которое перешло от собирательства и охоты к земледелию и скотоводству. Однако с течением времени динамизм инновационных процессов ускорился, и уже в XX веке стало понятным, что богатство человечества достигалось революционным путем [9].

Инновацию чаще всего отождествляют с технологическим либо управленческим нововведением (новшеством) в производстве, которое ориентировано на рыночную стоимость и оказывается экономически эффективным. В социо-культурном плане инновации связываются с научно-техническим прогрессом, способствующем развитию общества, не только в экономическом плане. Но постепенно инновации стали рассматриваться более широко, как особый род творческой деятельности, генерирующий, прежде всего новое знание и другие нововведения, благодаря которым не только производство и экономика, но и все общество становится инновационным. Изучением различного рода инноваций занимается новая отрасль социально-гуманитарного знания, получившая наименование инноватики [10, с. 53-54].

Инновационные процессы в обществе до сих пор в основном были ориентированы (в рамках концепции модернизации) на улучшение традиционных процессов социально-экономического развития и тем самым в темпоральном аспекте – на реализацию в настоящем. Появление и акцент на планомерном развитии инновационных процессов в обществе отражало усиление динамизма социально-экономического развития и, если иметь в виду Россию, то, хотя их появление относится еще к советскому периоду, но все-таки основное и гораздо более массовое развитие относится ко времени перехода к рыночным отношениям. А это однозначно ограничило инновационные процессы определенным достаточно узким периодом настоящего времени (модернизация). Однако стратегически важные инновационные процессы, как в обществе, так и в его наиболее существенных сферах деятельности оказались, мягко говоря, не замеченными. В то же время переход к УР как инновационный процесс ориентирован не только и даже не столько на настоящее, сколько на будущее (т.е. рассматривается не в плане модернизации, а футуризации).

Рост масштабов и усиление темпов инновационных процессов в обществе отражает не только более интенсивную динамику современного развития, но и собственную потребность избавления от всего устаревшего и неэффективного. Так или иначе, устаревшие продукты и технологии любого вида деятельности оказываются тормозом на пути общей модернизации, а значит, ориентируют любой деятельностный процесс не столько на настоящее и будущее, сколько на прошлое человечества. Поэтому новая волна модернизации, которая сейчас разворачивается в России и вступившая уже в свою дестабилизационную фазу, направлена именно на его изменение в соответствии с требованиями и потребностями современности (модернизация), т.е. тоже в целостной

форме является инновационным процессом, но, по существу, ограниченная «императивами модерна» в модели неустойчивого развития. Переход же к УР означает добавление к этому процессу «инновационной модернизации» еще и инновационного процесса, ориентированного на будущее, т.е. «инновационной футуризации», включающей также развитие инновационно-опережающих процессов теоретической и практической деятельности.

В принципе инновация – это феномен не только настоящего, но и будущего, но только не прошлого. Конечно, если брать историческую науку, то мы узнаем о прошлом также что-то новое уже с позиций современного видения, однако оно уже не генерируется прошлым, а открывается в последующих за ним темпомирах. Инновация в широком смысле – это то, что появляется в процессе развития и способствует дальнейшему прогрессу общества и обеспечению его безопасности. Инновация – это с синергетической точки зрения получаемый в процессе организации либо самоорганизации низкоэнтропийный продукт, генерируемый в процессе творческо-созидательной деятельности (как теоретической, так и практической), который включает в себя прогрессивные изменения социальной (в самом широком смысле слова) и социо-природной эволюции. Деятельность человека, направленная на генерацию и реализацию инновацией может быть названа инновационной деятельностью.

Инновации, так или иначе, сопровождают всю историю человечества, однако в значительной степени она характеризует цивилизационный период этой истории и в более отчетливом виде прослеживается в западноевропейской цивилизации. Инновационная деятельность с течением времени ускоряется, и со второй половины XX в. основное приращение совокупного продукта происходит за счет инноваций, а общество во все большей степени становится инновационным, и это связано главным образом с появлением новых информационных технологий и основанной на них научно-технологической, а теперь уже и научно-образовательной революциями. Благодаря информатизации как стремительному глобализационному процессу, ускоряется поток инноваций информационного характера (хотя существуют инновации вещественно-энергетического типа) и они начинают превалировать над инновациями в иных сферах деятельности, что отчетливо видно по процессу глобализации. Причем одним из самых важных и нацеленных на будущее информационных инноваций являются виртуальные феномены, т.е. процесс виртуализации выступает как принципиально инновационный процесс, создающий иную реальность (виртуальную реальность). Это порождается имитацией и симуляцией их информационных образов и переносом деятельности с реальных практик в виртуально-информационную сферу.

Выше мы уже отмечали, что инновации связывают с эффективностью той или иной деятельности, причем это может быть отнесено к любой деятельности. Можно поэтому считать, что инновация – это нововведение в любую сферу деятельности, которое имеет своей целью повышение эффективности и содействует прогрессивной эволюции общества.

Однако далеко не все инновации способствуют прогрессивному развитию и тем более – обеспечению безопасности. Наряду с инновациями, которые способствуют росту эффективности, ведут к прогрессу, имеют место и так называемые «инновационные патологии», или псевдоинновации, или даже «антиинновации», которые, по своей сути, хуже уже существующего (вариофикация, засилье мелочных изменений и т.д.). Поэтому считается, что новизна в деятельности человека – это целесообразная новизна, улучшающая производительные или потребительские свойства продукции [11, с. 74]. Это, конечно, экономизированное понимание инноваций, в то время как переход к УР требует системного их видения, где решается, по меньшей мере, триединая задача – повышение экономической эффективности, социальной справедливости и экологической безопасности.

Введение инноваций вызывает определенные противоречия в системе деятельности. Дело в том, что, как отмечает А.И. Пригожин, «нововведения нарушают

равновесие в системе. Меняясь в чем-то одном, она должна сохраниться в других, обычно основных своих качествах. Суть возникающего здесь напряжения – изменения в постоянном. Отсюда идет одна из линий «отчуждения нововведений в организационных и иных системах» [12, с. 75]. Как отмечает упомянутый автор, для управления «инновационными процессами важно то, что система только тогда будет открыта новшествам, когда их освоение станет условием ее сохранения» [13, с. 126].

Говоря об инновационном характере УР следует обратить внимание на необходимость более широкого понимания понятия «инновация». Это понятие утрачивает свой чисто социальный смысл и становится принципиально социоприродным понятием, когда появление нового видится не просто в социальной системе координат, а в социоприродной системе, т.е. социозкосистеме. Т.е. новое (инновация) вносится человеком не только в социум (экономику, социальную сферу и т.д.), но и в природу. Это следует из самого понимания УР как социоприродного процесса, из того, что новое вносится не только из человеческого сознания, но также из природы (за счет которой живет человек и человечество) и в природу. Появление нового в обществе и природе – это эволюционный процесс, и инновации следует рассматривать именно в системе «общество–природа», а не просто в обществе, как это сплошь и рядом видится авторам, пишущим на «инновационные» темы. Такое социоприродное видение инноваций диктуется синергетикой и экологией, поскольку элементарной системой развития является именно экосистема, в данном случае – социозкосистема, а не изолированное от природы общество. Социоприродное видение инновационных процессов – это особенность интерпретации обсуждаемой здесь проблемы УР.

Уже отмечалось выше два основных признака понятия «устойчивого развития» – антропоцентрический и биосфероцентрический. Собственно говоря, речь шла о том, что в результате перехода к УР реализуются две взаимосвязанные цели – выживание (сохранение) человечества и сохранение биосферы, ее устойчивости. То есть признаки (критерии), УР соответствуют стратегическим целям УР и поэтому любая дефиниция понятия оказывается «целевой» и в этом смысле футурологическим определением, отражающим будущее состояние цивилизации и ее взаимоотношения с природой.

Подобный ход мыслей в отношении определения понятия УР был поддержан В.И. Даниловым-Данильяном, который биосфероцентрический признак решил назвать экологическим, а антропоцентрический признак разделил на две части, которым он дал наименование социомедицинским и социогуманитарным, что, очевидно, связано с биосоциальной сущностью человека.

Поэтому он считает, что устойчивость следует обеспечивать в трех аспектах: «во-первых, охрана окружающей среды (гарантированное непревышение антропогенными воздействиями хозяйственной емкости биосферы), во-вторых, охрана генома человека и его популяционного здоровья для предотвращения биологического вырождения, в-третьих, формирование механизмов (социальных, экономических, политических и пр.), которые обеспечили бы решение задач первых двух аспектов и гарантировали от разрушения структур цивилизации, жизненно важных для нее.

Первый аспект, очевидно, экологический, второй можно называть социомедицинским (он касается популяционного здоровья вида *Homo Sapiens*), в третий целесообразно объединить все остальные направления анализа устойчивого развития, они (как отмечалось выше) очень тесно переплетены, назовем это аспект социогуманитарным» [14, с. 128].

Наряду с этим более употребимым в литературе по проблеме УР считается разделение на три аспекта – экономический, социальный и экологический, что тоже исходит из упомянутой выше дихотомии – антропо - и биосфероцентризма в определении. Хотелось бы обратить внимание и на то, что В.И. Данилов-Данильян в своем определении понятия УР поддержал идею о том, что УР – это в основном безопасное развитие, или безопасная форма развития, которая также уже была ранее введена в научную литературу.

Упомянутый ученый полагает, что «устойчивое развитие – это такое общественное развитие, при котором не разрушается его природная основа, создаваемые условия жизни не влекут деградации человека и социально-деструктивные процессы не развиваются до масштабов, угрожающих безопасности общества.

Краткий комментарий. Во-первых, определение распространяется на все сферы общественной жизни, никаких ограничений в этом отношении в нем нет. Во-вторых, оно охватывает все области последствий, о которых мы сегодня знаем и в которых могут формироваться угрозы существованию цивилизации. В-третьих, негативная форма конструкции определения (не разрушается, не влекут, не развиваются) носит вынужденный характер, а потому вряд ли является недостатком: она отражает направленность идеи устойчивого развития на обеспечение выживания человечества, т.е. на предупреждение опасностей этому выживанию, на их сдерживание в необходимых пределах» [15].

Совершенно очевидно, что все эти предложения вполне приемлемы, и они исходят из понимания того, что на современном этапе в развитии человечества на первый план выступает проблема его выживания как форма обеспечения его глобальной безопасности. Именно поэтому проблеме безопасности уделяется значительное внимание. УР можно в широком смысле называть всякое развитие, которое происходит в безопасной форме, которое не ведет к регрессу, которое ориентировано на прогрессивное развитие и не ослабляет стабилизационных механизмов (обеспечение безопасности) бытия цивилизации. В этом широком понимании УР – это любая форма неструктурного, нерегрессивного развития, благодаря которому продолжается бытие цивилизации.

А поскольку выживание человечества оказывается зависимым от предотвращения угроз, прежде всего глобальных катастроф, то любые формы обеспечения безопасности оказываются движением не против, а по пути УР. Вот почему можно считать, что УР может быть представлено как инновационно-безопасное развитие в самом широком понимании (а экологическое УР как его частное и первоначальное понимание).

Представление об устойчивом развитии как о безопасной форме развития выделяет из всех форм и видов развития все нерегрессивные формы. К ним относятся прогрессивное и нейтральное (одноплоскостное) формы развития, в ходе которых сохраняется эволюционирующая система и прежде всего ее качество и генетическая идентичность. Такое широкое понимание УР означает, что к этому типу развития может быть отнесено не только экологически ориентированное развитие, но и все другие виды развития, в ходе которых не уменьшается уровень сложности и организации системы.

Разумеется, среди нерегрессивных форм развития наиболее ценным и с точки зрения эволюционирующей системы представляется прогрессивное развитие, в процессе которого происходит увеличение сложности и уровня организации системы. С позиций синергетики такое увеличение одновременно ведет и к росту «запаса устойчивости» системы, поскольку в прогрессивно развивающихся системах происходит как развитие через усложнение, так и одновременное обеспечение безопасности. Однако при таком типе развития существует определенное оптимальное соотношение (мера) между прогрессом (как изменением) и обеспечением безопасности (как сохранением) системы. Слишком быстрое усложнение системы не оставляет возможностей (энергии) для обеспечения безопасности, а отвлечение усилий (средств, энергии и т.д.) на обеспечение безопасности замедляет прогрессивное развитие. Оптимальное соотношение между обеспечением безопасности и прогрессом определяется для каждой отдельной эволюционирующей системы с учетом ее специфики и условий.

В случае же другого типа безопасного развития – нейтрально-одноплоскостного имеет место сохранение сложности и уровня организации системы в ходе трансформаций и тем самым ее качества и идентичности. Однако во временном плане подобный тип развития, хотя он также будет считаться устойчивым, не может долго существовать в силу могущих нарушить эту «хрупкую» устойчивость флуктуаций и притяжений аттракторов

внешней среды. Сохранение одного и того же уровня сложности в конце концов может привести либо к дальнейшему усложнению, либо, что чаще – к деградации системы. Поэтому в природе, хотя и существует этот тип развития, однако он относительно редок и недолговечен. Превалируют же другие формы (направления) развития – прогрессивное и регрессивное, которые между собой тесно сопряжены в силу синергетических принципов (принципа диспропорционирования энтропии) [16].

Итак, УР в широком смысле слова следует считать безопасные, т.е. нерегрессивные формы развития и это главный концептуально-методологический вывод, который был получен в ходе последних исследований новой цивилизационной парадигмы.

Однако содержание широкого понимания УР включает в себя те аспекты, которые связаны с ролью старого (традиционного) и нового (инноваций). Сам эволюционный процесс на его главной линии – супермагистральной универсальной эволюции может быть представлен в качестве двух взаимно дополняющих процессов, выражающихся в принципах эволюционного консерватизма и принципа эволюционных изменений (инноваций), который часть называют усложнением, повышением организации и т.д. Принцип эволюционного консерватизма заключается в том, что в процессах прогрессивного развития, если они длятся долго (либо очень долго) как универсальная эволюция, действует преемственность. Преемственность (эволюционный консерватизм) выражается в том, что накопленное системой содержание (прежде всего информационное) включается в новые более высокие по уровню развития структуры, тем самым канализируя эволюционный процесс. Это делает реальный эволюционный процесс в большей степени комбинаторно-направленным, нежели случайным.

Инновационный принцип выражает неизбежность появления нового в эволюционирующей системе, увеличение информационного содержания системы, усложнение заключенного в ней разнообразия. В системе появляется нечто новое, и это нововведение усложняет систему, делает ее более организованной, если появляются связи между старыми и новыми элементами и частями. Появление нового в эволюционирующей системе ведет к росту разнообразия, и согласно закону необходимого разнообразия У.Р. Эшби (сформулированному им для кибернетических систем), к увеличению устойчивости такой более сложной системы. Рост устойчивости в этом случае происходит за счет увеличения сложности, уровня организации, или, если следовать информационному вектору эволюции, то за счет роста информационного содержания системы.

Сочетание эволюционного консерватизма и инновационного усложнения в процессе прогрессивного развития создает возможность перманентной восходящей эволюции и повышения степени устойчивости системы, причем наибольшая эффективность достигается за счет оптимального соотношения (мерой) между упомянутыми принципами (характеристиками) универсальной эволюции, которые одновременно выступают и глубинными принципами УР.

Наличие этих принципов при реализации УР в широком смысле объясняет, почему отдается эволюционное преимущество реализации устойчивости систем через их прогрессивное развитие как инновационный процесс. Прогрессивное развитие выигрывает по отношению к нейтральному (одноплоскостному), входящему в качестве составляющей в УР. Это «конкурентное» преимущество заключается в том, что прогрессивное развитие оказывается существенно более мощным инновационным процессом, чем другой (нейтральный) типа развития. Этот последний характеризуется постоянством своего состава, а степень сложности, по-видимому, тоже находится на одном и том же уровне, поскольку при нейтральном типе развития идут лишь внутренние перестановки и меняются некоторые связи внутри системы без существенного освоения ресурсов окружающей среды. Можно даже сказать, что нейтральное развитие – это своего рода «анабиоз» системы, которая стремится сохраниться без своей существенной активности при минимуме траты энергии на свои внутренние комбинаторные

перестановки. Нейтральное развитие – это малосущественная составляющая в содержании УР, а основное содержание этого типа развития «падает» на инновационно-прогрессивную эволюционную составляющую, находящуюся в области «безопасных траекторий». Именно поэтому инновационные процессы в «коридоре безопасности» и представляют первостепенный интерес, и не случайно сейчас этому типу прогрессивного и вместе с тем УР (при необходимой степени обеспечения безопасности) уделяется повышенное внимание.

Здесь приведены некоторые соображения в пользу более широкого понимания УР, которое позволяет уже сейчас считать, что переход к новой цивилизационной стратегии – это не весьма отдаленная от нас перспектива, а задача, которая может и должна решаться уже в настоящее время. Избегать словосочетания «устойчивое развитие» лишь потому, что кто-то вкладывает в него лишь строгий экологический императив, было бы неверно. Сейчас становится понятным, что даже устойчивость в самом обычном смысле – это если и не УР в его более строгой научной экспликации, но все-таки какая-то его черта (признак), которая в совокупности с другими может составить фундамент того устойчивого будущего, к которому устремляется трансформирующееся человечество.

Это новое более широкое понимание устойчивости может оказаться не менее важным вкладом в переход к УР, чем многие конкретные шаги, которые делались и делаются в плане его более узкого понимания. Сейчас эта концептуальная инновация в понимании УР неизбежно будет распространяться в соответствующих научных поисках, образовательной деятельности и самое главное – в управленческих решениях, особенно на государственном уровне. В принципе переход к УР, а далее и к ноосфере связан в первую очередь с уменьшением (а где возможно и с опережающим устранением) негативных, деградиционных явлений и с поддержкой и творческим созиданием позитивных тенденций социального и социоприродного развития.

Примечания:

1. Марфенин Н.Н. Устойчивое развитие человечества. Москва: МГУ, 2007.
2. Наше общее будущее. Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (пер. с англ.). Москва: Прогресс, 1989.
3. Марфенин Н.Н. Указ. соч.
4. См.: Данилов-Данильян В.И. Устойчивое развитие (теоретико-методологический анализ). В: Экономика и математические методы. Т. 39, № 2, 2003.
5. См.: Урсул А.Д. Путь в ноосферу. Концепция выживания и устойчивого развития цивилизации. Москва: Луч, 1993. См.: Циолковский К.Э. Космическая философия. Москва: Прогресс, 2001.
6. Полонский В.М. Научно-педагогическая информация. Словарь-справочник. Москва: Педагогика, 1995.
7. См.: Кузык Б.Н., Яковец Ю.В. Россия - 2050: стратегия инновационного прорыва. Москва: Проспект, 2004.
8. См.: Тоффлер А., Тоффлер Х. Революционное богатство (пер. с англ.). Москва: ИНФРА-М, 2007.
9. См.: Пригожин А.И. Нововведения: стимулы и препятствия (социальные проблемы инноватики). Москва: Политиздат, 1989.
10. См.: Пригожин А.И. Там же.
11. См.: Пригожин А.И. Указ. соч.
12. См.: Пригожин А.И. Там же.
13. Данилов-Данильян В.И. Указ. соч.
14. См.: Данилов-Данильян В.И. Указ. соч.
15. См.: Галиев Э.М. Феномен жизни: между равновесием и нелинейностью. Происхождение и принципы эволюции. Москва: Комкнига, 2001.

SOCIETATEA CIVILĂ - FACTOR AL DEMOCRATIZĂRII

Pantelimon Varzari, doctor în filosofie
Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

Ion Tăbârță, lector
Universitatea de Studii Politice și Economice Europene

Summary

This article examines the civil society phenomenon, and its progression from historical and conceptual perspectives. It is underlined that there is no unitary and unanimous concept regarding the definition of the civil society. The authors analyze mainly the role of the civil society, as an actor of the democratic process, and as an element of the consolidation of democracy in contemporaneous societies. As well, some aspect regarding the way civil society's actors get involved in identifying appropriate solutions for the political and socio-economic challenges post-soviet countries face, are analyzed. All the analysis take into consideration, systematically and constantly, national context in the frame of which civil organization societies develop, as well regional circumstances, powerful influenced by European integration processes.

Conceptul de societate civilă a fost introdus în centrul dezbaterilor recente despre condițiile necesare democratizării și consolidării democrațiilor de unul dintre cele mai citate studii politologice din ultimele două decenii – „Cum funcționează democrația” („Making Democracy Work”) de Robert Putnam [1]. Ideea de bază a lui Putnam este că funcționarea unei democrații viabile este direct legată de o societate civilă viguroasă. În general, rolul societății civile ar trebui să fie același în orice societate, inclusiv în societățile postcomuniste. Însă realitatea demonstrează că existența unei societăți civile depinde de nivelul de dezvoltare democratică al fiecărei societăți. Din această cauză există diferențe semnificative între rolurile asumate de către organizațiile societății civile într-o societate în tranziție și cele care dăinuie într-o societate democratică cu tradiții îndelungate.

Societatea civilă: aspecte istorico-conceptuale

În gândirea și filosofia politică conceptul de „societate civilă” este unul dintre cel mai studiat. Aristotel, Cicero, Montesquieu, Machiavelli, Locke, Hobbes, Kant, Hegel, Marx și alții au analizat detaliat sau menționat societatea civilă, în principal, drept antiteză a statului. Toți acești mari gânditori și filosofi, deși în diferite moduri, au determinat să credem că societatea civilă este ceva din exteriorul statului, în opoziție față de el.

Etimologia conceptului de societate civilă provine din antichitate. În Roma Antică exista *societas civilis*, *civitas* însemnând la romani atât cetatea ca grup politic organizat, cât și societatea cu indivizii pe care îi integra. *Civil / civilis* reprezenta antiteza pentru *natural / naturalis*, sau, cu alte cuvinte, dreptul civil (*jus civilis*), opunându-se dreptului natural (*jus naturalis*).

Evoluția conceptului de societate civilă are mai multe etape sau perioade: 1) perioada dreptului „natural”; 2) perioada legitimării; 3) perioada raționalizării.

În perioadă inițială (preistorică) a fost pus fundalul istoric și filosofic al societății civile. În această perioadă are loc „șlefuirea” ideilor despre societatea civilă. Până la epoca modernă noțiunea de societate civilă avea sens complet diferit de cel de azi. În antichitate societatea civilă a fost identică cu statul sau societatea politică [2, p. 63-64].

Perioada dreptului „natural” (din antichitate - până la sfârșitul secolului al XVII-lea) se caracterizează prin sintetizarea ideii de societate civilă, esența căreia este determinarea conceptelor de drept „natural” și contract social. O contribuție semnificativă la dezvoltarea conceptului de societate civilă reieșind din ideile dreptului „natural” și al contractului social l-au avut T. Hobbes, J. Locke, Ch. Montesquieu ș.a. Conținutul de bază al ideilor acestor gânditori

poate fi exprimat prin formula stare „naturală” – contract social – participare politică și civilă. La ei, individul, ca personalitate, tinde spre libertate și respectarea drepturilor lui naturale. Dar, ca o ființă socială, individul nu poate trăi în afara societății și, în special, în afara statului. Drept urmare, realizarea drepturilor sale naturale este limitată de către stat prin puterea politică. Societatea civilă implică transferul voluntar de către individ a drepturilor sale statului, pe de o parte, și restrângerea puterii de stat în respectarea libertăților sale cetățenești, pe de altă parte. Condiția principală pentru o societate civilă este caracterul voluntar al unui astfel de tratat de reciprocitate între cetățeni și stat [3, p. 331; 4, p. 312].

Conceptul de societate civilă cu sens modern a apărut pe la mijlocul secolului al XVII-lea. Deși există mai multe discuții, cel mai probabil, pentru prima dată, termenul de „societate civilă” a fost folosit de către filosoful german G. Leibniz. Din secolul al XVIII-lea și până în primul sfert al secolului al XX-lea, în gândirea social-politică are loc a doua sintetizare a ideilor despre societatea civilă care se caracterizează prin ruperea sincretismului dintre societate și stat și radicalizarea conștiinței politice a reprezentanților săi. În prim-plan s-a plasat problema interacțiunii între societatea civilă și stat. De la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dihotomia stare „naturală”-stare civilă (societate) din perioadă precedentă este înlocuită cu dihotomia societate civilă-stat, astfel divizând societatea în două mari grupuri social-politice și inițiind procesul de legitimitate a societății civile, care a durat până în primul sfert al secolului al XX-lea.

Un loc special în dezvoltarea conceptului de societate civilă l-au avut ideile lui G.W.F. Hegel. În conformitate cu ideile filosofului german, societatea civilă este un fel de etapă în mișcarea dialectică de la familie către stat. „Societatea civilă, – scria el, – este o diferențiere dintre familie și stat, cu toate că dezvoltarea societății civile a avut loc mai târziu decât dezvoltarea statului” [5, p. 228]. Potrivit lui Hegel, societatea civilă include o economie de piață, clasele sociale și instituțiile politice și constituie un set de persoane private; activitatea societății civile este reglementată de lege și nu este direct dependentă de stat. Doar menținând societatea civilă în supunere, consideră el, statul îi poate asigura libertatea cetățeanului.

În sens istoric, apariția societății civile a fost una dintre consecințele directe ale modernizării din secolele XVII-XIX, în Europa de Vest și America de Nord. Implicarea treptată în viața politică a unui număr, din ce în ce mai mare, de indivizi a avut, în cele din urmă, drept finalitate constituirea formelor moderne de organizare politică a societății, în special, este vorba despre suveranitatea sistemelor politice și constituționalitatea organizării lor. Suveranitatea a presupus apariția pe un teritoriu strict delimitat de hotare a unui regim omogen – statul (*the state*), care dispune de monopolul puterii, bazându-se în guvernare pe rațiunea de stat (*ratio status*). Totodată, paralel și concomitent, apare și se constituie antiteza statului – societatea civilă (*civil society*), care presupune autoorganizarea contractuală a indivizilor în conformitate cu normele și rigorile dreptului „natural” și ale drepturilor omului. Constituționalitatea a dus la complexitatea politicii, presupunând că normele juridice ale societății civile împreună cu principiile rațiunii de stat sunt fixate într-un act imperativ unitar suprem (Constituția), superior atât statului, care se transformă din unul absolut în unul constituțional, cât și societății civile, care completează autoorganizarea contractuală a cetățenilor în cadrul legii. În așa mod, suveranitatea și constituționalitatea creează premise pentru politizarea indivizilor, dar și alimentează democratizarea societății.

O nouă etapă în dezvoltarea ideilor despre societatea civilă în perioada analizată - de reconstrucție teoretică – are loc la hotarul secolelor XIX-XX și este legată de aprofundarea și divizarea științelor sociale, inclusiv instituționalizarea sociologiei prin separarea ei de filosofia socială și cristalizarea ei într-o știință independentă. Odată cu aceasta are loc reevaluarea ideii de societate civilă. De la construcția ideatică a societății ideale bazată pe dreptul „natural” și contractul social se trece la realitatea socială caracterizată prin anumite trăsături specifice existenței practice.

Cea de-a treia sinteză a ideilor despre societatea civilă începe în anii '20 ai secolului al XX-lea, fiind cauzată de progresul tehnico-științific și raționalizarea relațiilor din societate prin extinderea libertăților în toate domeniile vieții umane. Treptat s-au format condiții ideologice

pentru transformarea dihotomiei „societate civilă - stat” în mai multe structuri complexe, în care societatea civilă, fie că o poziție intermediară, fie că este centrală. Ideea de societate civilă își găsește expresia practică în forma raționalității civile care presupune un sistem stabil de idei acceptate de către această societate, cum ar fi atitudinea rațional-critică față de realitatea socială și pluralismul ideologic. Ideea de societate civilă treptat își pierde atât conținutul religios, cât și izolarea excesiv teoretică, ruptă de la practică socială. Ea devine conștiința cotidiană și gândirea practică a majorității indivizilor ai civilizației moderne.

În ultimele decenii ale secolului al XX-lea a mai existat tendința unor cercetători de a refuza treptat de la interpretarea pur raționalistă a societății civile. Astfel, J. Habermas și alți reprezentanți ai școlii de la Frankfurt au început să abordeze societatea civilă într-un context mai larg - cel al interacțiunii dintre individ și structurile formale ale statului, precum și al sistemului social [7]. În special, ei se referă la problema colonizării de către stat și alte instituții sociale a spațiului privat vital al individului. În așa mod, de la sfârșitul secolului al XX-lea se conturează o nouă sintetizare – a patra – a ideii de societate civilă. Paradigma raționalistă a teoriei societății civile este înlocuită treptat cu noi interpretări și construcții care aprofundează și extind percepția despre fenomenul societății civile.

Societatea civilă - agent al democratizării societății

Rolul societății civile ar trebui să fie același în orice societate, însă existența unei societăți civile „civice” depinde de nivelul de dezvoltare democratică a fiecărei societăți. Există diferențe semnificative între rolurile asumate de organizații ale societății civile într-o societate în tranziție și cele jucate într-o societate democratică constituită. Oricum, societatea civilă joacă un rol important ca actor al procesului democratic și al consolidării democrației într-o societate.

Abordarea societății civile din perspectiva teoriei democratizării este indisolubil legată de statul de drept, fără de care ea nu poate exista și reprezintă diversitatea relațiilor dintre indivizi liberi și egali, neintermediate de către stat, în condiții de piață și a cadrului normativ juridic democratic. Într-un stat de drept, societatea civilă este sfera care ține de interesele private și individuale. Ea se formează preponderent din partea de jos, în mod spontan, ca rezultat al emancipării indivizilor și al transformării lor din subiecți supuși ai statului în cetățeni liberi și proprietari, cu sentimentul demnității personale, pregătiți să-și asume responsabilități economice și politice.

Afirmația că existența societății civile este legată numai de statul de drept face parte din abordările restrânse ale societății civile. În sens larg, societatea civilă include toate structurile societății care nu sunt acoperite, în mod direct, de către instituțiile statale. Ea s-a format și s-a transformat evolutiv în procesul natural-istoric, autonomă de domeniul statal (Tabelul 1).

Tabelul 1. Divizarea sectorială a societății

Sector	I	II	III
Sfera de activitate	Statul	Piața	<u>Societatea</u>
Societatea civilă	Partide	Sindicate, asociații de afaceri	ONG-uri
Societatea ne-civilă	Grupuri subterane	Crima organizată	Grupuri agresive

Societatea civilă, în sensul larg, este compatibilă nu numai cu democrația, dar și cu autoritarismul, și doar în totalitarism ea este înghițită, total sau parțial, de către puterea politică.

Deși nu există o definiție unanim acceptată și recunoscută a societății civile într-un stat de drept, totuși nu putem să nu fim de acord cu J. Linz și A. Stepan care afirmă că „prin societate civilă ne referim la acea arenă în care grupuri autoorganizate, mișcări și indivizi relativ autonomi față de stat încearcă să articuleze valori, să creeze asociații și să-și promoveze interesele” [7] și cu L. Dimond care, la rândul lui, susține că „societate civilă este înțeleasă ca acel spațiu al vieții sociale organizate în mod voluntar, din proprie inițiativă, (în sens larg) autosustenabilă, autonomă față de stat și reglementată de un set de reguli acceptate” [8].

Între democrație și societatea civilă există o legătură indispensabilă, dar și o diferență semnificativă. Spre deosebire de democrație, societatea civilă nu poate fi instaurată. Ea se constituie treptat, pe măsura dezvoltării economice și politice, ajungere la prosperitate, afirmare culturală și de identitate a populației, în condițiile capacității societății de a se autoorganiza. În acest sens, R. Dahrendorf afirmă că „societatea civilă nu apare într-o singură noapte sau în perioada de timp în care a fost elaborată o constituție democratică sau au fost puse bazele unei economii de piață” [9]. Pentru țările care se află în proces de democratizare și nu doresc să se întoarcă înapoi la autoritarism, formarea unei societăți civile este un imperativ fără de care democrația nu poate fi consolidată.

Cea mai importantă funcție democratică pe care o poate îndeplini societatea civilă, este implicarea ei în relația cu statul, ca forță a schimbării. O societate civilă puternică ajută la stabilirea unei „democrații calitative”. Societatea civilă reprezintă un mijloc de supraveghere și control asupra statului, precum și un instrument prin care acesta este presat să adopte reforme mai profunde. O societate civilă slabă implică o „democrație superficială”, cu o participare slabă a populației, vocea societății fiind puțin auzită de către stat.

Conceptul de consolidare democratică își are originile intelectuale în anii '90 ai secolului trecut, când paradigma democrației a necesitat o redefinire teoretică cauzată de mutațiile democrațiilor celui de-al „treilea val” [10]. Punctul de plecare a reconceptualizării democrației a constituit discuțiile despre rolul alegerilor în organizarea democratică, mai exact, dacă odată cu alegerile libere are loc instaurarea democrației. Demersul teoretic privind democrația a dus la divizarea lor în cele „liberale” și „electorale” [11].

Democrațiile liberale sunt caracterizate drept definiții democratice maximaliste. Aceste democrații sunt catalogate „libere” de către „Freedom House”, care în evaluarea democrației la scară globală pune accentul pe analiza asigurării drepturilor politice și respectării libertăților civile. Aname democrațiile liberale începând cu anii '90 ai secolului XX sunt identificate drept „democrații consolidate” (funcționale), care trebuie să fie o țintă politică vitală spre care trebuie să se îndrepte și „noile” democrații, inclusiv cele din spațiul postsovietic. Cu toate că exista și critici ai teoriei „consolidării democratice”, cum ar fi Guillermo O'Donnell [12], majoritatea autorilor subliniază importanța acestui concept, ajungând la o concluzie generală că, de fapt, consolidarea democratică este un proces prin care regulile, instituțiile și constrângerile democrației ajung să devină „singurul joc acceptat” (*the only game in town*) [13].

Democrațiile electorale fac parte din abordarea teoretică minimalistă a democrației. Ele sunt catalogate drept stări „hibride” prin care trec unele regimuri, caracterizându-se prin alegeri multipartidiste și competitive, precum și prin unele caracteristici constituționale democratice, însă nu și prin respectarea deplină a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului [14]. Aname astfel de democrații sunt considerate „neconsolidate” (nefuncționale). Gradul de democratizare a unui societăți crește odată cu trecerea unei democrații neconsolidată la una consolidată, astfel această democrație se transformă din una nefuncțională în cea funcțională.

Rolul societății civile este unul esențial și crucial în trecerea de la democrația neconsolidată la cea consolidată, deși nu este neapărat absolut. Fără îndoială, o societate civilă instituționalizată și foarte „civică” mărește șansele că o democrație să se consolideze, sau, cu alte cuvinte, să crească în calitate prin aducerea indivizilor mai aproape de procesul politic și controlarea potențialelor abuzuri de putere. Totodată, societatea civilă poate afecta funcționalitatea ulterioară a democrației prin fragmentarea societății în mai multe societăți civile în dependență de interesele diferitor comunități (etnice, lingvistice, culturale etc.), ceea ce diminuează din legitimitatea guvernelor democratice.

Pentru consolidarea unei democrații o importanță deosebită o are cooperarea dintre societatea civilă și partidele politice. La fel ca și societatea civilă, partidele politice sunt un produs al modernității. Există mai multe teorii despre geneza partidelor politice, nici una din ele neavând un caracter exhaustiv, însă cea mai bine și complet explică fenomenul apariției partidelor politice „teoria clivajelor” elaborată de Stein Rokkan și dezvoltată de Daniel Seiler. În conformitate cu paradigma clivajelor, partidele politice au fost rezultatul a trei revoluții

sucesive amplasate pe două axe conflictuale (funcțională și teritorial-culturală): națională, industrială și internațională. Fiecare dintre aceste revoluții produce câte două clivaje (pe fiecare axă) a unor grupuri sociale. În cele din urmă, coagularea grupurilor conflictuale prin instituționalizare a dus la apariția partidelor politice [15].

Partidele politice multă vreme au fost privite ca veriga intermediară clasică a democrației liberale dintre cetățeni și stat. Nivelarea straturilor sociale în secolul al XX-lea și dezvoltarea societății civile a făcut posibilă o relație alternativă cu statul, evitând partidele politice. Însă chiar și în condițiile creșterii proeminenței societății civile, partidele politice rămân instrumente importante, poate cele mai esențiale, în funcționalitatea procesului democratic. Sistemele politice instituționalizate sporesc caracterul guvernabil și legitimitatea prin accesibilitatea, reprezentativitatea și eficiența procesului democratic. Sistemele de partide slabe și fragmentate sunt o problemă pentru multe dintre democrațiile celui de-al „treilea val”. Și, dimpotrivă, consolidarea democrației a fost facilitată de emergența unor partide politice eficiente, cum ar fi cazurile Europei de Sud și, în special, al Greciei.

Chiar și în cazul existenței unui sistem viabil și competitiv de partide politice, acest sistem nu poate să reflecte și să reprezinte interesele tuturor indivizilor. Partidele politice contemporane și-au pierdut capacitatea de a agrega prin programe, platforme electorale și ideologii interesele întregii societăți. În democrațiile occidentale stabile au avut loc schimbări în natura și rolul partidelor. Cetățenii de astăzi sunt mai puțin predispuși să se identifice cu simboluri și ideologii partizane unor anumite partide politice și apară un set mult mai variat de interese.

În statele în care democrația nu este consolidată, de regulă, sistemele de partide sunt slab instituționalizate, căror le lipsesc identitățile programatice clare și organizațiile autonome. Alte probleme ale partidelor politice din societățile aflate în tranziție către democrație sunt lipsa legăturilor puternice cu grupurile sociale și a bazelor durabile pentru suport electoral. Partidele politice din societățile neconsolidate democratic pot prolifera în număr mare, dar pot și dispărea la nivel național, neavând o viață îndelungată. În aceste state, societățile civile au suferit destul sub regimurile autoritare și totalitare și din această cauză ele sunt lipsite de inițiative sociale, iar pe-undeva, chiar „complexate” față de partidele politice. În astfel de societăți, partidele politice sunt hegemonice în relația cu societatea civilă, însă acest lucru nu înseamnă că ele nu sunt și nu pot fi concurate de diferite asociații de interese și de mișcări sociale.

Importanța sistematizării sistemului de partide asupra consolidării democrației crește odată cu crearea unor condiții și structuri ce facilitează procesul democratizării. O societate civilă activă și participativă, alături de un sistem politic eficient, poate să contribuie doar pozitiv la consolidarea democrației. În special, este importantă colaborarea dintre partidele politice și societatea civilă în statele unde există o discrepanță între partidele politice și categoriile sociale, adică, cu alte cuvinte, partidele politice sunt slab reprezentate social. În acest tip de state, anume societății civile îi revine rolul să asigure legătura dintre partide și societate, fiind un liant social. Punând presiune asupra partidelor politice, societatea civilă poate contribui la sistematizarea și instituționalizarea sistemelor de partide, contribuind astfel la consolidarea democratică a societății, inclusiv în țările postsovietice.

Societatea civilă în țările postsovietice

Conceptualizarea relațiilor sociale din statele postsovietice este întreprinsă de către majoritatea cercetătorilor occidentali reieșind din perspectiva „societății civile”. În literatura de specialitate din Occident există un volum impresionant de lucrări dedicate societății civile din statele postsovietice. În aceste lucrări pot fi rezumate patru abordări conceptuale ale societății civile din spațiul postsovietic [16]: 1) societatea civilă în contextul transformărilor postcomuniste, 2) societatea civilă – anexă la stat și piață, 3) transnaționalizarea societății civile și 4) formele deviante ale societății non-civile (*uncivil*). În continuare propunem o analiză succintă a acestor abordări.

În literatura de specialitate occidentală, formarea societății civile în spațiul postsovietic este abordată la pachet, în contextul întregului spațiu și nu pe țări aparte. În Occident s-a creat o

păreră, practic unanim acceptată, că în statele din spațiul postsovietic, spre deosebire de alte țări din Europa Centrală și în cele sud-est europene, înainte de regimul comunist nu au avut nici un fel de tradiții democratice care ar putea fi reîmprospătate și, în consecință, „societatea civilă a trebuit să fie edificată pe loc gol” [17]. Explicând societățile civile puțin dezvoltate din spațiul postsovietic, autorii fac referință la următorii trei factori specifici din țărilor ex-sovietice: moștenirea comunistă, experiența dureroasă a democratizării din anii '90 și regresele autoritare ale societăților postsovietice.

Moștenirea comunistă a cetățenilor de a nu avea încredere în organizațiile publice și a evita de a face parte din acestea sunt aduse drept argumente a societăților civile puțin dezvoltate din spațiul postsovietic. Această explicație face parte din abordarea cultural-istorică a procesului de democratizare a țărilor ex-sovietice. Această abordare insistă asupra faptului că în societățile postsovietice persistă caracteristica structurală culturală a indivizilor de a nu se alătura în grupuri și rețele civile. Se consideră, că neimplicarea civică are un impact negativ asupra dezvoltării societății civile. Cu toate acestea, o parte din autori nu sunt de acord cu afirmația că în societățile postsovietice lipsesc, în totalmente, tradițiile civice de tipul activităților non-guvernamentale în organizații de voluntari. „Atomizarea” și funcționalitatea dispersată și fragmentată a societăților civile postsovietice este explicată prin moștenirea istorică de autoorganizare, mai corect zis, prin lipsa autoorganizării acestor societăți.

Experiență dureroasă (și nereușită) a democratizării din anii '90 ai secolului trecut se afla la baza altor explicații sistemice ale societăților civile postsovietice puțin dezvoltate. Experiență negativă acumulată de populație în timpul democratizării „haotice” a dus la repugna ideii democratice în rândul maselor, inclusiv a ideii de societate civilă. În plus, democratizarea și pluralizarea simultană a societății în condiții de criză și haos i-a determinat pe mulți cetățeni să aprobe ideea unui stat puternic și eficient de stil autoritar. Oameni își exprimau dorința de avea un guvern „bun” și puternic, dar nu și neapărat democratic [18].

După experiența nereușită și dureroasă a reformelor democratice, majoritatea societăților postsovietice, de la sfârșitul anilor '90, cunosc regrese autoritare. Ele caracterizează printr-o manifestare a tendințelor autoritare la nivel de conducere și lipsa inițiativelor civile, explicată prin manipularea și reprimarea lor sistematică. Organizarea sistemică a regimului politic instituționalizează constrângeri și obstacole în crearea unei culturi civile participative.

Din perspectiva abordării transformărilor postcomuniste, societății civile îi revine rolul principal în democratizarea societăților postsovietice. În conformitate cu această abordare, succesele și eșecurile societăților civile din fostele republici sovietice sunt evaluate reieșind din succesele în domeniile reprezentativității, participării civice și a libertății opiniilor. În țările postsovietice grupurile civile au jucat un rol mult mai mic decât se aștepta în organizarea și reformarea politica a statului și a procesului politic. „Revoluțiile cromate” din Georgia și Ucraina și „evenimentele din 7 aprilie” din Republica Moldova sunt mai degrabă un protest al populației împotriva tendințelor autoritare ale puterii politice din aceste țări decât o participare activă a societății civilă cu scopul de consolidare a democrației.

Următoarea abordare a societății civile ține de faptul că societatea civilă mai este numită cel „de-al treilea sector”, care funcționează independent de celelalte două sectoare – statul și piața, dar, în același timp, joacă rolul de intermediar între ele. Cel „de-al treilea sector” trebuie să fie, de fapt, o rețea de organizații neguvernamentale care au o structură formală de gestionare și conducere independentă, plătesc impozite și implică un număr semnificativ al populației, însă sunt organizații cu caracter non-profit.

În spațiul postsovietic, în disputele cu privire la relația dintre aceste *trei sectoare*, o atenție maximă se acordă relației dintre stat și societatea civilă și relația dintre stat și mediul de afaceri, abordate separat. A treia componentă a acestui trident (statul-piața-societatea civilă), relația dintre mediul afaceri și societatea civilă, rămâne practic nestudiată. Discuția despre relația dintre stat și cel „de-al treilea sector” se învâрте în jurul conceptelor, cum ar fi independența societății civile, puterea politică constituțională și

echilibru dintre ele. Reieșind din aceste concepte, societatea civilă în țările postsovietice trebuie să fie un actor al opoziției, influent în societate. Guvernările președinților „puternici” (gen Putin) a dus la slăbirea societății civile și la întărirea statului în spațiul postsovietic. Rolul societății civile ca forță a transformărilor democratice, atât în exteriorul cât și în interiorul statului, a scăzut considerabil, influența sectorului statal devenind predominantă. În multe state ex-sovietice, autoritatea centrală a reușit să distrugă autoorganizarea societății și spațiul politic autonom, subordonându-le, practic, în totalitate interesului statului. În aceste state, societatea civilă nu mai are trăsăturile caracteristice contextului sistemului democratic, ci ale condițiilor specifice regimului autoritar, ea „jucând” după regulile dictate de stat [19].

A treia cale posibilă de analiză a societății civile în spațiul postsovietic este studierea procesului tot mai evident de integrare a ONG-urilor locale în rețeaua transnațională de activiști ai societății civile. Această abordare este una relativ nouă în literatura de specialitate și pune accentul pe atenția sporită asupra ONG-urilor ca reprezentanți principali ai societății civile. Se referă la țările în care interacțiunea dintre stat și societatea civilă este blocată, iar statul încalcă conștient normele internaționale general acceptate. Acțiunile comune ale actorilor internaționali în alianță și în conlucrare cu ONG-urile locale din aceste țări sunt tratate în conformitate cu așa concepte, cum ar fi „efectul bumerangului” [20], sau „modelul socializării pe spirală” [21]. ONG-urile sunt un mecanism transcultural de transmitere a ideilor prin care normele internaționale pot fi incluse în contextul național al societăților vizate. Acest lucru este valabil și pentru afirmațiile care se referă la faptul că crearea rețelelor transnaționale de ONG-uri contribuie la dezvoltarea societăților civile în țările care sunt în proces de transformare democratică, astfel sprijinindu-se democratizarea lor.

Unii analiști fac referință la disfuncțiile apărute drept urmare a ajutorului extern și crearea rețelelor de ONG-uri finanțate din exterior [22]. Unul dintre argumentele principale constă în afirmația că donatorii externi și alte organizații active din străinătate stabilesc, în mare măsură, organizarea, programul și activitatea ONG-urilor locale, de multe ori fără a înțelege specificul național. Drept urmare, rezultatul versiunii societății civile creată în conformitate cu proiectul occidental al celui „de-al treilea sector” este departe de ceea ce se așteptau activiștii naționali și organizațiile donatoare internaționale.

O altă linie de cercetare apărută recent în legătură cu conceptul de societate civilă este cel al „societății non-civile” ca un anumit tip sau subansamblu ale societății civile. Societatea non-civilă include grupuri ale căror programe diferă de cele liberal-guvernamentale democratice pro-occidentale sau ale mișcărilor sociale provocatoare la adresa concepțiilor normative (occidentale) ale societății civile, în general, și în statele postcomuniste, în particular [23].

Optica occidentală a societății civile a fost, în mare măsură, nuanțată de optimism. S-a făcut referință la așa pretinse avantaje etice, cum ar fi onestitatea, pluralismul, toleranța, voluntarismul, independența și interesul pentru problemele publice, cu accentul pe discuția lor publică. Cercetările normative axate pe criteriile morale consideră că dacă societatea civilă nu este progresivă, se bazează pe monopolul puterii sau inegalitate și are structură internă nedemocratică, atunci aceasta nu poate fi considerată societate civilă ca atare. În acest caz este vorba de o societate civilă ne-civilă.

Afirmații cu privire la caracterul nedemocratic al societății civile în spațiul postsovietic sunt caracteristice mai multor cercetători [24, p. 305-322]. Problema societății civile (*civic public*) sau a „comunității civile” (*civic community*) în spațiul postsovietic constă nu numai în dezvoltarea lentă, dar și în diversificarea acestui sector, în timpul restructurării (*perestroicii*) gorbacioviste, în diferite grupuri și mișcări care sunt reticente și ostile față de ideea democrației liberale. Repugna față de liberalism și democrație provoacă apariția organizațiilor ultranaționale de dreapta și fundamentalist-extremiste (Tabelul 2).

Tabelul 2. Două modele de societate civilă

	Societatea civilă de tip occidental	Societatea civilă de tip postsovietic
Statul	Prevalarea legii	Încrucișarea între sfera publică și cea privată
Forma de organizare dominantă	Asociații civice	Relații informale
Forma de capital dominantă	Capitalul economic	Capitalul incorporat social

Deși grupurile criminale nu sunt considerate parte a societății civile, ele pot influența asupra ei, subordonând anumite grupuri civile individuale și reprezentanți ai mass-media prin amenințări și, chiar să preia asigurarea, securitatea și finanțarea necesităților de bază a societății. Astfel, grupurile criminale pot redirecționa activitatea ONG-urilor, în unele cazuri făcând-o inutilă și de prisos, iar în altele fiind în calitate de filantropi abili în relațiile cu organizațiile societății civile.

Putem să fim de acord cu aceste patru abordări occidentale ale societăților civile din spațiul postsovietic sau, din contra, să polemizăm cu ele, însă nu putem să negăm faptul că una dintre problemele principale ale democrațiilor neconsolidate postsovietice a fost lipsa inițiativei civice. Mișcările stradale care au contribuit la căderea comunismului și inițierea tranziției către democrație nu au căpătat energie civică din cauza moștenirii sociale a perioadei comuniste caracterizată prin „absența unei culturi a activității colective libere” [25]. Orientările necivice ale indivizilor a fost un obstacol major în consolidarea democrației a majorităților societăților în lumea postsovietică. Nu mai puțin adevărat este și faptul că libertatea de acțiune a societății civile în perioada de tranziție a fost limitată de condițiile economice dure ale anilor '90 ai secolului trecut, fapt ce i-a determinat pe oameni să se preocupe preponderent de necesitățile supraviețuirii zilnice, iar societatea civilă existentă să fie vulnerabilă față de puterea politică.

Tocmai din aceste cauze multe din democrațiile lumii postsovietice se află în fața sarcinii construcției sociale și împuternicirii civice. Slăbiciunile financiare și politice ale societăților civile din acest spațiu se încercă de a fi depășite prin cooperarea în cadrul așa-numitei „societăți civile transnaționale”, care constă în asistența internațională pentru ONG-urile din țările postsovietice. Asistența „societății civile transnaționale” este în special importantă pentru încurajarea activității ONG-urilor (și mass-media critice), ce urmăresc prin „stimularea autonomiei individuale și de grup în raport cu statul” să reformeze și să consolideze democrația din statele afectate de sindromul *homo sovieticus* [26].

Societatea civilă în Republica Moldova

În Republica Moldova, noțiunea de „societate civilă” a apărut în prima jumătate a anilor '90 ai secolului trecut în discursurile intelectuale a cercetătorilor moldoveni, ale căror scop era perceperea și înțelegerea logică a evenimentelor de la sfârșitul anilor '80 – începutul anilor '90 ai secolului al XX-lea. Conceptul de „societate civilă” este unul dintre cele mai uzitate în încercările de a explica succesele și insuccesele procesului de democratizare a Republicii Moldova.

Reieșind din cele patru abordări conceptuale occidentale ale societății civile din spațiul postsovietic expuse mai sus, putem afirma că ele, într-o măsură mai mare sau mai mică, se referă și la societatea civilă din Republica Moldova. Din păcate, în Republica Moldova societatea civilă nu a apărut organic și nu s-a conturat firesc. Aceasta din mai multe motive. Mai întâi, un motiv îl reprezintă moștenirea în acest domeniu, de la regimul comunist. Acesta din urmă nu a permis existența și activitatea societății civile, care era percepută de conducătorii sovietici atât ca o sursă de disfuncționalități, cât și ca o expresie a decadentei capitaliste. De aceea, „partidul-stat” a instituit un permanent și minuțios control politic asupra oricărei organizații nepolitice, fie că era asociație (de locatari, sportivă etc.), sindicat, fundație sau uniune (a scriitorilor, a artiștilor plastici etc.).

Un alt impediment îl constituie percepția societății civile de către majoritatea populației ca ceva străin, venit din afara țării. Prin urmare, acest „ceva”, pe unde-va, a fost privit cu

circumspecție și cu suspiciune. Primele manifestări ale societății civile au fost cele de contestare a regimului sovietic la intersecția anilor '80-'90 ai secolului trecut. Ulterior, s-a încercat plătând de a pune în discuție măsurilor economice, politice, sociale și financiare pe care le-au adoptat guvernării instalați după 1990. După reformele dureroase din anii '90, în mentalitatea unor segmente importante ale populației o asemenea atitudine era considerată, atunci, ca o manifestare îndreptată împotriva statului, ca purtător și apărător al intereselor populației, ceea ce contravenea educației obținute de către aceștia în familie, în școală, în organizația de partid sau de tineret. De aceea, acest „ceva” se cerea respins din start.

În plus, procesul formării societății civile a demarat și a continuat într-o modalitate opusă celei parcurse în țările cu tradiție democratică. Astfel, în aceste țări, mai întâi a apărut, s-a dezvoltat și consolidat societatea civilă și, apoi, din aceasta s-au format și dezvoltat partidele politice. În Republica Moldova, formarea societății civile a avut un alt curs diferit de cele din țările cu o puternică tradiție democratică. Aceasta pentru că intenția clasei politice a fost aceea de a „crea” foarte rapid o societate civilă, mulată și aservită intereselor lor. Aceasta poate fi o posibilă explicație a lipsei de combativitate și de consistență a marii majorități a acțiunilor diferitelor fundații, federații, ligi etc. De asemenea, implicarea cetățenilor în activitatea civică este relativ redusă cantitativ și calitativ.

În același timp, forțele aflate la guvernare au încercat să-și creeze „propria” societate civilă. Atât partidele aflate la putere, cât și cele din opoziție au dus o aprigă competiție pentru legitimarea organizațiilor societății civile „proprii”. Frecvent, în campaniile electorale organizații ale societății civile, prin atitudinea adoptată și acțiunile întreprinse de acestea s-au situat fie pe poziția partidelor din opoziție, fie de partea celor aflate la putere în stat. În acest mod, practic, ele și-au depășit rolul „natural” care îi revine societății civile. Acest comportament a limitat foarte mult acțiunile „civice” ale societății civile, care, în multe cazuri, a fost un apendice al politicului.

Segmente importante ale societății civile – sindicatele, bisericile sau asociațiile de caritate – fie că au rămas în afara dezbaterilor publice, fie că au fost utilizate de forțele politice, în special, de cele ale puterii, ca elemente ale politicii lor. Acest lucru, într-un fel, le-a exclus de la o implicare directă, activă și consistentă în rezolvarea unor probleme de interes general pentru societatea moldovenească aflată într-un cuprinzător proces de reconstrucție, sub toate aspectele. Nu este mai puțin adevărat că sindicatele, bisericile sau asociațiile de caritate au organizat și desfășurat, în tot acest timp, o serie de acțiuni și activități, strict, în folosul propriilor membri.

Teoria politică include sindicatele în cadrul societății civile, însă, în Republica Moldova sindicatele au fost mai mult o parte a politicului decât a societății civile. Sindicatele, în ultimul deceniu, fiind mai mult niște „anexe” a guvernului decât sectoare asociative care ar apăra interesele profesionale ale unor grupuri de oameni. Afirmarea este valabilă, cu un aspect sentimental mult mai puternic și profund, și pentru biserică. Așa-numitul „războiul sutanelor”, din anii 2007-2008, dintre cele două mitropolii din Republica Moldova a avut un caracter politizat pronunțat, cu implicarea statului.

Modernizarea economică și politică este o condiție necesară pentru afirmarea societății civile, dar nu și suficientă. Starea și forța de manifestare ale societății civile depind de progresul cristalizării unor factori culturali și psihosociali, între care autonomia persoanei, și, deci, individualizarea raporturilor dintre oameni, emanciparea de cadrul comunitar, de credințele tradiționale pe care se fondează autoritatea acestuia și formarea loialității tuturor membrilor unei societăți care se constituie ca stat. În plus, societatea civilă, ca entitate activă și autonomă, există doar în măsura în care dimensiunea sa obiectivă (prezența unui spațiu al intereselor umane particulare) se întrecește cu cea subiectivă, adică cu conștiința organizării diverselor structuri de interese, cu posibilități de acțiune în plan social-politic, economic, educativ, cultural și umanitar.

Un indicator evident al constituirii societății civile rezidă în structurarea indivizilor în funcție de interese ce transcend apartenența naturală la grupuri de rudenie, vârstă, generații, religie, etnie pentru a da naștere asociațiilor cu caracter voluntar. În Republica Moldova, deocamdată, se învață normele și regulile care generează asemenea atitudini și comportamente, care pun accentul pe constituirea de grupuri pe criterii, altele decât cele tradiționale. Interesul

începe să primeze și la noi în constituirea unor grupuri umane. Astfel, s-au fondat și, fără îndoială, se vor mai înființa diverse grupuri de presiune care vor face lobby în interes personal și național.

În Republica Moldova, constituirea unei societăți civile s-a încercat insistent prin intermediul organizațiilor ale societății civile din alte țări, sau prin intermediul „societății civile transnaționale”. Per total, ONG-urile din Republica Moldova au parcurs un drum lung de formare și s-au dezvoltat într-o oarecare măsură. Totuși evoluția ONG-urilor din Republica Moldova a fost una mai mult cantitativă și nu calitativă, foarte multe dintre ele fiind inactive. Deși în Republica Moldova există în jurul de 4000 de ONG-uri, puține dintre acestea sunt cu adevărat active și funcționale [27].

ONG-urile din Republica Moldova ca „sector (al treilea)” social nu sunt consolidate. Multe dintre ONG-uri moldovenești sunt foarte limitate, fiind formate doar din câteva persoane care văd o oportunitate în obținerea de granturi și implementarea de proiecte și doar câteva fac parte dintre acele ONG-uri care au atins careva standarde. La ONG-urile din Republica Moldova mai putem scoate în evidență următoarele probleme: handicapuri și deficiențe la nivelul de organizare, lipsa unei viziuni strategice, lipsa unei baze de susținători (*constituency*) care ar fi temelia acestor organizații, dependența de fondurile financiare externe, slaba conlucrare între ele și lipsa cooperării ONG-iste civice.

Dialogul dintre societatea civilă și partidele politice, în special cele ale puterii, a avut un caracter controversat. Pe de o parte, a existat o intenție declarativă reciprocă de a conlucra, pe de altă parte, sub aspect de conținut, progresul în sens de colaborare și înțelegere reciprocă este deocamdată insuficient. Calitatea insuficientă a dialogului dintre societatea civilă și partidele politice poate fi explicată prin următoarele: 1) din partea societății civile nu a existat un mesaj destul de coerent, societatea civilă fiind destul de fragmentată în înțelegerea necesităților pentru consolidarea sectorului dat prin măsurile legislative și, în special, cu privire la „Legea asociațiilor obștești” (adoptat în 1996, cu modificările ulterioare); 2) partidele politice au înțeles doar superficial esența funcționării societății civile în sensul creării unui regim legislativ mai favorabil pentru activitatea organizațiilor obștești.

În regiunea transnistreană, deși au apărut anumite ONG-uri (conform unor date, sunt înregistrate peste 600 de ONG-uri [28]) care încearcă să promoveze o activitate favorabilă democratizării regiunii, totuși astfel de ONG-uri sunt puține la număr, la fel cum sunt puține și formațiunile politice de opoziție, care promovează ideea democratizării veritabile a Transnistriei. Societatea civilă din regiunea de est a Republicii Moldova, care dorește o schimbare democratică în regiune, se confruntă cu multe probleme legate de regimul de la Tiraspol, cum ar fi, spre exemplu, agresările unor lideri de ONG, care nu susțin politica smirnovistă sau blocarea activității lor de către reprezentanți ai „societății civile” favorabilă puterii.

Totuși, în ultimii ani au apărut unele ONG-uri care colaborează strâns cu colegii lor din dreapta Nistrului, organizând proiecte comune. Aceste ONG-uri nu se supun administrației tiraspolene, deși au probleme suficiente cu acest regim anticonstituțional. Prin urmare, nu poate fi exclusă nici lipsa integrală a societății civile în regiunea transnistreană și nici susținerea anumitor elemente din ceea ce este numită „societate civilă transnistreană”.

Dezvoltarea sectorului asociativ pe segmentul transnistrean este asemănător cu cel de pe malul drept al râului Nistru și se resimte necesitatea revizuirii ONG-urilor, începând cu nivelul de organizare, structură, dependența de personalități și de fonduri exterioare etc. Ceea ce diferențiază ONG-urile din Transnistria este că ele, din motive bine cunoscute, au un mediu de afirmare mult mai restrâns. Transnistria este un sistem autocratic și pentru a supraviețui, unui ONG îi vine mult mai greu și îi este mult mai dificil de a fi independent, pentru că autoritățile din regiune au mai multe căi de a-și impune voința.

Evenimentele din anii 1989-1991 au avut drept consecință revenirea societății moldovenești la valorile fundamentale ale democrației și, drept urmare, la apariția societății civile. Caracteristicile societății civile moldovenești sunt unele tipice pentru societățile postcomuniste: fragmentare și slabă participare civică. „Societatea civilă transnațională”, prin

intermediul ONG-urilor, a încercat să reanimeze participarea civică a cetățenilor. Totuși societatea civilă din Republica Moldova a ajuns la un anumit nivel de dezvoltare, cum ar fi protestele împotriva „Memorandumului Kozak” din noiembrie 2003 (alături de partidele politice de opoziție) sau „evenimentele din 6-7 aprilie 2009”. Însă aceste manifestări ale societății civile moldovenești au avut, mai degrabă, un caracter protestatar, de a bloca și de a nu permite o anumită politică (federalizarea care ar fi dus „finlandizarea” internațională a țării sau regresele autoritare ale puterii de la Chișinău) considerată falimentară pentru statalitatea Republicii Moldova și, nicidecum, unul activ-participativ, care ar stimula și contribui din plin la constituirea statului de drept.

În final, relația dintre politic (partidele politice) și societate civilă în Republica Moldova a fost dominată fără „drept de apel” de către partide. Participarea societății civile la procesul politic decizional a fost ne semnificativă, ea fiind puțin luată în calcul de către puterea politică, ceea ce duce la concluzia că democrația moldovenească este una electorală și neconsolidată. Pentru a reuși trecerea de la democrația neconsolidată la cea consolidată și, drept urmare, de a continua și aprofunda procesul de democratizare a societății moldovenești, avem nevoie de o societate civilă activă și participativă, care, alături de un sistem politic eficient, ar contribui doar pozitiv la consolidarea democrației și constituirea statului de drept în Republica Moldova.

Note:

1. Putnam R. Cum funcționează democrația? Tradiții civice ale Italiei moderne. Iași: Polirom, 2001.
2. Рассел Б. История западной философии. Москва: Феникс, 1956.
3. Гоббс Т. Сочинения в 2-х томах. Т. 1. Москва: Мысль, 1989
4. Локк Дж. Сочинения в 3-х томах. Т. 3. Москва: Мысль, 1989.
5. Гегель Г. Философия права. Москва: Мысль, 1980.
6. Habermas J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy (Studies in Contemporary German Social Thought)*. Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology Press, 1996.
7. Linz, J., Stepan A. *Problems of Democratic Transition and Consolidation Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996.
8. Diamond L. *Rethinking Civil Society, Toward Democratic Consolidation*. În: *Journal of democracy*, 1994, nr. 3, p. 4-17.
9. Dahrendorf R. *Conflictul social modern. Eseu despre politica libertății*. București: Humanitas, 1996.
10. Teoria „valurile democratizării” constă în faptul că democratizarea este un proces internațional care decurge pe etape („valuri”) în mai multe țări concomitent. Vezi mai detaliat: Huntington S. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press, 1991.
11. Diamond L. *Is the Third Wave Over?* În: *Journal of Democracy*, 1996, nr. 7, p. 20-37.
12. O'Donnell G. *Iluzii despre consolidarea democrației*. În: *Cum se consolidează democrația* (coord. L. Diamond, Chu Yun-han, M. Plattner, Tien Hung-mao). Iași: Polirom, 2004, p. 74-90.
13. Linz J., Stepan A. *Drumul spre o democrație consolidată*. În: *Cum se consolidează democrația* (coord. L. Diamond, Chu Yun-han, M. Plattner, Tien Hung-mao). Iași: Polirom, 2004, p. 51-67.
14. Diamond L. *Elections without Democracy: Thinking about Hybrid Regimes*. În: *Journal of Democracy*, 2002, nr. 4, p. 21-35.
15. Seiler D. *Partidele politice din Europa*. Iași: Institutul European, 1999.
16. Шмидт Д. *Какое гражданское общество существует в России?* În: *Pro et Contra*, 2006, nr. 1, p. 6-24.

17. Howard M., *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
18. Levada Y. *Homo Sovieticus Ten Years On*. În: E. Skidelsky, Y. Senokosov (eds). *Russia on Russia: The Fate of Homo Sovieticus*. Moscow: Moscow School of Political Studies, Centre for Post-Collectivist Studies, 2000, p. 13-28.
19. O'Donnell G., Schmitter Ph. *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Transitions*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1986.
20. Keck M., Sikkink K. *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca; New York, London: Cornell University Press, 1998.
21. T. Risse, S. Ropp, T. Sikkink (eds). *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 1-38.
22. Henderson S. *Selling Civil Society: Western Aid and the Non-Governmental Organization Sector in Russia* În: *Comparative Political Studies*, 2002, nr. 2, p. 139-167.
23. Kopecky P. *Civil Society, Uncivil Society and Contentious Politics in Post-Communist Europe*. În: P. Kopecky, C. Mudde (eds). *Uncivil Society? Contentious Politics in Post-Communist Europe*. London; New York: Routledge, 2003, p. 1-18.
24. Sundstrom L., Henry L. *Russian Civil Society: Tensions and Trajectories*. În: A.Jr. Evans A. et al (eds). *Russian Civil Society: A Critical Assessment*. London; New York: M.E. Sharpe, 2006.
25. Smolar A. *De la opoziție la atomizare*. În: *Cum se consolidează democrația* (coord. L. Diamond, Chu Yun-han, M. Plattner, Tien Hung-mao). Iași: Polirom, 2004, p. 278-290.
26. Diamond L. *În căutarea consolidării*. În: *Cum se consolidează democrația* (coord. L. Diamond, Chu Yun-han, M. Plattner, Tien Hung-mao). Iași: Polirom, 2004, p. 17-38.
27. *Nations in Transit*, 2007, p. 483. În: <http://www.freedomhouse.org> (citată 01.02.2010).
28. Вискалов А. *Как строится „гражданское общество” в Молдове*. În: <http://www.moldova.ru/index.php?tabName=themes&owner=40&id=2717> (citată 07.02.2009).

FORMAREA ORDINII MONDIALE POLICENTRISTE DUPĂ ÎNCHEIEREA RĂZBOIULUI RECE

Juc Victor, doctor în filosofie

Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

Summary

The article argument that the position of the international system structure largely built up after the Cold War is poly-centrist, meaning that they crystallized three major centers of power NAFTA, APEC and EU, leading global configuration of new world order. Geo-strategic retreat that occurred in the last two decades have changed the content of global international relations both horizontally and vertically, creating new arrangements and value.

Actualitatea investigațiilor este determinată de necesitatea cercetării procesului complex de formare a configurației ordinii mondiale și structurii sistemului internațional postrăzboi rece. Dispariția subită a unui pol și încheierea confruntării globale dintre cele două suprapuneri au marcat profund conținutul și forma relațiilor internaționale de la sfârșitul secolului XX și începutul secolului XXI, iar opiniile avansate cu privire la tipul de structură al sistemului internațional aflat în proces de modificare sunt diferite, începând cu unipolaritatea și încheind cu multipolaritatea, dar nu fără a trece cu vederea bipolaritatea.

În opinia noastră, ordinea mondială postrăzboi rece prin conținutul ei nu este unipolară din simplu motiv că nu mai există poli în sensul tradițional - geopolitic al termenului, care presupune că relațiile internaționale sunt reglementate de echilibrul de puteri: dispariția unui pol Uniunea sovietică, a generat în mod expres replieri geostrategice atât în plan numeric, cât și sub aspecte calitative, ale stării relațiilor internaționale, provocând încetarea existenței celuilalt. Majoritatea absolută a cercetătorilor ruși în domeniu pun semnul de egalitate între termenii „pol” și „centru de putere”, asemenea calitate revenind actorilor care dispun de potențial, voință și capacitate de a reglementa procesele mondiale, pe când elaborările de sorginte americană pe bună dreptate înscriu „polului” un statut substanțial și organizatoric mai înalt. A. Bogaturov și E. Batalov fac unele dintre puținele excepții de la linia magistrală din cadrul științei ruse de specialitate, ei plasează „polul” pe o treaptă calitativ superioară comparativ cu „centrul de putere”. T. Șakleina susține că A. Bogaturov rămâne adept al terminologiei epocii precedente și se înscrie în cercul partizanilor diferitor variante ale americanocentrismului, deși consideră justificată categoria „policentrism”, pe care a introdus-o acesta [1, p. 55-56], în timp ce E. Batalov exprimă părerea că în lumea postbipolară în general nu există nici un pol, ea fiind nici unipolară, nici multipolară din cauza că „polurile prin esența lor nu sunt altceva decât subsisteme contrare ce se impun la nivel mondial, ele formează punctele extreme ale axei globale pe care se menține sistemul-lume, reprezintă diferite civilizații și întruchipează diverse orientări valorice și de idei variate, sunt simetrice și pot fi măsurate prin potențialul disponibil, fapt ce le permite de a se echilibra mutual, fiind concomitent garanți ai ordinii mondiale și determinanți ai regulilor jocului politic de care trebuie să țină cont toți sau aproape toți actorii prezenți pe scena politică mondială. Relațiile dintre poli sunt edificate pe principiul atragerii și respingerii reciproce, ele au nevoie unul de altul pentru a păstra *status-quo*-ul intern și extern, dar totodată urmăresc să se înlăture în calitate de concurenți. Însă odată cu înlăturarea unui pol, celălalt dispare în regim automat, iar împreună cu acestea și ordinea mondială veche, după cum s-a produs la sfârșitul anilor 1980-începutul anilor 1990” [2, p. 5-6]. Trăsătura esențială a polarității, potrivit lui E. Batalov, este opoziția dintre două forțe determinante, iar lumea formată la sfârșitul secolului XX nu este alta decât una „cu mai multe blocuri”, însă nici unul dintre acestea nu se distinge prin caracteristici polare în raport cu altele: „lipsa polurilor” nu exclude însă posibilitatea existenței supraputerii și interacțiunii/conflictului dintre blocurile ce dispun de potențiale diferite, acest aranjament provizoriu asociindu-se cu o stare de instabilitate globală. Totuși, unipolaritatea ordinii mondiale postrăzboi rece ar putea fi acceptată în următoarele condiții:

1. polul este abordat într-un sens mai larg decât cel tradițional - geopolitic, adică limitele lui spațial-teritoriale nu coincid cu frontierele de stat ale supraputerii, ci le depășesc pe contul convergenței intereselor magistrale și orientărilor strategice ale țărilor postindustriale care formează o totalitate politico-economică și cultural-civilizațională integră, dar structurată în interior datorită ierarhiei și interdependențelor provenite din proceselor mondiale în plină derulare. Tratată prin prisma concepției liderismului structural din cadrul economiei politice, existența acestui „pol complex” este determinată de împărțirea firească a lumii în „centru” și „periferie”, primul fiind format din statele tehnosferei, care definesc direcția strategică de dezvoltare a omenirii, cu atât mai mult că ierarhia posibilităților este prezentă la orice nivel al organizării sociale și deci, nu poate fi vorba de discriminare;

2. însăși unipolaritatea trebuie tratată într-un plan mai extins, prin luarea în calcul a coexistenței unor stări și tendințe în formare din cadrul relațiilor internaționale, mai precis, a polurilor de alternativă supraputerii, această configurație a ordinii mondiale reflectând structura ei complexă, reușit fiind exprimată prin formula „SUA+X” propusă de Yui Sui. În același context general de idei se includ și alte modele precum cel elaborat de S. Huntington – „ordinea uni-multipolară”, A. Tanaka – „unipolaritatea combinată”, A. Bogaturov – „unipolaritatea pluralistă”, A. Torkunov – „multipolaritatea asimetrică” ș.a., numitorul lor comun fiind, în pofida diferențelor în detalii, sinteza aspirațiilor liderului mondial către conservarea supremației sale unilaterale și năzuințelor marilor puteri de a-și realiza obiectivelor în afara controlului strict sau presiunii din partea supraputerii, care, deși se dovedește a fi în stare să blocheze acțiunile unei coaliții majore în probleme strategice, este nevoită să coopereze cu actorii principali din cadrul sistemului, organizați fie de unul singur, fie în diferite combinații de „poluri” sau „centre de putere”. Astfel, S. Huntigton susține că soluționarea principalelor probleme internaționale presupune acțiunea supraputerii unice, însă în colaborare cu alte state importante care predomină în anumite regiuni ale lumii, dar fără a avea posibilitate sa-și extindă interesele și capabilitățile la nivel global, după cum i-a reușit Statelor Unite. Grupul „puterilor regionale majore”, cuprinde coaliția franco-germană în Europa, Rusia în Eurasia, China și, potențial Japonia în Asia de Est, India în Asia de Sud, Iran în Asia de Sud-Vest, Brazilia în America Latină, Republica Sud-Africană și Nigeria în Africa. „Puteri regionale secundare”, ale căror interese frecvent se află în conflict cu „statele regionale majore” sunt Marea Britanie în raport cu „combinația” franco-germană, Ucraina în relația cu Rusia, Coreea de Sud față de Japonia, iar aceasta din urmă în relația cu China, Pakistan în raporturile cu India, Arabia Saudită față de Iran și Argentina în relația cu Brazilia [3, p. 35-36].

În ordinea de idei reliefată considerăm necesare următoarele precizări: S. Huntington, potrivit lui Ch. Brown, susține că China va domina Japonia, care, după toate probabilitățile, va accepta tacit statutul de subordonare [4, p. 232]. Eventualitatea unui asemenea aranjament, în opinia noastră, are puține șanse de a deveni realitate din cauza că niponii, de asemenea, consideră civilizația lor drept unică, chiar și în pofida unor interferențe cu cea chineză, ei nu vor accepta calitatea de satelit al unui stat asiatic și nu doresc să „redevină o țară asiatică” prin abandonarea sau restrângerea vectorului occidental. Cât despre Ucraina, această țară cu o economie funcțională de piață recunoscută de Uniunea Europeană în anul 2004, mai mult de un deceniu de la proclamarea independenței a promovat o politică externă „multivectorială”, lipsită de realizări notabile, dar în realitate erijându-se în calitate de partener minor al Federației Ruse prin participarea la unele proiecte instituționale fără perspectivă durabilă și numai în ultimul timp și-a definit mai clar opțiunile strategice, iar după alegerile din 2010 din nou au apărut multe semne de întrebare. Însă aceste acțiuni care au nemulțumit Rusia, creându-se situații de instabilitate și conflict, de tipul celor anticipate de S. Huntington sau Z. Brzezinski: Ucraina - contrabalanță a intereselor subregionale ruse.

Tipul de ordine mondială în plină formare mai este numit de A. Bogaturov „unipolaritate temperată”, în sensul că cea mai puternică țară din lume nu dispune atât de posibilități de control strict asupra evenimentelor, cât de influență greu de contestat, iar polul ar prezenta în sine o totalitate integră a unui cerc restrâns de state care sunt abilitate cu

reglementare dezvoltării globale [5, p. 35-36]. Prin urmare, supoziția exprimată de analistul rus, dar și de alți apologeți ai unipolarității, mai ales cei care se pronunță pentru abordarea ei extinsă și acomodată la noile realități, se rezumă la ideea că liderul mondial nu dispune de potențialul suficient pentru a hotărî și a acționa unilateral în problemele nu numai ale dezvoltării globale, dar și multor ecuații de nivel regional, fiind nevoit să coopereze, să-și asigure sprijinul din partea altor actori cu pondere importantă, cu atât mai mult că nu poate fi pusă la îndoială ierarhia complexă în interiorul acestui tip de structură.

De fapt, configurația unipolarității descrisă de A. Bogaturov conține mai degrabă un pol și jumătate sau chiar două, dar cu precizarea că primul, cel american, îl depășește cu mult pe celălalt dar în condițiile că SUA și Rusia au păstrat un decalaj consistent față de restul actorilor comunității internaționale prin totalitatea posibilităților de care dispun. În aceeași ordine de idei, contestând însăși posibilitatea existenței structurii unipolare a sistemului internațional, K. Waltz a exprimat opinia că în prima jumătate a anilor '90, bipolaritatea s-a menținut, dar într-o formă modificată, din cauza că Rusia și-a păstrat capacitățile de contralovitură nucleară, poate să-și asigure securitatea și încă n-au apărut alte mari puteri. Invocând același argument, deținerea de către SUA și Rusia a armamentului nuclear, „care constituie o forță determinantă pentru pace”, J. Mearsheimer, de asemenea, invocă bipolaritatea în Europa, care s-a păstrat după încheierea războiului rece, pe când în Asia de Nord-Est s-a format un sistem multipolar echilibrat, a treia „mare putere relevantă” fiind China, însă nici una dintre ele, nu „posedă însușirile unui hegemon potențial”. Propunând în calitate de criteriu de departajare gradul de coeziune, A. Iakovlev deosebește Occidentul monolit și restul lumii, alcătuită din componente autonome, „poluri de semnificație locală”, dar care încă „nu sunt sudate prin conceperea priorității supreme a intereselor comune și a formelor organizaționale”, chiar dacă Rusia, India și China „real și potențial se dovedesc a fi factori influenți din cadrul sistemului relațiilor internaționale”. Totodată el consideră că evenimentele din Kosovo din primăvara - vara anului 1999, au demonstrat „inconsistența concepției lumii multipolare” pe motivul că Occidentul acționând ca un pol de putere mai mult sau mai puțin consolidat, se contrapune în raport cu celelalte centre, inclusiv prin propagarea și implementarea idealurilor democrației și pieței pe care le împărtășește. Din altă perspectivă, evitând antiamericanismul descalficant, dar înscriindu-se în ordinea de idei ce vizează aspectele negative ale multipolarității, se pronunță și A. Bovin, care insistă că acest tip de structură este prin esența sa o construcție de caracter oligarhic, deoarece puterea reală, adică posibilități reale de a influența decisiv evoluția proceselor politice și economice internaționale, va fi deținută de oligarhia mondială a secolului XXI: „formarea oligopoliei mondiale este inevitabilă și după toate probabilitățile această etapă de dezvoltare a ordinii mondiale nu va putea fi depășită” [6, p. 180-181]. T. Șakleina din contra, încearcă să acrediteze părerea că „pluralitatea - multipolaritatea” nu diminuează valoarea și potențialul unor țări, nu le privează de drepturile de a promova politici în conformitate cu interesele lor naționale, de a aspira și deține un rol de răspundere mai mare în afacerile mondiale și în plus, policentrismului corespunde mai adecvat proceselor de globalizare, dat fiind că amenințările la adresa stabilității și supraviețuirii lumii sunt de caracter mondial și pot fi soluționate numai în baza abordării lor multilaterale. A. Dughin exprimă o opinie diametral opusă vizavi de configurația globalizării, asociind-o cu unipolaritatea și stabilirea hegemoniei americane exprimată printr-un sistem de valori, institute, interese strategice și aranjamente economice: „SUA reprezintă principala sursă a amenințărilor pe scară mondială, această țară creează celule de haos și le folosește în interesele sale, ea n-are nici prieteni și nici dușmani, însă face uz de concepția războaielor de rețea pentru a-și asigura controlul global total” [7, p. 5].

Așadar, încheierea războiului rece exprimată prin dispariția subită a unui pol a provocat fisurarea sistemului internațional, creându-se în plan mondial o asimetrie structurală în raporturile de forță și înlocuind, potrivit lui C. Vlad, dar și altor cercetători în materie, echilibrul bipolar cu dezechilibrul unipolar. Disocierea accelerată a blocului sovietic i-a luat prin surprindere și i-a găsit nepregătiți pe mulți factori de decizie, mai ales din cadrul democrațiilor occidentale, care au fost împuși să acționeze în condițiile absenței adversarului potențial, dar și

pe cercetătorii în domeniu, chiar dacă științelor politice le este propriu un grad mai scăzut de predictibilitate. Această situație de încălcare a echilibrului fiind însoțită și fortificată de stratificarea relațiilor internaționale prin ascensiunea actorilor nestatali, i-a făcut pe unii analiști să reactualizeze ideea „noului medievalism”. Astfel, J. Friederich invocă prezența simultană a două logici organizaționale concurente, sistemul național de state (universalismul politic) și economia transnațională de piață (universalismul economic), iar A. Tanaka susține că această perspectivă nu trebuie asociată expres cu dezordinea și haosul, ci mai degrabă cu o „anarhie controlată”, în care statele nu se dovedesc a fi decât „un mecanism dintr-o rețea complexă de autorități suprapuse și loialități multiple ce sunt poziționate într-o anumită ordine”.

Gradul de complexitate al datelor ce vizează problemele formării configurației ordinii mondiale și structurii sistemului internațional postrăzboi rece este amplificat de unele dificultăți esențiale de caracter conceptual - metodologic, în sensul că nu s-a ajuns la o opinie cât de cât majoritară cu privire la categoriile în care urmau să fie descrise aceste procese. Dacă în linii mari s-a convenit că pe verticală „centrul” se asociază cu statele tehnosferei, iar „periferia” este dependentă de țările postindustriale și stratificată în interior, sub aspectul polarității, adică pe orizontală, situația este cu mult mai dificilă și controversă, fiind elaborate mai multe variante ale „configurației geometrice a sistemului relațiilor internaționale”, supozițiile extinzându-se de la unipolaritatea hegemonică până la pluripolaritatea compusă din câteva centre reale sau potențiale de putere. Astfel, luând ca fond de referință, spre exemplu, mediul analitic rusesc, remarcăm o diversitate uimitoare de viziuni cum ar fi: A. Dughin insistă asupra hegemoniei mondiale americane, A. Obuhov consideră că lumea este obiectiv multipolară, incluzând SUA, China, Europa Occidentală și Japonia, la care se vor adăuga India și Brazilia, epoca hegemoniilor devenind istorie și fără șanse de izbândă” [8, p. 22-23], în timp ce I. Maximîcev exprimă părerea că perioada postrăzboi rece sau astfel zis „postconfrunțională” a păstrat caracteristicile etapei precedente precum ar fi cursa înarmărilor, măsuri economice de presiune, blocuri politico-militare, fiind pe deplin justificat termenul „postbipolaritate” [9, p. 18-19]. Aceeași varietate de concepții este atestată în alte spații de cercetare precum cel american - Z. Brzezinski și W. Wohlforth invocă unipolaritatea materializată prin supremația Statelor Unite, K. Waltz și într-o anumită măsură J. Mearsheimer consideră că bipolaritatea s-a păstrat, dar într-o formă asimetrică, datorită deținerii armamentului nuclear de către protagoniștii războiului rece, dat fiind că dilema securității n-a dispărut, H. Kissinger indică asupra multipolarității, definind câteva centre majore de putere mondială.

Considerăm că ordinea mondială și, implicit, sistemul internațional postrăzboi rece nu sînt nici mono-, nici bi- și nici multipolare din cauza că polul prin esența sa reprezintă un punct distinct și determinant, spre care alți actori gravitează din diferite motive - interesul, teama, impunerea, tradiția, convingerea, autoritatea etc. Lumea din ultimul deceniu al secolului XX și mai ales de la începutul secolului XXI este policentristă, în sensul că sunt prezente câteva centre de putere incluzând fiecare un anumit număr de state reunite sub diferite forme. Aceste aranjamente nu exclud, ci din contra, presupun existența diferitor ierarhii structurale în cadrul sistemului internațional, cu atât mai mult că în dependență de raporturile de forțe în schimbare, permanent se produc replieri de poziții, redistribuiri de roluri și reconfigurarea sferelor de influență. Structura nu este de tip unipolar din cauzele că nu toate statele recunosc hegemonia americană, contestând-o frecvent și deci, nu toți actorii gravitează spre SUA, care, în pofida supremației mondiale deținute și statutului de principală putere, mai degrabă se dovedesc a fi prima printre egali dintr-un club select, iar gradul aplicat de influență, chiar dacă uneori este exagerat, se află în concordanță cu responsabilitățile asumate și exigențele anunțate. Structura nu este bipolară din cauza că nu există al doilea pol, chiar dacă admitem prezența primului și în plus, nu atestăm conflictul multiaspectual dintre supraputeri, rivalitățile dintre puterile majore fiind exprimate în condițiile actuale mai ales prin concurență economică și competiție în domeniul tehnologiilor de vârf. Tipul de structură nu este multipolar, deoarece nu s-au format câteva poluri distincte care s-ar echilibra reciproc, fiind antrenate în captarea aderenților și extinderea sferelor de influență, iar raporturile dintre puterile majore sunt ancorate pe diferite

forme de cooperare și conflict. Deși mai poate fi aplicată în calitate de instrumentariu de cercetare științifică și descriere al proceselor mondiale în desfășurare, polaritatea în forma ei clasică nu corespunde realităților fondate pe ierarhii din perioada postrăzboi rece. Iu. Davîdov propune ca ordinea mondială pe care tind s-o edifice democrațiile occidentale după încheierea războiului rece să fie numită „funcțională”, caracteristicile ei fiind amplificarea interdependenței și proceselor de globalizare, consolidarea ponderii organizațiilor nonguvernamentale în sfera externă și diminuarea semnificației statelor naționale [10, p. 41-42].

În opinia noastră, cel puțin într-un viitor mediu nici o țară nu va putea deveni în mod individual un pol distinct din cauza că nu va întruni toți parametrii care i-ar asigura acest statut, exceptând Statele Unite, care în linii mari corespund tuturor exigențelor. Însă evenimentele din 11 septembrie 2001, au demonstrat elocvent vulnerabilitatea SUA și deci, gradul relativ sporit de insecuritate, cu atât mai mult că în condițiile bipolarității supraputerile n-au fost supuse atacurilor într-o asemenea manieră tranșantă. În plus, nu trebuie trecute cu vederea aprofundarea interdependenței sistemelor economice ale SUA și Canadei, interpătrunderea multilaterală americano – mexicană, cu excepția domeniului politico – militar și încercările sporadice ale Statelor Unite de a edifica spațiul unic de liber schimb întrunind ambele Americi, adică evidente sînt tentativele mai mult sau mai puțin consistente de reactualizare a doctrinei Monroe. Celelalte puteri majore nominalizate real sau potențial la această calitate se confruntă cu diferite handicapuri pe care nu le vor putea depăși, ci numai atenua în cel mai bun caz, ele fiind de factură politico – militară și cultural civilizațională (Japonia), socială și politico – ideologică (China), georeligioasă și socială (India), geolingvistică și socială (Brazilia), geopolitică (Rusia), instituțional – integraționistă în cadrul UE (Germania, Franța și Marea Britanie).

Este oportun de subliniat că Rusia riscă să rămână fără aliați cu pondere în Europa sau în cel mai bun caz să întrunească câțiva sateliți, principalele cauze fiind memoria istorică provenită din trecutul socialist și expansionismul proimperial din perioada posttotalitară: nu este întâmplător că majoritatea absolută a țărilor postsocialiste de pe continent se află deja în sferile de influență ale occidentalilor, ele realizând una dintre cele mai esențiale replieri geostrategice de semnificație nu numai regională, ci și globală. A. Dughin se grăbește să numească Rusia, în opinia noastră, nefondat sau cel puțin prematur, „un adevărat pol eurasiatic”, obiectivul ei strategic fiind „unitatea rusească, slavonă și ortodoxă”: acest conglomerat geoetnic și georeligios cu șanse nule de a deveni realitate chiar și într-un viitor mediu, face abstracție de unii aliați fideli, dar neslavi și neortodocși, urmărind, potrivit analistului rus, nici mai mult, nici mai puțin „intrarea în războiul rece împotriva Americii pentru a preîntâmpina izbucnirea celei de-a treia conflagrații mondiale” [11, p. 6-7]. M. Lynd a remarcat pe bună dreptate că lumea n-a intrat în perioada armonioasă a interdependenței globale și democrației liberale veritabile, iar concurența pe scară mondială va stimula competiția geoeconomică, la care, de asemenea, vor participa „țările mai puțin bogate, dar impunătoare din punctul de vedere militar - Rusia, China și India”.

L. Kurnikova absolut fondat a constatat faptul că „bipolaritatea este demolată, iar multipolaritatea n-a fost formată, țările aflându-se în raporturi de interacțiune și interdependență” [12, p. 9]. În opinia noastră, ordinea mondială nouă deja s-a conturat și se găsește într-un proces relativ de stabilizare, cel puțin pentru următoarele două - trei decenii, este policentristă prin configurația sa, în sensul că au devenit evidente trei centre majore de putere, Acordul Nord-American de Comerț Liber (NAFTA), Cooperarea Economică Asiatico-Pacifică (APEC) și Uniunea Europeană (UE), prima și ultima fiind de nivel regional, iar cea de-a doua - interregional. Aceste structuri majore se dovedesc a fi diferite atât prin caracterul lor, care este comercial – economic în cazul primelor două, iar a treia se află în plin proces de edificare a uniunii economice și monetare, cât și prin ponderea și aspirațiile internaționale, obiectivele urmărite și mecanismele de realizare ale cooperării. Reprezentând prin esența sa, potrivit lui A. Gamblin, „un ansamblu instituțional regional” [13, p. 49], NAFTA este un bloc comercial trilateral, care nu urmărește formarea structurilor administrative interstatale sau activitate legislativă, ci se dovedește a fi doar un acord comercial internațional. Obiectivul strategic urmărit constă în ridicarea graduală a tuturor barierelor comerciale tarifare și netarifare precum și

asigurarea circulației libere a investițiilor între SUA, Canada și Mexic, procesele integraționiste realizându-se atât la nivel macro, cât și la cel micro. Totodată nu se presupune elaborarea și implementarea tarifului unic de comerț și crearea unei infrastructuri instituționale dezvoltate, acest areal rămânând un spațiu de liber schimb, dar incluzând unele componente proprii atât uniunii vamale, cât și pieței comune. Această grupare transnațională, conform estimării lui H. Kissinger, a stimulat uimitor de mult comerțul și investițiile, ponderea actuală și perspectivele ei globale fiind asigurate cu precădere de prezența supraputerii unice, care constant exprimă părerea că NAFTA reprezintă „primul pas către un tip nou de asociere a statelor”, edificat pe valori democratice comune, liber schimb de mărfuri, servicii și capitaluri, fidelitate față de ideea apărării drepturilor omului și obligațiunii de a proteja mediul ambiant. Următorul obiectiv preconizat de Statele Unite în acest domeniu este semnarea unui acord de comerț liber care ar include întreaga emisferă vestică (FTAA), raționamentele fiind nu atât de ordin politic, deși acestea nu trebuie trecute cu vederea, precum și tendințele de factură expansionistă, cât mai ales de caracter economic, presupunându-se antrenarea mai activă a țărilor central – și sud-americane în fluxurile comerciale mondiale și extinderea libertăților de piață prin antrenarea agriculturii, comunicațiilor și serviciilor etc.

Fiind, potrivit lui D. Peng, „o rețea de sisteme regionale” îndreptată spre asigurarea „cooperării neformale” [14, p. 424, 443], APEC se dovedește a fi mai degrabă un for de discuții, un mecanism de negocieri și de coordonare limitată care urmărește formarea zonei libere și deschise de comerț și investiții într-un spațiu extins ce include 20 de state, inclusiv cele trei din cadrul NAFTA și altele două din America Latină, Rusia euroasiatică, Australia și Noua Zeelandă, nemaivorbind de câteva țări exotice și un teritoriu din zona asiatico-pacifică. Această grupare pluralistă și de o vădită configurație amalgamă și-a propus crearea economiilor eficiente, reducerea tarifelor și altor bariere vamale în scopul asigurării condițiilor favorabile pentru formarea pieței comune și facilitarea cooperării comercial-investiționale, obiectivul major fiind circulația liberă a mărfurilor, serviciilor și capitalurilor. Activitatea acestui conglomerat, care, de altfel, nu prevede obligațiuni asumate, ci participare voluntară, este axată pe trei piloni: cooperare economică și tehnologică, facilitare a mediului de afaceri, liberalizare comercială și investițională. Însă trebuie de precizat că procesele de cooperare se confruntă cu dificultăți serioase cauzate de nivelurile diferite de dezvoltare economică și componența eterogenă a protagoniștilor, în cadrul APEC existând, în opinia lui G. Drobot, câteva centre reale și potențiale de putere economică, unificate prin concursul mai multor factori cum ar fi investițiile nipone directe în străinătate, care contribuie la răspândirea experienței manageriale avansate, influența Chinei, inclusiv asupra diasporei care formează elita de afaceri din țările Asiei de Sud-Est, resursele umane enorme și fluxurile importante de capital etc. [15, p. 113-114]. Chiar dacă nu sunt depuse eforturi conjugate și consistente pentru valorificarea obiectivelor trasate, acest bloc de cooperare neformală concentrează treptat un potențial comercial și investițional extraordinar, cu atât mai mult că centrul economic al lumii devine spațiul geoeconomic asiatico-pacific. Obiectivul imediat al APEC este asigurarea accesibilității piețelor interne ale tuturor participanților la acest for și contracararea protecționismului sub orice formă, opțiunea strategică de viitor fiind semnarea unui acord de comerț liber în Asia-Pacifică (FTAAP).

UE în formula actuală a 27 de state-membre, reprezintă prin esența sa o structură supranațională aflată în plin proces de edificare a uniunii economice și monetare, dar totodată fiind angajată, mai ales după elaborarea proiectului constituției europene, în așteptarea demarării procedurilor instituționale pentru inițierea unificării politice, proces care a fost amânat însă în urma ratificării Tratatului de la Lisabona. Uniunea monetară și unificarea politică se dovedesc a fi ultimele trepte din cadrul schemei pentagonale clasice de realizare a cooperării regionale, primele trei fiind zona de liber schimb, uniunea vamală și piața comună. Luând ca sistem de referință teoria neofuncționalistă a lui E. Haas, considerăm că procesului de creare a uniunii economice și monetare îi revine întâietatea, fiind factorul determinant al realizării cooperării aprofundate, cu atât mai mult că unificarea politică se dovedește a fi foarte îndelungată și fără precedent istoric. Fără îndoială, aprofundarea cooperării este pusă în dificultate de extinderile

recente, nemaivorbind de cele care vor urma, însă UE conștient își lărgeste hotarele, indiferent de numărul și complexitatea problemelor de soluționat, chiar dacă este evidentă „oboseala” rezultată din ultimele două aderări. Cu certitudine, Pactul european de stabilizare și creștere, care prevedea transformarea UE către anul 2010, în principalul centru al economiei mondiale a eșuat, dar se impune de remarcat în același timp că însuși proiectul european de aprofundare a cooperării se dovedește a fi cel mai ambițios prin obiectivele sale. S. Lanțov și V. Acikasov consideră că „după formarea definitivă a politicii externe și de apărare”, UE va fi în măsură să se transforme într-un „subiect independent al relațiilor internaționale”, ei atribuind pilonului al doilea, contrar opiniei noastre, rolul determinant în transformarea acestei grupări într-un centru global de putere. Suntem de părere că în condițiile când Franța a revenit în structurile militare ale NATO, ar fi cazul ca UE să se antreneze în extinderea colaborării cu Alianța prin partajarea domeniilor de răspundere și să se concentreze cu precădere pe aspectele nemilitare și de mediere.

Așadar, centrele majore de putere sus-menționate se disting printr-un grad mai ridicat sau mai scăzut de omogenitate din cauza că înglobează țări cu diferite niveluri de dezvoltare economică și interese variate în materie de cooperare, ele reflectă transformările cardinale produse în ultimele două decenii prin extinderea și aprofundarea globalizării, formându-se ceea ce G. Drobot numește „piața politică a actorilor economici”, care include, potrivit lui S. Afonțev, „piețe politice naționale, subnaționale și internaționale, ale căror subiecte prin interacțiunea lor reciprocă, determină vectorul politicii economice ale sistemului” [16, p. 19-20]. K. Ohmae consideră că crearea blocurilor economice, alături de formarea statelor-regiune și globalizarea consumatorilor și corporațiilor, reprezintă cele trei forțe esențiale care asigură reorganizarea lumii. Totuși subliniem că stabilitatea globală în cadrul sistemului internațional policentrist este asigurată de puterile majore și organizațiile internaționale guvernamentale cu pondere, acestea din urmă fiind special fondate pentru a asigura angajarea și amplificarea cooperării internaționale de diferite niveluri și caractere. Factorul geopolitic și-a pierdut într-o anumită măsură din relevanță și pondere globală din motivul că mai multe state se regăsesc în cadrul a două sau câtorva spații geoeconomice, chiar dacă s-a extins procesul de instituționalizare al structurilor menite să asigure angajarea și aprofundarea cooperării regionale și subregionale, situație generală care demonstrează elocvent caracterul complex, interdependent, deschis și ierarhic structurat al configurației ordinii mondiale de la sfârșitul secolului XX – începutul secolului XXI. Într-o perioadă relativ scurtă de timp, reieșind din interesele lor naționale, mai multe țări au operat modificări spectaculoase ale orientărilor strategice și priorităților de politică externă – statele ex-socialiste au aderat la NATO și UE, America Latină „se înroșește” prin aplicarea populismului stângist și promovând stări de spirit anti SUA, Mișcarea de Nealinieră n-a rămas decât pe hârtie și, de asemenea, este ancorată pe retorica anti Statele Unite etc. Totodată nu trebuie trecută cu vederea apariția statelor noi, rezultate cu precădere din dezintegrarea entităților politice mai mari, după cum este și cazul Republicii Moldova, formată pe ruinele Uniunii Sovietice, a cărei dispariție împreună cu sistemul pe care l-a edificat, a provocat numeroase transformări atât de nivel, cât și de caracter foarte variat. Policentrismul ordinii mondiale formate în ultimele două decenii este evident și se află în condițiile unei stabilizări ușoare, chiar dacă tot mai insistente sunt vocile care anunță noi schimbări și, implicit, replieri.

Note:

1. Шаклеина Т. Реалистическая школа: дебаты о мировом порядке и внешнеполитической стратегии современной России. În: Вестник Московского Университета. Серия 18. Социология и Политология. № 2, 2004, p. 50-79.
2. Баталов Э. Новая эпоха - новый мир. În: Свободная Мысль, № 1, 2001, p. 4-13.
3. Huntington Samuel P. The Lonely Superpower. În: Foreign Affairs, nr. 78(2), March-Aprilie, 1999, p. 35-49.
4. Brown Chris. Understanding International Relations. New York: Palgrave, 2001, p. 296.
5. Богатуров А. Плюралистическая однополярность и интересы России. În: Свободная Мысль, № 21, 1996, p. 25-43.

6. Бовин, Александр. Ведущие тенденции развития международных отношений. În: Международная Жизнь, № 4-5, 2004, p. 172 -181.
7. Дугин Александр. Евразийский ответ глобализации. În: Политический Журнал, июль, № 3-4, 2009, p. 5-8.
8. Обухов Алексей. Холодная война все-таки не объявлена. În: Международная Жизнь, № 5, 2007, p. 18-27.
9. Максимычев Игорь. Холодная война или историческая норма? În: Международная Жизнь. 2007, № 10, p. 16–26.
10. Давыдов Ю. Норма против силы. Проблема мирорегулирования. Москва: Ладомир, 2002, 217 p.
11. Дугин Александр. Op. cit., p. 5-8.
12. Кургикова Людмила. Теоретико-политологическая проблематика парадигмы национальной безопасности. În: Власть. 2008, № 10, p. 3-11.
13. Gamblin Andre. Economia lumii 2004. București: Ed. Științelor Sociale și Politice, 2004, 355 p.
14. Peng Dajin. Invisible linkages: A Regional Perspective of East Asian Political Economy. În: International Studies Quartely, vol. 46, nr. 3, 2002, p. 423-447.
15. Дробот Г. К вопросу формирования и развития региональных экономических организаций (экономико-политологический подход). În: Вестник Московского Университета. Серия 18. Социология и Политология, № 2, 2004, p. 98-115.
16. Афонцев С. Проблема глобального управления мирохозяйственной системой: теоретические аспекты. În: Мировая Экономика и Международные Отношения, № 5, 2001, p. 17-26.

ПОЛИТИКО-КУЛЬТУРНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ ОБЩЕСТВА РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА В ПЕРИОД ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО РЕФОРМИРОВАНИЯ

Лилия Брага, доктор философии

Институт Европейской Интеграции и Политических Наук АНМ

Summary

In this article are examined the problem of cultural-political aspect of democratic transformations in the Republic of Moldova. The author analyses the specific of political culture of the Moldovan society, using multiple bibliographic sources and a rich empiric material. It is mentioned that the skepticism field and unfaithful of people in the Moldavian political class lead to ideological preferences change and reduce their political activism.

Специфика политической культуры любого общества, прежде всего, определяется совокупностью ценностных ориентаций личности в области политики. Ценностные ориентации, таким образом, играют центральную роль в политической культуре. Поэтому изучение особенностей политической культуры того или иного общества, в первую очередь, предполагает выявление той совокупности ценностных ориентаций, которая характеризует личность и общество в их отношении к миру политики.

Значительная трудность, связанная с „измерением” политической культуры общества, сопряжена с тем, что в ее основе лежат ценности, обладающие достаточно высоким уровнем абстракции. Вместе с тем, ценностные ориентации личности в сфере политики представляют собой особую мотивационную систему человеческого поведения. Поэтому, несмотря на всю свою абстрактность, они вполне могут быть представлены в качестве конкретных показателей человеческой активности.

В этом отношении Барометр Общественного Мнения (ВОМ), выпускаемый несколько раз в год под эгидой Института Публичных Политик (ИПП), представляет собой хорошее подспорье для аналитической деятельности в области политологии, снабжающее исследователей богатым фактологическим материалом. Раздел „Политика” изобилует конкретными показателями, отражающими политическую жизнь современного молдавского общества с самых различных сторон, умелая интерпретация которых способна воссоздать достаточно полную картину ее политико-культурной составляющей. Ответы на вопросы, включенные в ВОМ, раскрывающие отношение людей к политике, обнажающие степень их доверия к власти, демонстрирующие их политические предпочтения, их компетентность, их готовность к использованию демократических рычагов влияния на ход политического развития общества и прочие, дают возможность с высокой степенью достоверности составить представление о характере ориентаций современного молдавского общества на политические действия.

В данном контексте следует подчеркнуть и тот важный момент, что изучение особенностей эволюции политической культуры молдавского общества на современном этапе выделяет лишь одно из звеньев общей цепи его политико-культурного становления, представляющей собой некий пространственно-временной континуум, который с необходимостью сохраняет преемственность в историко-политическом развитии общности. Иными словами, в понятии „политическая культура” фокусируется все многообразие духовного восприятия политики, свойственного той или иной исторической общности людей. В этой связи, более приемлемым для описания актуального состояния политической культуры общества представляется использование понятия „политическая ментальность”, обозначающего явление, в котором сложнейшим образом переплетаются сознательное и бессознательное, рациональное и иррациональное, гносеологическое и идеологическое в отношении человека к политике на том или ином этапе общественно-политического развития. Складывающийся политический менталитет определяет

Политико-культурные ориентации общества Республики Молдова в период демократического реформирования поведение человека, является главной детерминантой его политической деятельности, ориентации [1, с. 163].

Политический менталитет общества, прежде всего, определяется характером отношения людей к политике. Отношение масс к политике в Молдове за годы демократического реформирования менялось не единожды. В этих переменах уже сегодня можно обнаружить определенную цикличность и закономерность, которая может быть обозначена как попеременная смена состояний „покоя” и „активизации”. Многолетние наблюдения убедительно свидетельствуют о том, что состояния “покоя” или „политического затишья”, как правило, выпадают на межэлекторальный период. В этот период интерес у населения к политике существенно снижается, равно как падает и его доверие к власти, к политическому классу, в целом, сворачивается его политическая активность. На этом этапе в стране наблюдается значительно больше людей, которые никому не верят и которые не могут определиться в своих политических предпочтениях.

Если состояния „покоя” наиболее характерны для периодов между выборами, то состояния активизации интереса к политике свойственны массовому сознанию в большей мере в периоды развертывания выборных кампаний. Вместе с активизацией политической жизни в электоральный период интерес масс к политике закономерно возрастает, актуализируя потребность граждан в политической самоидентификации, в определении своего отношения к тем или иным политическим силам, к структурам действующей власти, к политическим лидерам и т. п. [2].

За период демократической модернизации политической системы Республики Молдова отношение граждан страны к политике менялось существеннейшим образом: от предельной степени политизации сознания масс - в начале перемен, к состоянию глубокой апатии и усталости от политики - в конце 90-х, к политическому индифферентизму - в начале нового века [3].

На первом этапе кардинальных перемен общественная жизнь в Молдове отличалась высокой степенью политического накала, сопровождаемая участием самых широких слоев населения в различных политических акциях: многотысячных манифестациях, митингах протеста, политических потасовках. Политизация общественного сознания достигала предельной степени, затрагивая самые различные уровни общественных отношений, включая семейный. Доминирующими политическими настроениями являлись: эйфория, испытывавшаяся значительной частью общества и вызванная начавшимися демократическими переменами; завышенные ожидания и надежда на быстрое улучшение жизни (в первую очередь, в материальном отношении) каждого члена общества, основанные на либеральных представлениях; нигилизм по отношению ко всему „старому” - прежнему политическому устройству общества, общественно-политическим отношениям, безраздельно господствовавшей в до демократический период партии, доминировавшей прежде идеологии, политическим лидерам прошлого и т.п.; неприкрытая агрессия, нетерпимость и конфронтационность по отношению к политическим оппонентам; отчаянное желание реванша за социально-политические издержки прошлого; страхи и опасения, связанные с утратой значительной частью населения прежнего социального статуса; поиски политического врага в лице отдельных стран и сограждан, на которые можно было бы возложить ответственность за неудачи и тяготы, всегда сопутствующие крутым социально-политическим переменам, и т.п.

Однако уже к концу 1990-х годов политические настроения масс в стране сменились глубочайшей апатией и усталостью от политики. Эйфория, связанная с политическими трансформациями в стране, постепенно угасла. Несбывшиеся социальные надежды, тесно связывавшиеся в сознании людей с процессом демократизации, хроническая нерешаемость множества проблем общественного развития, обнищание населения, поставившее его значительный слой на грань выживания, рост коррупции и преступности, неспособность политической элиты решать сложнейшие экономические

проблемы привели к разочарованию широких слоев общества в политике, вместе с тем, породив у его значительной части ностальгию по „прежним добрым временам”.

Существенная стабилизация политических отношений, усиление социальной защищенности уязвимых слоев населения, значительное укрепление социальной сплоченности общества, достигнутый определенный экономический рост, с одной стороны, с другой - концентрация власти в стране, по существу, в руках одной политической силы - Партии Коммунистов, нарастание авторитарных тенденций в стране, сопровождавшееся реанимированием административно-командных способов управления, привели к тому, что уже ко второй половине первого десятилетия нового века „политическая усталость” масс по большей части трансформировалась в политический индифферентизм. Однако давление со стороны правившей на этом этапе политической силы на оппозиционное политическое крыло под предлогом укрепления общественного порядка, ограничение свободы слова и самовыражения, централизация власти и возрождение административно-командных методов управления, поощрение проявлений личной преданности власти - эти и другие, сопутствовавшие правлению Партии Коммунистов, обстоятельства со временем стали вызывать в обществе все большее раздражение и недовольство, порождая у его значительной части желание политических перемен.

Состоявшиеся в 2009 г. новые парламентские выборы, прошедшие в обстановке разразившегося в стране глубокого политического кризиса и приведшим к смене политической власти, в какой-то мере оживили интерес общества к политической сфере. Вместе с тем, следует отметить, что это оживление, несмотря на ряд серьезных политических событий, произошедших в период между выборами и сразу после них (учиненный молодежью 7 апреля 2009 г. погром в столице страны, руководимый рядом лидеров политических партий, проигравших на выборах 5 апреля 2009 г.; манифестации в поддержку задержанных властями участников погрома; акции протеста социально уязвимых слоев населения в ответ на повышение в столице тарифов на питьевую воду, проезд в городском транспорте и отмену льгот), тем не менее, носит сравнительно сдержанный характер, ограничивающий политическую активность масс, главным образом, уровнем межличностных дискуссий, споров и свободного обмена мнениями. Согласно данным ВОР, количество активно интересующихся политикой не превышает 30%. Остальная часть граждан, что составляет около 70% населения, по-прежнему индифферентны к этой сфере общественной жизни [4].

В настоящее время, отмеченное электоральными событиями и разразившимся в стране политическим кризисом, таким образом, наблюдается некоторая активизация интереса молдавского населения к политике. Однако этот интерес носит, в основном, информационный характер. Это говорит о том, что для подавляющей части населения страны политика не представляет некой особой ценности. Как показывают исследования, политика в общей шкале ценностей занимает сегодня самую последнюю позицию [5, с. 10-11]. Люди ощущают себя далеко дистанцированными от политической жизни и ведут себя по отношению к ней как сторонние наблюдатели.

Оставаясь, по большей части, в положении наблюдателей, граждане Молдовы испытывают сегодня самые разные чувства и ощущения, связанные с изменением политического фона в стране, способствующего укреплению у власти либерально-демократических сил: от глубокого удовлетворения до горечи поражения, от радости и оптимизма до страхов и опасений. Однако эти чувства отнюдь не становятся достаточным поводом для более активной вовлеченности широких масс общества в политическую жизнь. В этой связи можно констатировать, что в современной Молдове продолжает наблюдаться снижение политической активности населения. И, если сравнивать волны политической активности общества с движением маятника, попеременно меняющего свое положение с крайней позиции на диаметрально противоположную, то необходимо признать, что политическая активность молдавского населения, накануне парламентских

Политико-культурные ориентации общества Республики Молдова в период демократического реформирования выборов 2009 г. характеризовавшаяся как сниженная (согласно ВОР, в конце 2008 года для 80% граждан Молдовы политика не представляла особого интереса) [6], все еще продолжает оставаться в точке отката, хотя в этой сфере и намечилось некоторое оживление. Поэтому имевший место 7 апреля 2009 г. в столице всплеск агрессии на почве политических событий в стране, сопровождавшийся актами вандализма и насилия, на фоне политической апатии и индифферентизма, испытываемых накануне большей частью населения, выглядит, на наш взгляд, не более, как результат хорошо спланированных политических технологий, имевших целью смену политической власти в стране.

Укоренившееся в современном молдавском обществе индифферентное отношение к политике, является, по нашему мнению, не только и не столько результатом “синдрома усталости” простых людей от политических дрызгов, провоцируемых „верхами”. Как нам представляется, указанная черта политической культуры современного молдавского общества в значительно большей мере представляет собой своеобразное отражение и воплощение некоего крестьянского индивидуализма, доминирующего в молдавской ментальности, плодом бытующих в крестьянской среде специфических эмоционально-психологических реакций, выраженных в стремлении к социальной стабильности. Господство крестьянского менталитета, характерного для общественного сознания Молдовы как в большей мере аграрной страны, большая часть населения которой проживает в сельской местности, а значительная часть горожан, вчерашних выходцев из деревни, продолжает поддерживать тесную связь с „малой родиной”, диктует для большинства населения свое особое отношение к политике не только как к отчужденной от жизни простого человека сфере общественной жизни, но и как к абсолютно бесполезному для его практической деятельности занятию. Лишь чуть менее 20% населения страны полагает, что такие люди, как они, могут повлиять на принятие важных решений в стране [7].

Специфика крестьянского труда и определяемого им образа жизни, по всей видимости, формирует совершенно специфические ментальные формы „маленького”, но, вместе с тем, в значительной мере независимого человека, вынуждающие людей полагаться, прежде всего, на собственные силы, самостоятельно искать выход из сложнейших жизненных ситуаций, мало рассчитывая на изменения в политической сфере. Эту мысль подтверждает уже тот факт, что Молдова сегодня входит в число стран самой высокой трудовой миграции населения, большинство населения которой ищет решения своих насущных проблем менее всего в политической сфере [8].

Крестьянский менталитет, характеризующийся общинным сознанием, таким образом, определяет специфический для нашей страны тип политической культуры, называемый в политологии приходским или парокциальным (англ. *Parochial*, от гр. *para* - около, возле, *oikos* - место обитания, домохозяйство). Иначе ее еще называют местечковой, патриархальной, для которой характерно отсутствие интереса людей к политике, знаний о политической системе и существенных ожиданий от ее функционирования.

Думается, что свойственный подавляющей части молдавского общества крестьянский менталитет с характерными для него специфическими эмоционально-психологическими реакциями, выраженными в осторожности, сдержанности, нацеленности на мирное разрешение конфликтов, на укрепление социальной стабильности, становится определяющим и в отношении масс к различным структурам государственной власти и к ее отдельным представителям. В целом оно, с одной стороны - отличается высокой степенью скептицизма и отстраненности по отношению к политической системе, с другой - характеризуется лояльностью и конформизмом, обнажая подданническую суть политико-культурных ориентаций современного молдавского общества.

Будучи минимально заинтересованным в личном участии в политической жизни, большинство современного молдавского общества, несмотря на определенную степень

политической сознательности и информированности, вместе с тем, в большей мере ориентируется на традиции, сложившиеся в политической жизни ранее. В политическом менталитете общества доминирующим остается настрой на подчинение власти, упование на власть, ожидание от нее различных благ (социальных пособий, гарантий и т.д.) и, в то же время, опасение ее диктата. В этой связи, молдавское общество в своем большинстве сегодня, в основном, готово мириться с любой выборной властью до тех пор, пока эта власть конституционна. Проявления недовольства широкими массами положением дел в стране, как правило, не выходит за рамки экономических требований. Что же касается выражения народом своей политической воли, в том числе, протестного характера, то использование этой возможности осуществляется большинством индивидов главным образом лишь в период выборов.

Специфику отношения молдавских граждан к миру политики, к власти, ко всему политическому классу в целом точнее всего может выразить понятие “кризис доверия”. Наглядную картину, отражающую специфику отношения современного молдавского общества к институтам власти, предоставляет его рейтинг доверия к различного рода общественным структурам и организациям, который в целом свидетельствует о превалировании скептицизма в отношении масс к структурам политической власти.

Согласно данным ВОР, сегодня, как, впрочем, и на протяжении всех транзитных лет, подавляющее большинство населения страны доверяет лишь Церкви (80%) - т.е. той общественной структуре, которая более всего дистанцирована в своей основной деятельности от политической сферы. В то же время, отношение людей к различным структурам государственной власти отличается крайней нестабильностью, во многом завися от их политических настроений. Так, разочарование, усталость от политики, всеобщая апатия до минимального уровня снизили популярность основных институтов власти в 2001 г. Укрепление надежды на перемены к лучшему, чувство удовлетворения ходом перемен, рост уверенности в завтрашнем дне, связанный с победой в стране новых политических сил, напротив, существенно повысил престиж органов государственной власти, доверие к которым, впрочем, стало постепенно спадать по мере нарастания авторитарных тенденций в управлении государством [9]

Для сравнения отметим, что институту президентства в настоящее время, в той или иной мере, доверяют лишь 35,0%, Парламенту, соответственно, - 41,0%, Правительству - 44,0% - т.е. менее половины населения страны. В то же время примарии, иными словами, местные органы власти, традиционно пользуются несколько большим доверием населения (57,0%), чем верховные, что свидетельствует о превалировании местечковых интересов в молдавской политической ментальности [10].

Однако доверие масс по отношению к государственным структурам всегда неизменно выше, нежели к неправительственным организациям, профсоюзам, политическим партиям. Профсоюзы (28,0%) и политические партии (29,0%) уже по традиции в рейтинге доверия занимают самые низкие позиции, роль которых, как негосударственных институтов, призванных выступать посредниками между социумом и государством, не является, видимо, для массового сознания столь уж очевидной и значимой. Это говорит о низком уровне развития культуры гражданственности в современном молдавском обществе, когда граждане страны позиционируют себя не как активных участников политических отношений, а, скорее, как наблюдателей. О недооценке массами значимости этих организаций, и, в особенности, роли партий, в демократическом процессе, в действительности представляющих собой политически организованную форму борьбы масс за свои интересы. О слабости политических партий, деятельность которых не только не внушает людям доверия, но и порождает убеждение в том, что политические партии в стране создаются и функционируют сегодня не в интересах масс, а в интересах политических кланов, а возможно даже отдельных личностей. О слаборазвитости партийных идеологий, делающей политические партии страны в значительной мере однотипными.

Тот факт, что партийная система, как на это обращают внимание и международные наблюдатели, нестабильна и фрагментарна, что многие партии образуются не столько вокруг политических программ, сколько вокруг отдельных персоналий, что у многих из них нет своей собственной базы и что их количество слишком велико [11, с. 31], создает для избирателей огромную путаницу, порождая у масс немалое раздражение. Поэтому неслучайно значительная часть населения высказывается за сокращение числа политических партий (58,5%) [12].

В молдавской политической ментальности такая категория как доверие вообще носит, по большей части, персонифицированный характер. Иными словами, молдавский электорат быстрее склонен доверять отдельным политическим личностям, полагая, что именно политические лидеры способны оказать решающее влияние на ход политических процессов, при этом значительно меньше доверяя политическим структурам и организациям, где мера ответственности существенно размыта.

Поэтому такие структуры власти, как институт президентства, правительство, парламент, где роль личности в политической жизни страны более обозначена, не только привлекают большее внимание людей, но и пользуются большим доверием, чем различные неправительственные структуры. В то же время, приписываемая личности, облеченной реальной политической властью, роль в представлении масс имеет столь огромное значение для политической жизни страны, что ее имидж способен решающим образом влиять на отношение людей к возглавляемой ею государственной структуре либо политической партии. Поэтому доверие масс к политической системе в значительной мере определяется имиджем личности, находящейся у власти.

Так, если еще в феврале 2001 г. популярность института президентства не превышала 15%, то уже к марту 2002 г. рейтинг доверия населения к президенту страны, обязанности которого на этом этапе стал исполнять представитель Партии Коммунистов В. Воронин, стремительно возрос, составив уже 65%. Соответственно, на этом этапе, в результате смены политического руководства в стране возрос и рейтинг Правительства с 19% до 48%, а также Парламента с 10% до 39%. Однако ближе к концу своего пребывания у власти в должности президента популярность личности В. Воронина, несмотря на то, что он все еще продолжал пользоваться наибольшим доверием у населения (40,5%), существенно уменьшилась, что сказалось на рейтинге доверия к институту президентства, который в апреле 2008 г. составлял уже не более 36,3% [13].

Безусловно, приведенные данные создают картину, отражающую степень доверия народа страны к властным структурам, соответствующую лишь реалиям сегодняшнего дня. Политическое доверие масс, равно как и их интерес к политике, представляет собой переменную величину, способную существенно меняться в зависимости от характера политической действительности. Так, политическая апатия и разочарование масс в политике, особенно ярко проявившееся на рубеже веков, снизили в это время их доверие к властным структурам до минимального за прошедшее десятилетие уровня. Однако произошедшая на этом этапе в стране смена власти, возродив надежды масс на изменения к лучшему, вскоре существенно увеличила эти показатели.

Что же касается настоящего времени, то, судя по последним данным, ситуация политического кризиса создает условия для стремительного роста недоверия масс к политическим лидерам всем вместе взятым, независимо от их политической принадлежности. Наибольший процент населения составляют те, кто вообще никому не верит (20,1%). К этой же категории с полным основанием можно отнести и тех, кто не смог определиться в этом вопросе, или иначе говоря, не знает кому можно доверять (17,8%). На фоне этой картины, наибольший вотум доверия населения получили лишь те политические личности, которые исполняли, исполняют или лишь готовятся исполнять роли “первых лиц” в политической жизни. В эту категорию вошли такие личности, как М. Лупу, дважды за последнее время выдвигавшийся в качестве кандидата на должность президента страны (19,8%); В. Воронин, бывший президент страны, проведенный в этой

должности два срока (16,6%); В. Филат, являющийся действующим премьер-министром страны (14,1%); З. Гречаная, выдвигавшаяся на должность президента страны после парламентских выборов в апреле 2009 г. (3,5%). В то же время, сложившийся у действующего ныне председателя Парламента и исполняющего обязанности президента страны М. Гимпу в целом неблагоприятный имидж, резко снижает к этой политической личности доверие народа, которое на сегодняшний день составляет не более 1,0% [14].

Рейтинг доверия, оказываемого молдавским народом политическим личностям, как об этом свидетельствуют данные опросов, решающим образом зависит не только от имиджа политической личности, но и от высоты занимаемой этой личностью государственной должности, что говорит о преобладании патерналистских ориентаций в политической ментальности страны. Чем выше государственная должность, тем, как правило, выше уважение народа к ней и, соответственно, к той личности, которая этот пост занимает. Характерно, что выход из „большой политики” для политических деятелей высокого ранга почти всегда сопряжен с утратой „уважения” народа, независимо от их политической принадлежности. Это хорошо видно, в частности, на примере бывшего премьер-министра страны В. Тарлева (52% - в ноябре 2002 г., по сравнению с 0,5% - в декабре 2009 г.). В то же время, авторитет „должности” не является абсолютным и утрата доверия народа к личности, ее занимающей, закономерно ведет к утрате доверия не только к высоким политическим должностям, но и к политическим институтам, в целом, таким, как Институт президентства, Парламент, Правительство.

Следует отметить, что молдавской политической ментальности не свойственно кумиротворчество, по крайней мере, не в такой степени, как это характерно, в частности, для России. В этой стране действующие президенты, как правило, не только пользуются высоким доверием широких масс, но и порой вызывают у них восторженные чувства, что чуждо молдавскому электорату. Для него более характерен скептицизм и неприятие в качестве непререкаемого авторитета какой бы то ни было власти в стране. По всей видимости, это закономерный результат того, что Молдова - это страна чрезмерно малых географических масштабов, где все еще очень крепки и значимы кровнородственные связи, которые, с одной стороны, способствуют расцвету политического протекционизма, с другой - не позволяют возвеличивать политических лидеров, вчерашних выходцев из народа, до высот идолопоклонничества. Кроме того, история страны, знавшая в своем прошлом немало чужеземных правителей, по всей видимости, также оставила свой специфический след в национальной ментальности в виде нелюбви народа к власти предрержащим.

Безусловно, подобная картина объясняется не только особенностями национального менталитета, выраженными в априорной „нелюбви” масс к представителям политической власти. Доверие народа к власти всегда имеет под собой и весьма конкретные основания. Прежде всего, его степень измеряется состоянием дел в стране, управляемой той или иной властью, уровнем и качеством ее жизни. Республика Молдова, согласно докладом международных экспертов, по уровню жизни продолжает оставаться одной из беднейших в Европе, где значительная часть населения, влачащая нищенское существование, озабочена главным образом проблемами выживания, принуждающими его к массовой трудовой миграции. Нерешенными продолжают оставаться и проблемы, связанные с экономическим развитием, с коррупцией, с соблюдением законности [15].

Существует и целый ряд субъективных моментов, которые существенно дискредитируют политические власти страны в глазах избирателей: недостаточная компетентность и низкий профессионализм значительного ряда лиц, наделенных государственной властью; правовой нигилизм; укорененность протекционизма, в контексте молдавской политической реальности получивших название „кумэтризма” и „непотизма”; явление так называемого „политического туризма”, выраженного в свободной смене политиками своего политического „окраса” и отражающего

Политико-культурные ориентации общества Республики Молдова в период демократического реформирования политическую беспринципность ряда политических деятелей страны; стремление политического большинства к узурпации власти и отсутствие реального желания идти на диалог с оппозицией, конфронтационность и интолерантность; подчинение политических интересов борьбе за власть; использование в борьбе за власть недопустимых с точки зрения общественной морали методов (политической травли, откровенной клеветы, давления, запугивания и т.п.)

Все это вместе взятое лишает политические силы страны широкого доверия со стороны масс, порождая убеждение в том, что нынешняя политическая борьба в стране суть лишь борьба политических кланов за собственные политические и экономические интересы, за власть [16, с. 70]. Большая часть людей (59,7%) убеждена в том, что страна сегодня управляется политическим классом без учета интересов народа и что дела в ней идут в неправильном направлении (54,6%) [17].

Скептическое отношение широких масс населения к миру политики во многом определяет характер и параметры их политической активности. В целом, можно констатировать, что подавляющая часть молдавского общества не готова к активным политическим действиям.

Вероятность участия молдавских граждан в того или иного рода публичных акциях, направленных на защиту собственных интересов и прав, согласно данным *ВОР*, составляет не более 25,8%. Вместе с тем, высоко ценя свое избирательное право как одно из главных завоеваний демократии, подавляющая часть населения страны (более 80%) уже на протяжении многих лет стабильно демонстрирует свою готовность к участию в избирательном процессе. Это означает, что население Молдовы мало готово использовать иные доступные политические средства для осуществления взаимодействия с властными структурами, для более широкого участия в принятии важнейших социально-политических решений, в том числе, давления на власть, кроме выборов. В то же время, иные средства осуществления влияния на ход политической жизни в стране оцениваются весьма и весьма скептически. Так, деятельность в рамках политических партий представляется значимой лишь для 18,2% населения страны, соответственно, деятельность в рамках неправительственных организаций - для 14,7%, деятельность в рамках профсоюзов - для 17,4%, готовность к участию в публичных демонстрациях выражают лишь 19,5%, к гражданскому неподчинению - 13,5%. Значительно более эффективным средством давления на власть молдавским гражданам представляется апелляция к авторитету влиятельных лиц (30%) и СМИ (32,8%) [18].

Представленные данные говорят о том, что при всей декларативной приверженности общества демократическим ценностям, его подавляющая часть не верит в эффективность демократических рычагов влияния на политику, самоустраняется из политической сферы, возлагая всю ответственность за управление обществом на выборную власть. В этой связи, политическую культуру современного молдавского общества можно квалифицировать как этатистскую, отличающуюся главенствующей ролью государственных институтов в организации политической жизни и определении условий участия в ней индивидов.

Сниженный интерес молдавского общества к политике как к социальной ценности находит свое проявление и в отношении народа к различного рода политическим доктринам. Согласно *ВОР*, лишь 17,7% граждан страны считают политические доктрины достаточно значимой для себя ценностью, большая часть из которых относится к ним либо индифферентно (26,4%), либо считает их малозначительными (20,3%) или совершенно незначимыми (15,6%) для своей жизни. Сюда же можно отнести и те 20%, которые не нашлись, что ответить на этот вопрос [19]. Таким образом, исходя из представленных данных, можно сделать вывод о высокой степени деидеологизации политического сознания молдавских граждан.

Безусловно, это вовсе не означает, что большинство молдавских граждан лишено каких-либо политических взглядов, верований, симпатий и антипатий. Однако эти

взгляды носят, по большей мере, бессистемный, эклектический, хаотичный, ситуативный характер, причудливым образом позволяя порой уживаться вместе ностальгии по недавнему прошлому и настроенности на евроинтеграцию и демократизацию, сожалению об утрате социальной защищенности и социального равенства и надежде на эффективность либеральных реформ и т.п. [20, с. 58]. В зависимости от складывающейся в стране ситуации, на передний план общественного внимания попеременно выдвигаются то те, то иные политические взгляды и представления, позволяя людям, так или иначе, определиться в своих политических предпочтениях.

Несмотря на все сложности современного политического процесса в Молдове, которые уже давно могли бы скомпрометировать саму идею демократии [21], граждане страны, тем не менее, продолжают настойчиво декларировать свою приверженность демократическим ценностям. Идея демократии в рассматриваемый период занимала и продолжает занимать наиболее константное положение в политических взглядах людей. Демократия, представляющая собой, в строгом смысле этого слова, форму общественно-политического устройства, превращается в современном политическом сознании в своего рода идеологему, включающую в себя такие ценности, как гарантия прав и свобод человека, наличие всеобщего избирательного права и свободных выборов, уважение прав меньшинства, политический плюрализм, публичность власти, разделение властей, политическая конкуренция.

В преддверии перемен сама идея демократического переустройства общества была воспринята с большим энтузиазмом всем обществом в целом, породив такой специфический для транзитного периода общественный феномен как „фанатичная вера в демократию”, наделяемую всеисцеляющими способностями. С середины 1980-х годов позитивные оценки возможностей демократии явно преувеличивались и давали основание говорить о всеобщей „демократической эйфории”. Демократия превратилась на этом этапе в политический лозунг, в панацею, в абсолютную непререкаемую ценность [22, с. 162]. Однако со временем, неоправдавшиеся для большинства граждан страны надежды на скорые перемены к лучшему, значительно погасили демократический романтизм общества, вызвав чувство глубокого разочарования в политике.

Тем не менее, в молдавском обществе, несмотря на затяжные политические кризисы и тяжелое положение в стране, установившееся в результате кардинальных политических трансформаций, не появилось никакой антидемократической идеологии, которая обладала бы большей притягательностью для людей. Граждане страны по-прежнему высоко ценят такие ценности демократии, как примат человеческих прав и свобод, верховенство закона, участие граждан в приеме важнейших политических решений, свободные и корректные выборы, свобода слова и самовыражения [23]. Поэтому, какие бы идеологические конструкции сегодня ни разрабатывались политическими партиями Республики Молдова, ни одна из них явно не оспаривает поставленных перед страной еще в начале перемен целей демократической модернизации общества, не ставит под сомнение самой идеи демократии.

Более того, при все еще сохраняющейся у определенной части населения страны (48,6%) ностальгии по СССР [24], это чувство уже давно не является сколько-нибудь серьезным основанием для стремления граждан Молдовы к восстановлению Советского Союза. Напротив, сегодня граждан Молдовы, равно, как и сама идея демократии, все более привлекает выдвинутая политиками в качестве одной из важнейших стратегий развития государства перспектива евроинтеграции. За реализацию этой идеи уже сегодня готово проголосовать 66,5% граждан страны при 16,7% - “против” [25].

Выборный характер власти в условиях формирующегося демократического режима во многом определяет специфику современных идеологических конструкций различных политических сил, которая, в общем и целом, сводится сегодня к идеологии популизма. Популизм, как показывают исследователи, это неременный спутник имитационных демократий на постсоветском пространстве. Так как имитационность

Политико-культурные ориентации общества Республики Молдова в период демократического реформирования политического процесса требует присутствия игрового элемента и сильного эмоционального вовлечения, которые компенсировали бы отсутствие полноценной демократии, то популизм является отличным способом реализовать эти поставленные задачи [26, с. 72].

Популистское мировоззрение затрагивает самую уязвимую часть человеческого сознания, располагая в центр внимания не экономическую и социальную политику, а личность, делая главной задачей общества счастье рядового человека, его материальное благосостояние и духовную гармонию. Его сегодняшняя задача состоит не столько в том, чтобы вести за собой, сколько в том, чтобы удивить, заворожить, очаровать, „закодировать” как можно более широкие круги населения.

Пронизанное глубоким скептицизмом сознание масс, тем не менее, достаточно избирательно относится к популистски представленному информационно-идеологическому потоку, не особо веря во всевозможные „электоральные басни” политических оппонентов. Однако, как нам это демонстрирует разворачивающаяся действительность, на фоне общего идеологического господства „социального популизма” наибольший интерес граждан Молдовы, сегодня способны привлечь лишь ярко выраженные левые и националистические идеи, как, впрочем, это происходит и во многих других странах молодой демократии [27].

Исторически сложилось так, что процессы модернизации политической системы на демократической основе в Молдове совпали с процессами формирования и становления самостоятельного независимого государства, которые, по существу, слились в единый процесс. Поэтому формирование демократических ценностей в сознании людей оказалось вплетенным в процесс национально-культурного самоосмысления народа, который всегда и везде протекает достаточно болезненно. А в случае с Молдовой - страной со сложной исторической судьбой, этот процесс принял особенно острый и драматический характер, вылившись в борьбу за национально-культурное возрождение народа, за возвращение к истокам национальной культуры.

В этой связи, идея кардинального демократического переустройства общества, сопряженного с широкой либерализацией общественной жизни, с самого начала перемен приобрела ярко выраженный националистический окрас. Тем самым, горячее стремление народа к независимости в начале перемен обеспечило горячую общественную поддержку политическим силам либеральной направленности, наиболее характерной особенностью идеологии которых стал ярый антикоммунизм. Идеи декоммунизации, т.е. борьбы с остатками коммунистического режима, и национально-культурного возрождения страны стали одними из наиболее популярных политических идей, эмоционально заряжающих и, тем самым, привлекающих внимание широкой общественности.

Слияние идей либерализма, антикоммунизма и национализма, произошедшее в самом начале демократического реформирования политической системы Республики Молдова, положило начало процессам социальной дезинтеграции, расколов общество не столько по политическому признаку, сколько, прежде всего, по национальному. Использование сторонниками либеральных идей националистической риторики, нередко допускавшей оскорбительные выпады в адрес нетитульных этнических групп, проживающих в стране, превратило значительную часть русскоговорящего населения страны в социальный оплот консервативных сил, вынужденных в изменившихся общественно-политических условиях сопротивляться переменам. Поэтому политическая культура молдавского общества с самого начала перемен приобрела характер культуры раскола.

Другой линией идеологического раскола общества стало различное видение сторонниками радикальных политических перемен конечных целей государственного развития и путей продвижения к ним. Политические интересы граждан страны диаметрально расходятся, как только речь заходит о путях и способах достижения

поставленных перед страной целей демократического реформирования, придавая ее политической культуре крайне поляризованный характер.

В настоящее время в политическом менталитете страны можно выделить два основных подхода к решению проблем государственно-политического строительства. Одно из них, ратуя за дальнейшее укрепление молдавской государственности, независимости и суверенитета страны, призывает изыскивать внутренние резервы развития, при этом, не порывая связи с традиционными партнерами страны на востоке. Другое - в большей мере полагается на помощь институтов Евросоюза и МВФ, допуская в своем желании ускорить достижение желаемого результата, в том числе, и вариант объединения с Румынией - членом Евросоюза.

В зависимости от разделяемого подхода к выбору путей и средств достижения поставленных целей общественно-политического реформирования, сторонники демократических перемен разделились на два основных политических лагеря, в одном из которых оказались адепты идей „молдовенизма”, ратующие за более умеренные перемены, направленные на укрепление молдавской государственности, в другом - приверженцы идей „панромынизма”, стремящиеся к наиболее радикальным трансформациям [28, с. 149-171].

Борьбой этих идей была окрашена и пронизана вся политическая жизнь страны сложных 1990-х гг. В этот период „молдовенизм” стал идеологией центристских сил, которые благодаря своей более умеренной политике сумели на этом этапе завоевать большинство симпатий народа. Партии Коммунистов, пришедшей к власти в начале нового века, удалось на какое-то время поднять политическую жизнь в стране над узко-национальными барьерами, сосредоточив внимание граждан над проблемами стабилизации общественных отношений и укрепления сплоченности общества, над проблемами социальной защищенности населения страны. Именно эти приоритеты и привели в свое время Партию Коммунистов к победе. Вместе с тем, и в идеологии этой партии в период ее политического правления также совершенно отчетливо просматривалась националистическая составляющая, выраженная не только в поддержке идеи укрепления молдавской государственности, в пропаганде идеи дружбы населяющих Молдову этнических групп, но и в содействии распространению в обществе настроений румынофобии.

Несмотря на многочисленность и многообразие политических партий в Молдове, ведущих борьбу за политическую власть, каждая из них, несмотря на специфику их идеологических и мировоззренческих конструкций, так или иначе, позиционирует себя по отношению к идеям „молдовенизма”, ставшим уже традиционным символом укрепления молдавской государственности, и идеям „панромынизма” или „унионизма”, символизирующим наиболее радикальный путь развития государства, не исключающий возможности объединения с соседней страной в целях ускорения либерально-демократического реформирования общества и восстановления исторической справедливости.

Вместе с этим, одной из наиболее характерных черт политической культуры Молдовы была и продолжает оставаться на сегодняшний день слабая развитость партийных идеологий [29, с. 162-163; 16, с. 70; 11, с. 31]. В этом отношении определенным преимуществом обладает, пожалуй, лишь Партия Коммунистов Республики Молдова.

ПКРМ считает себя прямым правопреемником идеологии, опирающейся на марксизм-ленинизм, и всячески стремится убедить молдавскую общественность в своей верности идеям социальной справедливости, равенства и всеобщего благоденствия. Вместе с тем, идеологическая конструкция, на которую опирается сегодня указанная партия, в действительности представляет собой один из вариантов еврокоммунизма, система политических взглядов которого, учитывая исторические реалии, не ставит перед собой в качестве близлежащей цели построение социализма. Политическая программа

Политико-культурные ориентации общества Республики Молдова в период демократического реформирования партии сориентирована на задачи „последовательного социального реформирования общества”, на задачи строительства „демократического социального государства”, где реализуются на практике „принципы социальной справедливости и равенства условий развития для всех категорий населения”, где „внедряются в жизнь идеи интернационализма, социальной справедливости и защиты прав человека”, „провозглашаются идеи либерализма и гуманизма” [30].

Являя собой, по существу, вариант, так называемой, „интегральной идеологии”, система политических взглядов „новых коммунистов” Молдовы свидетельствует о том, что нынешнее название партии, их объединяющей, представляет собой не более чем политический бренд, все еще пользующийся огромной популярностью в Молдове, но мало отражающий суть политических установок ее приверженцев. Бренд, традиционно ассоциирующийся в массовом политическом сознании с защитой интересов широкого населения, отвечающий ностальгическим чаяниям простых людей.

По мнению многих политиков, как, впрочем, и специалистов в области политических наук, ПКРМ, в действительности представляющей скорее интересы социал-демократии, давно следовало бы изменить название партии на более соответствующее сути ее политической доктрины. Тем самым, ей не пришлось бы нести груз ответственности за тоталитарное прошлое страны, удалось бы избежать обвинений в сохранении в политической жизни Молдовы „позорной архаики” в виде партийной символики, доказать свою искреннюю приверженность демократическим переменам.

Однако, как показывает ход развития политических событий в стране, сохранение Партией Коммунистов старого политического бренда оказывается достаточно оправданным с точки зрения электорального противоборства. Во-первых, „скандальное” название партии рельефно выделяет ее среди множества иных, в большинстве случаев, однотипных политических формирований. Во-вторых, вызывает у широких, по преимуществу, беднейших слоев общества положительные ассоциации, относящиеся к прошлой жизни, что обеспечивает ей солидные дивиденды на выборах.

Актуализация в политическом сознании общества потребности в социальной защите государства в условиях, когда обедневшие широкие массы людей оказались на грани физического выживания, существенно усилила популярность идеологии Партии Коммунистов, что обеспечило ей победу на парламентских выборах 2001 и 2005 гг., превратив в партию власти.

Однако, со временем, рост недовольства общества способом реализации власти правящей политической элитой, ведущим к укреплению авторитаризма, и обусловленное им страстное желание перемен, способствовали усилению интереса общества к политической оппозиции с ярко выраженным антикоммунистическим посылом, по традиции пропитанным духом национализма. Поэтому начавшаяся в контексте новой избирательной кампании 2009 г. политическая борьба вновь существенно актуализировала в политическом сознании масс проблемы национальной идентичности. Апелляция политических оппонентов коммунистов к идеям национально-культурной идентичности, в отечественном контексте уже традиционно выступающих в одной связке с идеями антикоммунизма, обеспечила накануне выборов существенный рост популярности партий либерально-демократической направленности. Это позволило им не только пройти избирательный порог, но и сформировать в новом Парламенте антикоммунистический, либерально-демократический „Альянс за европейскую интеграцию”, взявший власть в стране в свои руки и выступающий за радикальные меры в переустройстве общественно-политической жизни, такие как быстрое

проведение либеральных реформ, скорейшее превращение Республики Молдова в ассоциированного члена Евросоюза, радикальный пересмотр законодательной базы страны, включая возможное изменение ее нейтрального статуса, существенное расширение и качественное углубление отношений с Румынией, не исключающее в перспективе возможности объединения двух стран и т.п.

В пользу того убеждения, что приход либералов к власти был обеспечен новым витком активизации национального самосознания и ростом антикоммунистических настроений, говорит тот факт, что сторонников самой либеральной идеологии в Молдове, согласно данным ВОР [31], не более 8,4% населения. На фоне того, что молдавское общество в своем подавляющем большинстве вообще индифферентно относится к разного рода политическим доктринам, оно еще и менее всего знакомо с сутью либеральной доктрины. Кроме того, это еще объясняется и тем, что, как показывают исследователи, либеральная идеология в Молдове лишена социальной базы [32, с. 84]. Вместе с тем, когда речь заходит о степени доверия народа политическим партиям, рейтинг либерально-окрашенных партий с ярко выраженной идеей национальной идентичности существенно возрастает. Это говорит о том, что молдавский электорат в большинстве своем не понимая, а, возможно, и не разделяя либеральной идеологии, отдает свои голоса за партии либеральной направленности именно благодаря их ярко выраженному националистическому настрою. Это означает, что проблемы, связанные с осмыслением своей национальной идентичности, с утверждением национального достоинства, с возрождением национальной культуры по-прежнему, как и в первые годы демократических перемен, все еще слишком болезненны для молдавского общества и занимают в массовом сознании не менее значимое место, чем являющееся привычным для постсоветских граждан ожидание от государства социальных благ.

Ожесточенная борьба политических оппонентов в период последних Парламентских выборов обусловила усиление политической конфронтации в обществе. Однако, если в начале 90-х гг. основной политической раскол поделил общество по принципу национально-культурной принадлежности, то главной линией раскола конца первого десятилетия нового века стало, скорее, политическое размежевание поколений. Нагляднее всего это показали события „7-го апреля”. Политические предпочтения народа разделились главным образом так, что на стороне Партии Коммунистов оказались, по большей мере, наименее защищенные, маргинальные слои общества, более всего нуждающиеся в социальной защите государства и потому выступающие за стабильность и укрепление порядка в стране. На стороне либералов - те, кто не приемлет авторитаризма власти, считает коммунизм позорной идеологической архаикой, унижающей достоинство нации, и надеется на изменения к лучшему в результате радикальных политических перемен.

Таким образом, в результате последних выборов политические предпочтения населения, по существу, в равной мере распределились между политическими силами, делающими упор на идеях стабильности и социальной защищенности - с одной стороны, с другой - выступающими с требованиями радикальных перемен, одетыми в либерально-националистические одежды. Сейчас, когда страна продолжает пребывать в состоянии политического кризиса, безусловно, еще слишком сложно предугадать результат противоборства основных политических сил. Однако можно с долей уверенности предположить, что затянувшийся политический кризис на фоне все более углубляющегося мирового экономического кризиса приведет к еще большему обнищанию широких народных масс и обострению социальных противоречий. А в этих условиях „ценности выживания” всегда тяготеют к доминированию в общественном сознании над „ценностями самовыражения”. Разрушение безопасности ведет к постепенному откату вспять, в сторону материальных приоритетов [33].

Политико-культурные ориентации общества Республики Молдова в период демократического реформирования

В контексте современной политической жизни в Республике Молдова сказанное можно трактовать как вполне допустимую возможность нового решающего отката политических предпочтений общества в сторону „левых” идей, заостряющих внимание на ценностях социальной защищенности населения, которое привыкло видеть в основанной на них политике хоть какой-то гарант выживания, столь актуального для широких масс в условиях тотального кризиса. Данная закономерность в смене политических предпочтений общества в свое время уже обнаруживала себя на рубеже последних десятилетий, когда нарастающее экономическое неблагополучие масс обернулось победой на парламентских выборах 2001 г. Партии Коммунистов. В то же время, по мере все большего перемещения проблем, связанных с голодом, на периферию общественного внимания, как это убедительно показывают данные ВОР за минувшее десятилетие, привлекательность проблем, связанных с социальной защищенностью населения, постепенно снижалась. Одновременно в общественном сознании вновь, как и в начале кардинальных социально-политических перемен, все большую актуальность стали приобретать ценности самоосмысления и национально-культурной самоидентификации титульной нации, апеллируя к которым народ все отчетливее стал проявлять свое несогласие и свой протест по отношению к формирующейся политической реальности с характерными признаками авторитарного типа. Указанный политический протест вновь, с закономерностью, стал приобретать антикоммунистическую направленность в виду того, что власть коммунистов в сознании масс прочно ассоциируется с авторитарным стилем правления.

Тем самым, в политическом менталитете значительной части молдавского населения, мало компетентного, как это видно из результатов социологических опросов, в тонкостях различных партийных идеологий, в том числе идеологии либерализма, произошло существенное смещение ценностных доминант, позволившее одержать победу на последних парламентских выборах либеральным силам благодаря установившейся тесной связи либеральных идей с идеями национально-культурного возрождения, восстановления исторической справедливости, а также активного продвижения европейских ценностей, таких как права человека, свобода самовыражения, плюрализм и прочее.

Существование тесной связи между экономическим положением и характером политических ориентаций молдавского общества в условиях демократической модернизации политической системы не подлежит сомнению. Это значит, что в молдавском народе нет никакой генетической предрасположенности к коммунистической идее и столь же укорененного в его природе неприятия либерализма. Кардинальное изменение экономической ситуации, формирование широкого среднего класса, по нашему глубокому убеждению, могло бы привести к столь же ощутимым изменениям в политическом сознании людей, когда либеральная идея могла бы быть воспринята массами как в наибольшей степени отражающая их интересы вне зависимости от ее связи с другими актуальными для их сознания идеями.

Однако пока небезопасность будет оставаться существеннейшей составляющей положения человека в нашей стране, ценности выживания, актуализирующие потребность в социальной защищенности, будут оставаться приоритетными политическими ориентирами [34]. А это значит, что „призрак коммунизма” еще не скоро покинет молдавскую землю. Тем более что, осуществляющие ныне политическое руководство страной, либералы не только сворачивают различные социальные программы под видом проведения либеральных реформ, мало считаясь с чаяниями простого народа, находящегося за чертой бедности, но и, как бы это ни казалось парадоксальным, продолжают уже в новом

политическом контексте укреплять традиции авторитаризма, делая его еще более жестким, еще более диктаторским.

Думая о будущем, представляется, что в Молдове ни одна из политических партий или политических альянсов, претендующих на руководство страной, не сможет рассчитывать на продолжительный успех, независимо от прокламируемых ими ценностей, если устанавливаемый ими политический режим будет носить жесткий, подавляющий человеческое достоинство и свободу характер. Крестьянский менталитет, составляющий “генетический код” молдавского народа, делающий его миролюбивым, терпеливым, толерантным, но, вместе с тем, уверенным в себе, свободолюбивым и патриотичным, не позволит пустить корни в стране ни одной человеконенавистнической идеологии, пренебрегающей ценностью человеческой жизни, руководствующейся чувствами неприязни и ненависти, ориентирующейся на насилие и физическое уничтожение.

Примечания:

1. Барулин В.С. Социальная философия. Москва: Фаир-Пресс, 2005.
2. Barometrul Opiniei Publice. Republica Moldova, 2001-2009.
3. Saca V. Cultura politică în condițiile transformărilor actuale: cazul Republicii Moldova. В: Moldoscopie (Probleme de analiză politică). Chișinău, USM, 2004, № 2 (XXVI), с. 51-63; Varzari P., Tăbîrță S. Cultura politică în societățile postcomuniste: realități și perspective. В: Moldoscopie (Probleme de analiză politică). Chișinău, USM, 2001, (XVII), с. 175-187; Брага Л., Варзарь П. Особенности политико-культурного измерения в условиях демократического транзита в Республике Молдова. В: Cultura politică și politica culturală în relațiile internaționale: dimensiunea est-europeană. Chișinău: CEP USM, 2008, с. 109-118.
4. Barometrul Opiniei Publice. Republica Moldova, iunie, 2009.
5. Pascaru A. Valorile la confluența spațiilor culturale în societate. В: Revista de filozofie, sociologie și științe politice, № 1, 2009, с. 5-11.
6. Barometrul Opiniei Publice. Republica Moldova, aprilie, 2008.
7. Barometrul Opiniei Publice. Republica Moldova, iulie, 2009.
8. Pascaru A. Указ. соч., с. 5-11.
9. Barometrul Opiniei Publice. Republica Moldova, 2001-2009.
10. Barometrul Opiniei Publice. Republica Moldova, decembrie, 2009.
11. Buscher K. Transformation of political system of Moldova: A balance sheet. В: Puterea, democrația și tranziția în Moldova: între trecut și prezent. Chișinău: Tipogr. AȘM, 2003, с. 29-35
12. Barometrul Opiniei Publice. Republica Moldova, aprilie, 2008.
13. Там же.
14. Barometrul Opiniei Publice. Republica Moldova, decembrie, 2009.
15. Buscher K. Указ. соч.
16. Varzari P. Elita politică din Republica Moldova: realități și perspective. Chișinău: CEP USM, 2008.
17. Barometrul Opiniei Publice. Republica Moldova, decembrie, 2009.
18. Barometrul Opiniei Publice. Republica Moldova, aprilie, 2008.
19. Там же.
20. Saca V. Указ. соч.
21. Ronald H. Elections and the development of democracy in Moldova. В: Puterea, democrația și tranziția în Moldova: între trecut și prezent. Chișinău: Tipogr. AȘM, 2003, с. 48-55.
22. Наумкина С.М. Взаимозависимость процессов демократизации и стабилизации в современном мире. В: Приднестровье в геополитической системе координат XXI века. Тирасполь: Изд-во ПГУ, 2002.

23. Barometrul Opiniei Publice. Republica Moldova, aprilie, 2008.
24. Barometrul Opiniei Publice. Republica Moldova, decembrie, 2009.
25. Barometrul Opiniei Publice. Republica Moldova, iulie, 2009.
26. Чуря К. Политические режимы на постсоветском пространстве (на примере Молдовы и Грузии). В: Построение взаимопонимания в конфликтных регионах. Обмен опыта между Грузией и Молдовой. Chişinău: Bonus Offices 2008, с. 68-77.
27. Там же.
28. King Ch. Moldovenii (România, Rusia și politica culturală). Chişinău: Ed. ARC, 2002.
29. King Ch. Указ. соч.; Varzari P. Указ. соч.; Buscher K. Указ. соч.
30. Коммунисты иллюзий не строят. В: Независимая Молдова, 18 марта 2008 г.
31. Barometrul Opiniei Publice. Republica Moldova, aprilie, 2008.
32. Josanu Yu. Schimbările de regim în Europa postcomunistă. В: Revista de filozofie, sociologie și științe politice, nr. 2, 2007.
33. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. В: Политические исследования, № 4, 1997, с. 6-23.
34. Инглхарт Р. Указ. соч.

НЕЛЕГКИЙ ПУТЬ УКРАИНСКОЙ МНОГОПАРТИЙНОСТИ

**Екатерина Филипповна Меркотан, кандидат политических наук
Украинский центр политического менеджмента**

Summary

This article examines some problems regarding the Ukraine's party system. It underlines that the multiparty phenomenon in the post soviet area has its own tendencies of emergence and development, as well as special particularities of the national multiparty system. A special attention is given to the fact that Ukraine has a huge number of political parties, hard competition for the political power, low social base of many party and some problems of the ideological identification, all these conditioning the party functionality and the quality of the political arena of the country. The article proposes some recommendations and suggestions to improve the political parties' activity.

Многопартийность в Украине, не смотря на непродолжительность своего существования, уже имеет свою историю побед и поражений, кризисов и периодов интенсивного развития. Это дает возможность не только оценить пройденный путь, но и определить преграды для развития многопартийности на этом пути.

Началом «неформального» зарождения многопартийности в Украине можно считать 1989 год, когда возникло первое массовое политическое объединение – Народное движение Украины за перестройку, со временем превратившееся в политическую партию «Народное движение Украины». «Формально» же многопартийность начинается с официальной регистрации в 1990 г. Украинской республиканской партии. В следующем 1991 году в Украине появилось еще семь партий – Украинская крестьянская демократическая партия, Партия зеленых Украины, Демократическая партия Украины, Партия демократического возрождения Украины, Либеральная партия Украины, Украинская христианско-демократическая партия, Социалистическая партия Украины. С тех пор количество партий неустанно возрастало и сегодня их насчитывается уже 172. Это своеобразный количественный рекорд в пределах СНГ.

Тем не менее, качество украинской многопартийности оставляет пока желать лучшего. Об этом свидетельствует, прежде всего, непродолжительность существования подавляющего большинства политических партий. Например, из партий, входящих сегодня в состав украинского парламента, лишь представители Коммунистической партии Украины являются народными депутатами Украины всех созывов. Конечно, здесь нужно учитывать общее коммунистическое прошлое многих нынешних представителей парламента, а коммунистическая идеология является наиболее устоявшейся со времени обретения независимости Украины (в данном случае речь идет только о временном промежутке, а не о качестве и влиянии коммунистических ценностей на современное партийное развитие). Что касается других политических партий, то они имеют не такую продолжительную историю. В частности, Народная партия (бывшая Народная аграрная партия Украины) существует с 1996 г., Партия регионов – с 1997 г., Всеукраинское объединение «Батькивщина» – с 1999 г., Наша Украина (бывший «Народный Союз Наша Украина») – с 2005 года.

Следовательно, на политическом рынке Украины ощущается недостаток поставщиков политического товара с многолетней репутацией, в то время как предложений украинским гражданам предостаточно. Многочисленность партий является причиной чрезмерных возможностей выбора, а сам выбор в значительной степени становится проблематичным. В таких условиях значительная часть электората руководствуется не личными убеждениями, а преимущественно экспертным мнением (СМИ родных, друзей). Некоторые граждане, с точки зрения исследователей политического рынка, склоняются к выбору разрекламированного «товара» [1].

Часто избиратели не усматривают разницы между предложенными альтернативами. Если электорат в странах западной демократии довольно легко определяется со своими идеологическими предпочтениями, то с предложениями отечественных политических партий определиться нелегко, ведь украинская многопартийность является пока что слабым идеологически идентифицированным институтом. В стране сложилась ситуация, при которой политические партии возникают раньше, чем социальные группы, чьи интересы они должны представлять. Поэтому социальная база большинства партий остается неопределенной. Размытость идеологических ориентиров затрудняет путь политической социализации и идентификации.

Отсутствие полноценного дискурса политических целей и ценностей не может не сказаться на «качестве» партийных идеологий: они в значительной степени заформализованы и копируют основные идеи. В частности, подавляющее большинство партий формулирует свою главную цель как построение демократического, социально справедливого общества (читаем в программах партии «Возрождение», Партии промышленников и предпринимателей Украины, Социал-демократической партии Украины, Украинской республиканской партии «Собор» и др.). При этом ни одна программа не раскрывает механизма функционирования такого общества.

Дополнительные трудности идеологической идентификации украинских партий связаны с необходимостью их позиционирования в неустойчивом политическом пространстве. Приблизительно только 25 % существующих партий четко говорят о своей идеологической принадлежности. Например, Всеукраинская партия трудящихся называет себя «политической партией парламентского типа», а Украинская Народная партия отмечает, что ее «мировоззрение и идеология основывается на началах национальной демократии и патриотизма» [2, с. 20-21].

Возникают и проблемы классификации современных партий. Поэтому более целесообразным, с точки зрения автора, является определение идеологических направлений, которые преобладают в современном партийном пространстве. Речь идет о том, что наряду с традиционными, актуальными становятся партии, которые декларируют так называемые государственнические идеологии. Об этом свидетельствуют названия новосозданных партий (Партия государственного нейтралитета Украины, «Держава», «Справедливая Украина», «Наш Дом Украина» и т.п.). Другая тенденция – усиление национал-демократических идеологий (Всеукраинское объединение «Свобода», Партия патриотических сил Украины, Гражданская партия «Пора», «Украина Соборная» и др.).

Результаты парламентских выборов 2006 и внеочередных 2007 гг. подтвердили окончательное размывание традиционных идеологических направлений (коммунистическое, социал-демократическое, консервативное). Впрочем, выборы не стали и плоскостью для оформления новых идей, которые могли бы со временем превратиться в базовые политические ценности на уровне национального самосознания.

Следует отметить, что тенденция идеологического размывания не является особенностью собственно украинского политика. Общемировые процессы демократизации политических систем способствовали образованию партий, претендующих на представительство всех слоев населения. Все более распространенной становится концепция так называемой народной партии [3, 4 и др.], которая заставляет партии как левой, так и правой ориентации, формулировать свои идеологические позиции таким образом, чтобы склонять на свою сторону новые группы избирателей. Как свидетельствуют предвыборные программы победителей внеочередных выборов 2007 г., партии становятся приверженцами интегрированных идеологий, где на первый план выходят проблемы социальной незащищенности украинского гражданина.

В результате партии уже не могут рассчитывать на постоянство электоральной поддержки. Избиратели больше жестко не привязаны к партиям, как было зафиксировано в концепции Липсета-Роккана, т.е. исходя из социальных размежеваний. В современных

условиях на смену долгосрочным размежеваниям приходят краткосрочные электоральные предпочтения. Вследствие этого возрастает нестабильность партийной системы. В Украине (как и во многих других посткоммунистических странах) этот процесс усиливается появлением новых партий, которые 1) не всегда четко сами себя идентифицируют; 2) не имеют определенного электорального сегмента; 3) слабо организованы; 4) могут прекращать свое существование, не принимая участия ни в одной избирательной кампании.

Вместе с тем, именно выборы выводят партии на передний план политической борьбы, усиливая их роль в формировании и распространении демократических ценностей. Доказательством этого служит введение пропорциональной системы выборов, которая сменила смешанную систему (выборы 1998 и 2002 гг.). Последняя редакция Закона Украины «О выборах народных депутатов Украины» закрепляет за политическими партиями основную функцию представительной демократии. Граждане Украины избирают депутатов непосредственно путем голосования за кандидатов в депутаты, включенных в избирательный список партии (блока) [5, ст. 4, 10]. Здесь возникает следующая проблема украинской многопартийности – проблема структуризации политических сил. Об их неструктурированности свидетельствует, с одной стороны, возрастающее количество партий, с другой – уменьшение числа участников избирательных гонок, в том числе партий как самостоятельных субъектов выборов.

Таблица 1. Субъекты избирательного процесса на парламентских выборах (1998-2007 гг.)

Год	Кол-во партий	Кол-во партий, имеющих право принимать участие в выборах	Кол-во субъектов выборов	Количество партий, которые приняли участие в выборах			Кол-во партий, которые не принимали участия в выборах
				Вообще	В составе блоков	Самостоятельно	
1998	56	56	31	44	19	25	12
2002	127	127	35	67	46	21	60
2006	126	124	44	78	52	27	46
2007	141	132	20	42	32	10	90

Как видим, только треть партий, имеющих право принимать участие в выборах, стали таковыми. Вместе с тем, партийная среда за последние два года пополнилось еще 30-ю участниками.

Надо отметить также, что состав Верховной Рады Украины от созыва к созыву все существеннее изменяется. Это объясняется как отсутствием преемственности партийных традиций, так и идеологической слабостью парламентских партий. К примеру, только семь партий (Коммунистическая партия Украины, Социалистическая партия Украины, Социал-демократическая партия Украины (объединенная), Демократическая партия Украины, Конгресс украинских националистов, Народное движение Украины, Украинская Республиканская Партия) входили в состав Верховной Рады Украины на протяжении трех созывов (1994-2002 гг.).

Более того, в 2006 году количество этих партий уменьшилось до пяти (не прошли в парламент представители Демократической партии Украины и Социал-демократической партии Украины (объединенной), в 2007 – до трех (социалисты не преодолели проходной барьер, Конгресс украинских националистов не участвовал в выборах). Это обозначает, что приблизительно за десять лет изменилась конфигурация политических сил. Во всяком случае, с формальной точки зрения именно так и случилось. А постоянная смена

политических актеров не оказывает положительного воздействия на формирование эффективного действующего парламента.

Такая избирательная и политическая ситуация приводит, с одной стороны, к поляризации электорального поля, с другой - стимулирует конфликтные ситуации в парламенте, который представлен сегодня двумя основными лагерями - Партия регионов против Блока Юлии Тимошенко. Складывающаяся двухполюсность позволяет некоторым исследователям делать вывод о формировании в Украине двухпартийной системы [6]. По мнению автора, такой вывод пока преждевременный, учитывая идеологическую слабость вышеупомянутых политических субъектов. Кроме того, проблематичной представляется традиция двухпартийности в Украине.

Новеллой для современной украинской многопартийности является оппозиционная деятельность. Перед оппозиционными партиями возникает, по меньшей мере, две проблемы – содержательная (что такое оппозиционная идеология?) и формальная (создавать новый политический (оппозиционный) альянс или самостоятельно бороться за власть?). Содержательную проблему решать гораздо труднее, нежели формальную. Партия регионов, которая в настоящее время заявила о своей оппозиционности, на самом деле не является таковой, исходя из ее программных положений.

Как видим, избирательные процессы играют важную роль и в жизни всей страны, и политических партий, в частности. В результате выборов политическая элита на определенное время получает полномочия принимать политические решения от имени народа, представлять его в органах государственной власти. Важнейшая задача в таких условиях – это объединение интересов всех общественных сил для достижения политического консенсуса. К сожалению, достижение такого консенсуса сегодня – дело нелегкое. Об этом свидетельствует кризис доверия граждан Украины к политическим партиям. По результатам мониторингового исследования Центра экономических и политических исследований им. А. Разумкова, баланс доверия-недоверия к политическим партиям, например, в марте 2009 г. составлял уже «-77,6%» [7].

Можно сказать, что проблема низкого уровня доверия граждан к политическим партиям и к парламенту непосредственно связана с проблемами развития, а точнее с несовершенством украинской многопартийности. При этом поспешное внедрение пропорциональной системы, по мнению автора, усиливает отрицательные процессы партийного развития, способствует деперсонализации политической ответственности депутатов, избранных по закрытым партийным спискам, распространению политической коррупции в партиях, а, следовательно, замедлению процессов выработки механизмов подотчетности и подконтрольности народных депутатов Украины своим избирателям.

Все вышесказанное приводит к общей проблемы функционирования украинской многопартийности. Речь идет о становлении партийной системы. Причем понятие «партийная система» может применяться к объяснению процессов отечественной многопартийности пока что условно, исходя из того, что система отображает целостность структуры, сущностную взаимосвязь структурных элементов (партий) и связь с другими элементами (в данном случае, с другими институтами гражданского общества). Как уже говорилось, наше партийное поле слабо структурировано, а «партийные системы в странах СНГ, Центральной и Восточной Европы, Украина не является исключением, в лучшем случае отвечают идеалу «поляризованного плюрализма», чаще их называют квазипартийными системами» [8, с. 54]. Хотя количество партий постоянно возрастает, за ними не стоит ни стабильный электорат, ни мощная партийная структура [9, с. 43]. Это свидетельствует, по мнению В. Бортникова, о кризисном состоянии партийной системы Украины, характерным признаком которой является наличие в ее структуре значительного количества политических образований, невостребованных обществом [10, с. 287].

В целом проблема становления партийной системы является системообразующей проблемой украинской многопартийности. Собственно, на этой почве может

выстраиваться дерево проблем, решение которых будет свидетельствовать об обретении партийной системой новых качеств. Среди них: каким должно быть оптимальное количество партий? какие идеологические принципы будут определять или будут ведущими в партийной системе? Каким образом партии будут формировать свою социальную базу? какая избирательная система является наиболее приемлемой в современных политических условиях? как усилить влияние политических партий на развитие демократических процессов?

Эти и многие другие вопросы вряд ли можно решить без реализации мероприятий, предусматривающих комплекс институциональных и процедурных условий продвижения политических преобразований.

В частности, для усиления роли и влияния партий на политическую систему они должны, с одной стороны, активизировать деятельность с точки зрения закрепления своего авторитета среди граждан, с другой – строго придерживаться законодательных норм. Современный политический кризис обусловлен, во-первых, отсутствием действенных механизмов воплощения политической реформы. Низкий уровень правового сознания и правовой культуры противоречит задекларированному Конституцией Украины статусу «правового государства» [11, ст. 1], а, следовательно, замедляет процесс демократических преобразований в украинском обществе. Во-вторых, интенсивность предложенных политических изменений противоречит реальному состоянию политической системы, малоспособной сегодня адекватно реагировать на внутренние и внешние вызовы. Вместе с тем, некоторые положения сами по себе являются противоречивыми и не отвечают стратегическим интересам государства и общества. Прежде всего, это касается перераспределения полномочий между ветвями власти, несовершенства пропорциональной избирательной системы и т.д. Поэтому некоторые исследователи [12, 13 и др.] приходят к выводу, что внедрение новой политической модели с несбалансированным перераспределением полномочий между ветвями власти и отсутствием механизмов, обеспечивающих их взаимодействие, со слабой институционализацией партийных структур, содержит реальную угрозу развитию и многопартийности, и политической системы в целом.

Поствыборное поведение победителей 2006 и 2007 гг. (речь идет, в частности, о политических силах, подтвердивших свою победу на внеочередных выборах – Партия регионов, БЮТ, видоизмененная «Наша Украина») лишней раз свидетельствует об отсутствии у них политической стратегии. Исключением можно условно считать БЮТ, но, кажется, его стратегия была сознательно затемнена тактической задачей Ю. Тимошенко получить должность Премьер-министра (стратегическая ее цель – пост Президента Украины в 2010 г.). Эта технология уже апробирована в президентской кампании 2004 года. Она стала мощным фактором политической мобилизации населения. Кто знает, сработает ли еще раз этот технологический прием?

Впрочем, в Украине довольно популярными остаются именно лидерские стратегии. Политическая наука выработала немало концепций лидерства – гуманистическая, атрибутивная, мотивационная, трансформационного лидерства. Для современной Украины наиболее интересной представляется концепция «лидерства как взаимодействия» [14, 15], учитывая тот факт, что после выборов 2006 г. парламентская коалиция стала новым субъектом конституционного права и межпартийных взаимоотношений. Одновременно возникает ряд проблем, от решения которых в дальнейшем будет зависеть судьба и парламента, и коалиционного правительства, и многопартийности как такой. Среди них:

- правовая неурегулированность и неопределенность отдельных вопросов деятельности коалиции. В частности, Конституция Украины [11, ст. 83] содержит лишь общие положения относительно формирования коалиции, процедурные же вопросы изложены в Регламенте Верховной Рады Украины. Это дает возможность

менять условия деятельности коалиции простым большинством голосов, то есть самой коалицией;

- проблема согласования интересов основных парламентских игроков, для предупреждения конфликтных ситуаций, блокирующих работу парламента и коалиционного правительства;
- проблема политической ответственности, низкой политической культуры и политической морали, отсутствие политических традиций в украинском политикуме, опыта формирования устойчивых парламентских коалиций.

Все перечисленные проблемы в странах с развитой демократией непосредственно связывают с прочностью и устойчивостью партийной системы. В Украине сегодня политические партии не являются генераторами политической культуры и политической морали. Собственно, Украина находится на первой – начальной – стадии формирования демократического парламента, когда происходит постоянная политическая борьба, коалиции оказываются неустойчивыми, изменение партийного формата коалиции влечет за собой изменения во внешней и внутренней политике страны.

Все это позволяет сделать вывод о необходимости усиления качественной стороны политического реформирования в Украине. Несмотря на то, что многие вопросы новой модели государственного управления законодательно урегулированы, как на самом деле будет развиваться взаимодействие коалициантов и оппозиционеров и насколько оно будет эффективным, сказать пока достаточно трудно.

Учитывая то, что существующие политические партии являются идеологически слабыми, возникает проблема достижения политического консенсуса между ними. В данном случае важно ответить на вопрос – на основании чего будет формироваться консенсусная концепция? Отсутствие навыков консенсусной политической культуры затрудняет путь политических партий к принятию прозрачных демократических государственных решений. Для этого могут быть использованы разные средства публичной политики – экспертные выводы, консультации с общественности. Последнее будет способствовать совершенствованию механизма обратной связи между властью и гражданами. Без обратной связи теряется главный смысл политической коммуникации – создание предпосылок эффективной публичной политики и публичной власти.

Более того, без эффективной политической коммуникации на всех уровнях усложняется и процесс оппозиционной деятельности как механизма контроля над деятельностью власти. Опять же возникает вопрос о целесообразности формирования и полномочиях оппозиционного правительства. Оппозицией к каким партиям оно будет выступать? Целесообразность существования “теневого Кабинета” исторически оправдана в условиях двухпартийной системы, когда в результате просчетов в осуществлении государственной политики, партия большинства проигрывает на выборах и ее сменяет партия, которая находилась в оппозиции. В украинском варианте при наличии большого количества партий, оппозиционное правительство едва ли может достичь успеха как действенный институт власти.

Еще одной особенностью национальной многопартийности является частая количественная и качественная смена партийной конфигурации, обусловленная постоянным процессом создания новых партий, изменениями их названий, программ, руководства и т.п. При этом спектр деятельности и полномочий политических партий расширяется, но их реальная роль как института политической системы, тем более, гражданского общества, не отвечает требованиям времени. Доказательством этого служат приведенные выше данные об уровне доверия граждан к политическим партиям.

В связи с этим, актуализируется проблема усиления качества самих политических партий, которые, в свою очередь, нуждаются в более четкой структуризации партийной системы, усовершенствовании организационных и идеологических механизмов партийного строительства, развития внутрипартийной демократии, определения

социальной базы партий, усиления взаимодействия с населением не только во время выборов.

Здесь возникает вполне естественный вопрос: готовы ли сами партии к такому развитию событий? Ведь с усилением их роли возрастает и их ответственность перед обществом. Более того, для увеличения их влияния на политическую систему, партии должны опираться не только на формально закрепленные правовые нормы, но и на собственную политическую активность, на поддержку и доверие граждан. Решение этих проблем непосредственно связано с определением возможных путей дальнейшего количественного и качественного развития политических партий.

Относительно количества партий можно предположить два варианта развития событий. Первый непосредственно связан с уменьшением количества партий, участвующих в выборах. Поэтому уместно прогнозировать постепенное уменьшение количества партий. Этому будет способствовать не столько законодательно закрепленный проходной барьер, сколько необходимость укрупнения и блокирования партий, а также определенная монополизация парламентского процесса отдельными партиями и блоками, н-р, БЮТ, Партией регионов. Не исключена и возможность очередной «инвентаризации» партий со стороны Министерства юстиции Украины на предмет их соответствия требованиям Закона Украины «О политических партиях Украины» (в 2003 г. таким образом были аннулированы регистрационные свидетельства 28 партий [16, с. 5]).

Вторая тенденция определяет вероятность все еще появления новых политических партий. Преобладание в украинском политикуме, как уже отмечалось, лидерских стратегий способствует созданию так называемых именных партий. Объясняется это тем, что массовый избиратель по обыкновению ориентируется не на идеологию, а на лидера партии. Поэтому появление харизматической личности будет стимулировать к созданию новых партий. Кроме того, в условиях идеологической размытости вероятен вариант появления партии с четко очерченной идеологией. Если такая идеология будет одобрительно воспринята обществом, то у новой партии будет реальный шанс занять достойное место в партийной системе.

Пока же можно говорить лишь о формальной стороне украинской многопартийности. Доказательством ее укрепления станет не только устоявшееся количество партий, но и усиление их межпартийных взаимодействий. Последнее возможно при условии решения проблем, связанных с качественным развитием многопартийности, в том числе, выработки действенной современной идеологии, направленной на совершенствование диалога общественности с властью. Для повышения эффективности политических коммуникаций партии должны взять на себя функцию консолидации общества путем решения ценностных конфликтов, используя при этом новые методы мобилизации, новые политические технологии, современные средства массовых коммуникаций.

Кроме того, для построения эффективной партийной системы необходимо бороться за власть цивилизованными методами, не подменяя конкуренцию партий конкуренцией пиар-акций и электоральных проектов; брать реальные обязательства и отвечать за их невыполнение перед обществом; вынести межпартийные противоречия за пределы парламента с целью осуществления эффективного законодательного процесса; постоянно вести подготовку партийных кадров для эффективной «циркуляции элит».

В целом, переход политических партий к парадигме взаимоотношений должен стать важным фактором демократического развития, институционализации партий с целью решения двух ключевых проблем – преодоления отчуждения общества от власти и обеспечения механизмов эффективного функционирования многопартийности.

Примечания:

1. Пшизова С.Н. Демократия и политический рынок в сравнительной перспективе. В: Политические исследования, 2000, № 2, с. 30–44.

2. Шайгородський Ю., Меркотан К. Трансформація політичних цінностей у світлі української багатопартійності. В: Політичні партії в Україні. В 3 т. Т. 1. Київ: Український центр політичного менеджменту, 2005, с. 6–31.
3. Політичні партії в демократичному суспільстві (видавці Йозеф Тезінг, Вільгельм Гофмайстер). Київ, 2001.
4. Голосов Г.В., Мелешкина Е.Ю. Политические партии и выборы. Санкт-Петербург: Борей-Арт, 2001.
5. Закон України “Про вибори народних депутатів України” [online]. В: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1665-15> (цит. 15.11.2009).
6. В. Бала и др. Формирование бипартийной системы в Украине: текущая ситуация. Київ, 2006.
7. Довіра громадян до органів влади та базових соціальних інститутів [online]. В: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/May2009/5.htm> (цит. 22.11.2009).
8. Рудич Ф. Політичні партії України: політологічний контекст. В: Вибори і референдуми в Україні: проблеми теорії і практики: збірник (редкол.: М.Рябець та ін.). Київ: ЦВК, 2001.
9. Рибачук М.Ф. Політичні партії у виборчому процесу 2004 року. Київ, 2005, с. 43–45.
10. Бортніков В.І. Політична участь і демократія: українські реалії. Луцьк: РВВ «Вежа», 2007.
11. Конституція України. Київ: Парламентське видання, 2006.
12. Пахарев А. Перспективи української багатопартійності у контексті можливих змін в організації влади. В: Політичний менеджмент, 2003, № 2, с. 57–64.
13. Примуш М. Демократія і багатопартійність. В: Політика і час, 2001, № 2, с. 65–71.
14. Хоманс Дж. Социальное поведение как обмен. В: Современная зарубежная социальная психология. Москва, 1989, с. 82–91.
15. Американская социологическая мысль. Москва: МУБП, 1996.
16. Політичні партії - провідний чинник розвитку політичної системи в Україні (Матеріали до «круглого столу», 28 січня 2004 р.). Київ: НІСД, 2004.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС КАК КОНСЕНСУСНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ

Лариса Кочубей, доктор политических наук

**Институт политических и этнонациональных исследований им. И.Ф. Кураса
НАН Украины**

Summary

In this article it is analyzed one of the main directions of the political science, as the political speech as a consensual technology is. The actuality of this direction is in a close connection with the contemporary political process. It is underlined the fact that the current political situation from the post soviet countries should have some new mechanisms to prevent political contradiction, to solve the conflict situation between political actors, between political power and society. The author proposes some recommendation and suggestion to accomplish the social and politic consensus, of optimization the social dialog between power and society and to advance the process of European integration.

Анализ политического дискурса является относительно новой, но перспективной и успешно развивающейся сферой политического знания. Его использование для изучения политического процесса в целом, тех или иных политических направлений, а также линий поведения отдельных политических организаций и политиков видится весьма продуктивным в современной политологии. Исследование политического дискурса как консенсусной технологии является также одним из наиболее актуальных направлений политологии.

Как известно, политика вне информационно-коммуникативной среды не существует. Исходим из того, что информационное пространство политики – это среда, в которой производится, существует, циркулирует политически значимая информация. Украинское общество является обществом как конфликтным, так и обществом с высоким уровнем неопределённости в социально-политической и духовной сферах. Существующая политическая ситуация требует выработки оперативных механизмов предотвращения политических противоречий, эффективного урегулирования конфликтных ситуаций.

Нарушение стабильности сопровождается кризисами. Нестабильность, которая приводит к перестановкам в пределах элиты (ропуск парламента, отставка правительства и т.д.), может быть вызвана кризисом власти различной степени – как конфликтами между различными группами элиты, так и конфликтами между властью и народом. В соответствии с этим, политики и политтехнологи должны учитывать многоплановый, многофакторный и многофункциональный характер влияния государственной власти на ход и решение конфликтных ситуаций в сфере политики, поскольку не существует ничего, что находилось бы абсолютно вне политики. Конфликты возникают там, где имеет место столкновение различных интересов и принятие решений становится проблематичным. Чем больше возможных вариантов решений, тем глубже может быть конфликт. К тому же, существуют ситуации (например, в массовых стихийных протестных действиях), когда их участники не представляют и не манифестируют предмет своих требований. Известны конфликты, в которых заявленные позиции скрывают настоящие интересы за известной поговоркой: политику речь дана для того, чтобы скрыть свои мысли. Возможны также конфликты, идеологи и менеджеры которых стараются остаться в тени, скрывая свои цели и роль в них. Поэтому, исходным условием решения конфликта является определение его предмета, согласование его участников и вдохновителей, их настоящих интересов и намерений.

Проблемой современной Украины является то, что конфликты происходят в условиях незавершённой политической, национальной и моральной самоидентификации украинцев. Они недостаточно институализированы и потому могут привести к дестабилизации общества. Институализация конфликта обозначает признание

участниками противоречивых интересов каждой из сторон и одновременно осознание цели и предмета конфликта. Институализация политического конфликта является одним из главных условий его урегулирования и решения.

Политическая практика выработала пути стабилизации системы, которые содействуют предотвращению внутривнутриполитических конфликтов: социальное маневрирование, политическое маневрирование (декларация целей, которые соответствуют интересам преобладающей части населения страны; смена политического лидера), политическое манипулирование (целенаправленное влияние на общественное мнение преимущественно по каналам массовых коммуникаций), интеграция контрэллиты, ослабление «системной оппозиции», а также силовое давление.

На эффективность взаимодействия власти и общественности влияют профессионально организованные связи с общественностью. Оптимальной есть конструкция управления сложными коммуникационными процессами, которая предполагает обязательность обратной связи, достаточно высокий уровень диалогичности при организации мероприятий, использование элементов дискуссии и полемики, зависимость от этого эффективных PR-кампаний. Целью деятельности согласно этой модели есть достижение взаимопонимания и двухсторонней коммуникации, что приводит к сбалансированным и гармоничным результатам. В пределах этой модели предполагается использование исследований, направленных на изучение восприятия общественностью «политических акторов», а также выяснения возможных последствия для общества от их деятельности.

Из этого следует, что важное значение в политическом дискурсе имеет то, какой вывод делают получатели информации. Учитывая это, власть и политические акторы начинают активно использовать технологии PR-коммуникаций, включающие политическую рекламу, информационный лоббизм, имиджевые технологии, то есть те современные методы коммуникации, которые направлены на организацию и поддержание связей с общественностью, контактов с партнёрами и оппозицией.

Результативность и полноценность компромисса зависит от того, приводит ли он к консенсусу как способу принятия политических решений и широкого общественного согласия. Для отечественных политиков важной задачей должна стать, с одной стороны, инициатива по поиску и достижению общественного консенсуса в Украине, которую разрывают противоречия, на основании выработки каких-либо совместных ценностей. С другой стороны – достижение так называемого процедурного консенсуса, который не только определил бы правила игры между ветвями власти, но и предвидел бы главное – правила решения конфликтов.

Политические решения утверждаются в результате длительных консультаций, дебатов, обсуждений при участии заинтересованных сторон и экспертов. Для достижения консенсуса в политической сфере также важен политический дискурс. В идеале это открытая коммуникация, в которой участвуют все субъекты политики. В дискурсе должны побеждать аргументы, а целью участников дискурса должны быть достижения консенсуса, который влиял бы на ход политических событий. Практика убеждает, что политический дискурс всегда отображает содержательные характеристики политической системы.

Сущность дискурса (часто, но не всегда) концентрируется вокруг определённого «опорного» концепта, который называется «дискурсным топиком». Принципиальная разница политического языка от обыденного заключается не в использовании определённых формальных средств, а в такой смене соотношения между знаком (словом) и значением, при котором обычные единицы языка получают необычную интерпретацию, а хорошо известные ситуации включаются в неожиданные смысловые контексты: «вещи перестают называться своими именами».

От «Риторики» Аристотеля через многие поколения политиков и мыслителей, которые стремились оптимизировать поиски согласия и свести к минимуму

разрушительные эффекты конфликтов, история дискурса приходится на начало XX ст. Именно в это время появляется семиотика, заложившая научную основу изучения дискурса. Становление научной дисциплины – анализа дискурса – произошло в последней трети XX в.

По мнению известного украинского учёного М. Поповича, «дискурс понимают как структуру языкового акта вместе с его контекстом, но не как сам языковой акт» [1]. Предложенная мысль совпадает с обоснованием французского политолога Мишеля Фуко: «Первое, на что направлен исторический анализ дискурса, – это поиск и отображение того источника, который находится вне каких-либо исторических детерминаций; вторая его цель – интерпретация и выслушивание «уже-сказанного» и, одновременно, не сказанного» [2, с. 27]. В своей работе «Археология знания» (1969 г.) учёный вводит понятие «дискурса» (или «дискурсивной практики» как вида языковой коммуникации), обозначающего совокупность определённых правил и закономерностей, которые позволяют «управлять появлением высказываний как отдельных событий» [3, с. 250]. В поле дискурса попадают огромные массивы уже высказанных слов, написанных текстов, их фрагментов, цитат, интерпретаций. Поэтому дискурс является не только ситуативным использованием языка, но и огромной культурной и концептуальной основой, на которой строится новый дискурс.

При всём разнообразии подходов к определению понятия «дискурс», целесообразно говорить о двух основных:

1. дискурс – это фрагменты действительности, имеющие временную протяжённость, логику представления (сюжет) и являющиеся законченным текстом, построенным на основании организации смыслов с использованием смыслового кода;
2. дискурс – это коммуникативное событие, которое происходит между тем, кто говорит и слушает в процессе коммуникативного действия в определённом часовом, пространственном и другом контексте. Это коммуникативное действие может быть языковым, письменным, иметь вербальные и невербальные составляющие [4].

Кроме двух основных, существует интегративный подход, в котором, в частности выделяют политический аспект дискурса (формирует и отображает отношения власти в обществе). Выделение этого аспекта как самостоятельного исходит из понимания политики как особенной сферы социального взаимодействия. Особенное внимание уделяется формированию, проявлениям и отображению отношений власти в обществе. Кроме того, особенность политического дискурса заключается в том, что он строится в контексте функционирования политических институтов (президентом, парламентом, правительством, министерствами, ведомствами, партиями и т.д.).

Дискурс – это, как правило, понимают двойственное явление: целостный комплекс человеческой деятельности в её смысловой значимости, а также семиотическая система, позволяющая создавать и понимать подобные комплексы. Одной из главных функций политического дискурса, которая выделяет его из общего языкового контекста, считается функция переубеждения.

Для каждого вида дискурса (исторические события, политические процессы, литературные произведения) существует свой подход, свои методы анализа, свои научные дисциплины. В этом отношении разнообразие толкований дискурса вполне оправданно.

При всей важности языковых аспектов политики, она не сводится лишь к языковым актам. В политике очень много различного рода действий, которые насыщены символикой, смыслом. Это и манифестации, и политические дебаты, и различного рода процедуры и церемонии. Все они построены на определённых знаках. Эти знаки используются сознательно систематически. Поэтому нельзя не признать, что дискурс охватывает всю символическую деятельность политиков и граждан. В этом и заключается сущность современного понимания дискурса.

Дискурс является творением многих авторов, которые достаточно часто не согласовывают свои действия, а наоборот, находятся в конфликтных отношениях. В этой ситуации дискурс становится тем явлением, которое объединяет его участников.

Сфера употребления термина «дискурс» расширяется, а одним из его главных отличий является интерактивность. Самым презентабельным материалом для изучения массово-информационного дискурса выступает именно политическая его разновидность, поскольку одной из главных сфер реализации возможностей СМИ является именно социально-политическая сфера.

В информационных обществах публичность приобретает особенное значение для политического дискурса, поскольку распространение массовых коммуникаций расширяет количество участников и, как следствие, значительно разнообразит его содержание и стимулирует коммуникации между политическими субъектами. Сущность публичного политического дискурса заключается в том, чтобы сохранять и расширять участие гражданских институтов и граждан в политическом процессе, стимулировать поиск такого решения проблем, которые будут содействовать формированию в Украине полноценного гражданского общества. «Гражданское общество возникает как явление, круг отношений между людьми... на основании определённых предпосылок мышления, понимания и восприятия, которые продуцируют соответствующие значения и символы, тексты и контексты, а также мотивируют соответствующие поступки, поведение и самодостаточную (демократическую) разговорную практику» [5, с. 23].

Для демократических стран плюрализм не исчерпывается позициями институтов власти и лидеров, а политический дискурс СМИ выполняет важные функции обеспечения свободы слова, независимого наблюдения за действиями власти и выступает источником объективной незаангажированной информации.

Чётко проявляется такое опасное явление, как несоответствие политической власти сложным заданиям, которые стоят перед украинским обществом. И хотя формальные признаки демократии в стране существуют, но взаимодействия государства с гражданским обществом нет. Рядовые граждане всё более дистанцируются от власти, наблюдается «коллапс» доверия. Тревожным является также то, что в обществе не существует доминантной оценки действий власти, парламентская коалиция, например, считает себя и властью и оппозицией.

Важно наработать опыт подписания компромиссных документов между различными политическими силами. Вспомним опыт Испании, где так называемые пакты Монклоа, подписанные основными политическими силами, представляли собой согласованную программу действий по выведению страны из социально-экономического и политического кризиса, воспрепятствовали опасной конфронтации в обществе. Основные участники пактов взяли на себя определённые обязательства, шли на уступки, и кроме того, элита сознательно формировала публичную сферу политики и создавала для этого соответственные механизмы. В условиях Украины пока не удаётся сформулировать конкретную программу действий всех веток власти (попытка присвоения Универсалу национального единства статуса закона не имело положительных результатов).

Существуют технологии, направленные на эскалацию конфликта. Чем выше уровень социального напряжения, тем больше вовлечён социальный субъект в кампанию. Для обострения ситуации используется технология расширения зоны конфликта, его глобализации, которая реализуется через придание конфликту особенной значимости («это не просто выборы. Решается судьба страны»).

К этому же типу относится и технология создания сопутствующих конфликтных зон. Речь идёт об акцентировании внимания на других противоречиях между социальными группами и построении их вокруг основного противостояния. В качестве сопутствующих могут использоваться возрастные и национальные противоречия. Определение целевых электоральных групп фактически является описанием границ

расширения зоны конфликта. Цель, которая может преследоваться в данном случае – это преобразовать противостояние в конфликт «всех против всех».

Манипулятивные технологии используют такие эмоции человека, как неудовлетворённость, страх, зависть, нетерпимость и т.д. Питательной средой для таких технологий является нестабильность в стране, разорванность социальных связей, потеря идейных и моральных ориентиров, низкий уровень политико-электоральной культуры граждан и т.д.

Технологии дискредитации противника и полного обмана избирателей, как правило, нелегитимны. Это такие приёмы и методы ведения избирательной кампании, которые отличаются подчёркнуто аморальным характером, направленным на дискредитацию оппонента и реализуются по принципу «цель оправдывает средства». На самом деле технологий подобного рода значительно больше. Все они используются не изолировано, а в определённых сочетаниях, или же чередуются одна с другой. Поэтому, выведение определённой аксиомы или константы построения той или другой кампании, реконструкции закономерностей процессов и механизмов управления, которые разворачиваются в кампаниях является достаточно условным. К сожалению, избирательная кампания – это всегда процесс, который граничит между тем, что разрешено и тем, что не разрешено, контролируемым и стихийным, чем и объясняется нарушение этих границ.

Особенное внимание необходимо обратить на систему контроля, которая регулирует избирательный процесс, в частности, юридические нормы, которые предвидят санкции в случае их нарушения. В первую очередь, законодательные акты определяют условия и порядок самой процедуры выборов. С другой стороны – нормы, которые регулируют избирательный процесс, содержат достаточно высокий диапазон свободы. Важно соотнести такие понятия как «законность» и «легитимность»: первое апеллирует к юридическим нормам права; второе - к социальной (политической) справедливости [6, с. 78-79]. Легитимация конфликта - это внедрение правовых и других норм, в рамках которых конфликт не может регулироваться.

Конфликт - это, прежде всего, кризис в социальных отношениях, что делает их развитие непредвиденным, рискованным, в значительной мере хаотическим. Тем самым он мешает подготовленной предыдущим ходом истории трансформации одних общественных явлений в другие; новые общественные формы, которые продуцируются конфликтом, имея кризисное происхождение, не являются гарантировано оптимальными для конкретных условий. Структурирование конфликта предполагает определение носителей конфликтных интересов, их силового потенциала, баланса интересов и иерархии влияния в обществе.

Недостаточный уровень изучения указанной проблематики свидетельствует о неразвитости таких её сегментов как социальное проектирование, науки о рисках; прогнозирования в сфере законодательства, предотвращения политических конфликтов, сопровождения избирательного процесса; утверждение, практическое воплощение и предвидение последствий политических решений; политический консалтинг, обеспечение эффективности государственного управления и т.д.

Сегодня среди учёных бытуют подходы, основаны на переориентировании потенциала исследовательского направления с политического маркетинга и избирательных технологий на обоснование и выбор альтернативных вариантов политических решений; изучение кризисных явлений и конфликтов, что включает проектирование моделей и вариантов их решения; создание банка данных относительно возможных политических рисков как на международном, так и на внутреннем государственном уровнях.

Политический кризис в парламенте и других государственных структурах Украине является сигналом и для власти, и для всех институтов гражданского общества. И дело здесь не только в том, каким будет дальнейший сценарий политического развития

Украины. Для стабилизации политической ситуации в стране необходима выработка чётких правил функционирования государственной власти. Конституционные изменения должны быть легитимными, признаваемые обществом и ведущими политическими силами.

По мнению известного украинского политолога, Ф. Рудича, «во время острых политических неудач наиболее эффективный способ возобновления контроля над общественными процессами необходимо искать в новых, более действенных формах управления, в возрастании эффективности институтов власти, а не в жестокой, часто бессодержательной борьбе властных структур и утончённых политических интригах, что сейчас наблюдаем в нашей стране» [7, с. 4].

Именно способность политиков избирать адекватную линию поведения в условиях конфликта будет свидетельством их лидерской зрелости, что является одной из важных предпосылок успеха на выборах. Движениями внутри системы, как свидетельствуют законы физики, власть не изменить – импульса не достаточно. Необходимо давление извне. Возможно, экономический кризис будет таким внешним импульсом, который выведет систему власти на необходимый уровень, совершит очищение. Необходимыми для страны на сегодня должны быть реальные изменения. А не временные «переформатирования», в которых мы живёт в последнее время. Стратегические вопросы у нас не в почёте. Главной проблемой для Украины является не мировой финансовый кризис, а внутренний кризис развития политической системы и экономики, политическая нестабильность и неразвитость среднего и малого бизнеса.

Изучение политических конфликтов позволяет определить тенденции развития электорального поведения, степень зависимости отдельных групп интересов от нелегитимных *PR*-технологий. Опыт украинских выборов свидетельствует о необходимости законодательного регламентирования вопросов использования *PR*-технологий, создания цивилизованных норм и правил избирательной борьбы и независимых СМИ, ограничения использования «грязных» технологий и админресурса.

В целом же можно утверждать, что культура решения политических конфликтов в Украине пока только формируется. Однако динамика этих процессов всё ещё является недостаточной. А это может стать причиной неисправимых последствий для нашего государства. Важно не привести к конфронтационному пути развития между участниками политических сражений. Диалог, как общая деятельность участников политической коммуникации, является также чрезвычайно важным инструментом формирования гражданского общества в Украине, формирования информационной политики государства и механизмом предотвращения конфликтных явлений во время избирательного процесса. Отсутствие устойчивой традиции формирования широкого общественного согласия, не использование европейского опыта компромиссов приводит к тому, что под компромиссом понимают лишь распределение сфер влияния между основными политическими игроками.

Сегодня в Украине продолжается процесс становления политического пространства, в котором прежняя система политических институтов и связей разрушена, а новая ещё не сформирована. Очевидно, что в таком переходном состоянии начинают проявляться неудачные и нефиксированные раньше расхождения между политическими и другими формами социально-властных контактов.

Ни одна из теорий, идеологий, точек зрения не должна владеть монополией на достоверность, поскольку на первый план должна выходить стратегия достижения консенсуса в политическом дискурсе. Диалогичные отношения, определяющие специфику дискурса, более значимы, чем пассивное восприятие: они требуют ответа, аргументации, отрицание субъектов дискурса. Общество должно стремиться к построению модели демократии, которая бы строилась на условиях коммуникации политических субъектов, практике согласованного принятия решений.

Примечания:

1. Попович М. Поняття «дискурс» у метафоричному та логіко-лінгвістичному розумінні. В: Філософська думка, № 1, 2003, с. 27-36.
2. Фуко М. Археология знания. Київ: НИКА ЦЕНТР, 1996.
3. Политология (под общ. ред. С.Н.Смоленского). Москва: Эксмо, 2008.
4. Политический дискурс: История и современные исследования. В: Политическая наука. Москва: РАН ИНИОН, № 3, 2002, с. 7-86.
5. Карась А. Громадянське суспільство: особливості його теоретичного усвідомлення і дискурсивно-етичного здійснення. В: Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови (відп. ред. А. Єрмоленко). Київ, 2007.
6. Козырев Г.И. Об особенностях политического конфликта. В: Вестник Московского университета. Сер. 12. Политические науки, № 4, 2007.
7. Рудич Ф. Вожди разные важны... В: Київський телеграфъ. 20-26 июня 2008.

THE SOCIAL CAUSES OF THE LOW ELECTORAL ACTIVITY OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA AT THE PARLIAMENTARY ELECTIONS ON APRIL 5, 2009

Ion Mocanu, PhD student
Institute of the European Integration and Political Sciences of the ASM

Summary

The article examines the social factors that influence on the participation of certain parts of the population of the Republic of Moldova at the parliamentary elections on 5th of April, 2009 and it is based on the results of the sociological survey conducted in the spring of 2009 by the Association of Sociologists and Demographers of the Republic of Moldova. It also contains the key findings of the report: "The sociological support of the electoral process: the experience of the Republic of Moldova", compiled by the author and included in the program of the 18th annual conference of the Association of European Election Officials, held on September 2-5, 2009 in Yerevan, Armenia.

The need for conducting this research is based on the passivity of the inhabitants of Moldova at the parliamentary elections on April 5, 2009. In principle, the problem of lack of participation in the elections is not specific only for Moldova. It also exists in countries with a developed democracy. It is known that in the USA, a smaller proportion of population is involved in the election than ever before in the past [1, p. 134]. Some experience of studying the electoral absenteeism is accumulated.

One of the pioneers of study of this problem, Seymour M. Lipset wrote that "the social group will participate in the electoral process, 1) when it knows that the government's policies are affecting its interests and reflecting on social group's life; 2) if the representatives of this group have access to the information about how possible policy decisions will affect their lives; 3) if these people are exposed to social pressure, to the impulse to take part in voting; 4) If nobody tries to force the representatives of this group to vote for a candidate or party" [2, p. 191]. In our view, the established regulations are valid also for today.

In developing this article, the author set himself the goal to identify a set of factors that negatively affects the electoral activity of the population of Moldova. The problem of the study was the contradiction between the desire of the inhabitants of the country to participate in solving important life issues and the reluctance of the majority of them to participate at the democratic elections in the public administration.

The object of study includes the adult population, i.e. all voters, both those who participated and those who did not participate at the elections. The subject of the study is the elements of life style and social consciousness of the population, which conditioned the low level of participation in the parliamentary elections.

To achieve the goal of the work, the author has provided the following tasks:

1. To identify the public attitudes to various elements of the procedure of democratic elections, as well as the adequate understanding of all aspects of the process.
2. To examine in which areas of the social life the citizens wish to be heard, and to what extent they succeed through the existing system of the democratic institutions.
3. To compare the conditions and lifestyles, social and political attitudes of the active voters and those who are not participating in elections.
4. To analyze the impact of the electoral activity of the following social characteristics: education level, age, gender, financial status, type of employment, health status (self-

assessment of respondents), the state of housing and other socio-demographic characteristics.

5. To analyze the election activity, living conditions and attitudes of the inhabitants of different regions of the country towards the campaign.
6. To trace the relationship between the political preferences of the electorate and the activism in participation at the election campaign.
7. To study the manifestations of electoral absenteeism in other CIS countries and the West. To conduct a comparison of the causes of this phenomenon in Moldova and abroad.
8. To suggest methods to improve the electoral activity of citizens.

The main research method was a mass sociological survey, conducted in the period 9-20 March 2009 by the Association of Sociologists and Demographers of the Republic of Moldova on a representative sample of 1,585 respondents in 79 villages. It was held at the respondents' residence by face to face interviewing. The sampling error is $\pm 2,6\%$.

The study contains a number of questions about the socio-economic situation in the republic in order to identify the conditions that could have a significant impact on the refusal of the population to vote.

The distribution of the answers to the question of the changing socio-economic situation in Moldova over the past 5 years shows that one in four respondents (26%) saw no change, while a significant majority of respondents (31%) believes that it has deteriorated. At the same time, 6% believe that the economic situation has become much better, another 33% - that it was somewhat better.

Those with a more favourable material situation often perceive the changes taking place as positive, and those who have, as they say, a bad material situation rarely give a positive assessment of changes in the socio-economic situation. 37% of the respondents of the first group gave a more or less positive assessment, and from the second group – 24%.

The young people assess the situation relatively more positive. Almost a half of the respondents of this group have noted positive shifts in the economy. The views of residents of towns and villages regarding the economic situation did not significantly differ. $\frac{3}{4}$ of the Moldovan population noted that they were affected by the global financial crisis, 14% - have not felt the effects of the crisis so far, 11% of the respondents could not answer this question.

The satisfaction with the various elements of the economic and social situation determines human behaviour in society. Respondents were asked to rate various elements of the life situation in the country at the time of the survey. The poll showed the relative degree of satisfaction with them (Table 1).

Table 1. Indexes of satisfaction with various elements of the life situation*

Element rank Life situation element rank by the degree of distribution	Life situation elements	Index rate
1	Relationships with friends	+0,45
2	Family	+0,43
3	Their housing conditions	+0,08
4	Conditions and quality of education in schools	+0,06
5	Their work	-0,12
6	Their health	-0,13
7	The activity of the public transport	-0,15
8	The situation of the health care system	-0,41
9	Cleanliness and grooming of their settlement	-0,46
10	Country's political situation	-0,50
11	The amount of money possessed	-0,59

** The index of satisfaction with various elements of life situation is calculated as the ratio of the difference of the number of positive and negative responses to the total number of respondents who participated in the survey.*

The data from this table shows that only 4 elements of the life situations have positive indexes. The survey showed that most respondents are satisfied with the relationships with friends and their family. 8 out of every 10 adult residents of Moldova are satisfied in some degree by their friends or family. Thus, 57% of respondents indicated that they were mostly satisfied with their relationships with their friends, another 25% - very satisfied. Every second respondent (50%) is mostly satisfied with their family, another 29% - very satisfied. The data indicate high satisfaction of the ordinary citizen of the country with their immediate social environment: family and friends. The gap in the socio-psychological relationships is not characteristic for the majority of the inhabitants of Moldova, a phenomenon which persists in many developed countries of Europe and around the world.

Indexes of satisfaction with the living conditions and the quality of education in schools and colleges (+0.08, +0.06) are close to zero and show a neutral rather than a positive evaluation. Among the other elements of life situation is relatively a small number of citizens that expressed their dissatisfaction with their work (index - 0,12), health (-0.13) and the activity of the public transport (-0.15). Other indexes are negative and very low, indicating a sharply negative assessment. According to the respondents, in a bad situation are: the health care system (-0.41), sanitary condition, the locality (-0.46), the political situation in the country (-0.50), the amount of money possessed (0,59). Thus, at the forefront of the responses of respondents always comes out the poverty, and dissatisfaction with their financial situation.

The respondents' socio-demographic characteristics have an impact on the evaluation of the various elements of the situation: the higher the level of material welfare of respondents, the higher is their appreciation of the living conditions.

One of four respondents could not specify whether or not they are satisfied with their way of life. Among the others, dominate those who are not satisfied with it -57%. The educated people and the people with a good material status have a bigger evaluation of their lifestyle. The material situation of respondents has an especially strong influence. Among those with poor material situation, 8% of respondents expressed satisfaction with their way of life; with an average material situation- 21%; with good - 54%. The effect of age is obvious: young people are more satisfied with their way of life. The satisfaction of this indicator is bigger in the city than in the rural areas.

The major part of the respondents appreciated their way of life as not very healthy. Only 17% of respondents find it healthy, another 37% - more or less healthy, 32% - not quite healthy and 14% - not healthy. It is understandable that people who have healthy lifestyles have potentially great opportunities to participate actively in work and social life. Usually, a healthier lifestyle has the most educated people. Thus, among persons with higher education, to some degree, healthy lifestyle has 65% of the respondents, and among those with incomplete secondary education - only 40%. Richer people have a healthier lifestyle: 70% of them indicating that they have a good financial position and only 36% - a poor material situation. Youth also has a more healthy lifestyle than their elders - among respondents under 25 years - 72%, among those older than 60 years - only 58%.

The most important indicator of the quality of life is his health situation. A survey's results in accordance with the self-evaluations shows that, only about a half of the respondents considered themselves to be in good health (47%) and 4% -in a very good one. The number of the respondents that had noticed not very good health (38%) or poor (11%) is very high. In other words, every second inhabitant of the country has health problems.

Again it is confirmed the pattern, recorded by many studies: the more educated people have a better health on average. Thus, among persons with higher education, good or very good health noted 63% of the respondents, among those with high schools and colleges education- 56%, with secondary education - 49%, with incomplete secondary education - 42%. Those whose financial situation is more favourable also have a better health. As a result, good or very good health noted 55% of the respondents with an average material situation and only 32% - with a bad financial situation. That is

why, as we noted earlier, the better off were more satisfied with their health. Adverse health among the most active part of the electorate can not affect their electoral orientations and priorities.

The health of respondents, in their opinion, is negatively affected by the ecological environment. This opinion was expressed by more than a half of the respondents (54%). According to the prevalence of poverty, the low level of the material situation (52%) gets the second place, followed by a large difference in the percentage, by the poor nutrition (inadequate or poor-quality) expressed by 35% of the respondents. Thus, almost a third of the inhabitants of the country cannot even eat normally. As it is well-known, nowadays in the European countries there are practically no people, whose nutrition would be insufficient.

Next on the prevalence are the adverse housing conditions (32%), the lack of free time (30%) and family problems (27%). One of five claimed that his work is too difficult or harmful. Rarely was mentioned the lack of the sport clubs, swimming pools, gyms, etc or their poor quality (12%). Most inhabitants of the country have not yet the need to use them.

What problems prevent the population to be happy? (Table 2)

Table 2. The distribution of answers to the question: "What is your prior concern at this moment?"

	The proportion of people (%) mentioning this problem				Rating of problems' importance
	As an essential problem	The problem that is of second importance	The problem that is of third importance	The share of respondents who indicated this problem	
High prices	50,9	13,2	9,2	73,2	I
Unemployment	12,7	23,7	15,9	52,2	II
Corruption of the public officials	8,8	13,1	13,8	35,7	III
Crime	5,9	10,7	11,7	28,4	IV
Mass emigration	5,1	9,3	12,8	27,2	V
Diseases and epidemics	6,2	4,4	9,4	20,0	VI
Natural disasters (floods, landslides etc.)	2,7	3,0	7,3	13,0	VII
Inter-ethnic relations and functioning of languages	1,0	4,2	6,2	11,4	VIII
Region military conflict	3,7	2,1	5,0	10,9	IX
Dictatorship	3,0	2,0	3,7	8,6	X

According to the self-evaluations, the structure of issues which influence the population is the following:

The most frequently mentioned issues that are concerning people today are: the high prices of essential commodities and energy, unemployment and corruption of public officials. These problems were included in the top three according to the number of the respondents indicating them. Since 51% of those surveyed said that high prices is the predominant problem for them and is a first order one. Even for 13%, this problem is important in the second place, for 9% - in the third turn. Furthermore, almost 7 out of 10 respondents indicated that the problem, to different extent, is an actual one. It did not matter in which order the questions about issues that affect the population were put - always, at the forefront there was the problem of poverty and lack of security.

The second highest prevailing problem is unemployment. Over half of respondents (52%) described it as the most important problem, thus they are concerned with the difficulty to find a job or the possibility to lose it. More than 1/3 of the population (36%) are concerned to some degree with the spread of corruption in the state government. For 9% of them, the problem of corruption is the most important one.

Approximately one third of respondents has mentioned crime and offenses, one in four - the mass emigration abroad, one in five - diseases and potential epidemics. All other problems were noted much less frequently. 13% of respondents were concerned with the possible natural disasters (floods, landslides, etc.), 11% - inter-ethnic relations in the country, the functioning of languages and the existence of the conflict in the region, 9% - with the possibility of establishing a dictatorial regime in the country.

It should be noted that there is a low level of employment in Moldova. Among the 1,585 adults surveyed only 935 were employed by the national economy, that is 59%. In the present study a very low level of the job satisfaction was recorded constituting only 34%. According to us, the reduction of the job satisfaction is due to the low level of payment and the adverse working conditions.

A great job satisfaction was registered by those whose salaries are higher. This indicator increases as the level of education is improving. Thus, among respondents with incomplete secondary education, only 12% are more or less satisfied with their work, among persons with higher education, this indicator's value rises up to 39%. More than a half of respondents (53%) have only one job. The number of persons employed in several places over the past 2-3 years has declined and it is 14%.

Among all the difficulties faced by the inhabitants of the country, the factor of unfavourable criminal situation is added. In the past 3 years, 23% of citizens were affected by any criminal violations (theft, robbery, fraud, violence, etc.), thus there is almost one in five. Another 6% said they suffered from similar crimes before.

Every third respondent noted that nowadays one of the family members is working abroad. Another 13% of the respondents had earlier a family member working abroad, 8% of them are going to go to work abroad, similar plans in 9% of the families.

It is clear that in future, young people are more likely to be focused on labour emigration than persons of middle or later age: respectively 14% among the respondents are under 25 years old, 7% - between the 50-59 and 3% among those over 60. Finally, young people who are graduating from schools are concerned with the search of work abroad and are showing less electoral activity.

Every second citizen of the country does not have remittances from family members or other relatives working abroad. For 39% of the respondents, these revenues are important or very important, even for 7% of respondents these revenues are insignificant. The questions about income usually cause respondents' suspicion and this question was not an exception. Active voters more rarely receive help from abroad than non-participants. Among active voters 19% of the respondents indicated that income received from abroad is important or very

important, and among these non-participating, 47%. Getting help from abroad is due to age: young people are receiving such assistance more often.

The residents of the country are characterized by the low awareness of the activities of the local government. Only 12% of the respondents are well informed about the activities of their mayoralty, and 51% of them in general are not aware of them.

Active voters are in 2 times more likely to show awareness of the work of the City Hall, than non-participants in the elections, respectively 15% and 7%. Usually better educated are better informed with what issues are currently concerned the employees of local authorities.

That explains why almost one third of the respondents (34%) to some degree are dissatisfied with the activities of their mayoralty. Index of satisfaction with their work is negative (-0.03). The opacity of any organization usually causes a negative public reaction to it. The high dissatisfaction with the activities of the City Hall can be traced in all social groups identified by age, education, type of employment, etc. The active voters and non-participants dislike its work, although the latter have a stronger dissatisfaction. The corresponding indexes are negative: -0.02 and -0.18. Most of the population (67%) did not contact the City Hall to solve their issues. Most active voters go to the City Hall to solve their personal issues more often than not voting persons (respectively 42% and 19%).

Among those who appealed to the City Hall, the majority (58%) could not solve their problem. This is true for a variety of social groups. Active voters are able more often to settle their affairs in the City Hall than the non-participating (respectively 41% and 22%). About unsatisfactory evaluation of the City Hall and the comparative severity of the problems faced by residents of the country, the distribution of responses to the following question is relevant: "Please indicate, what in your opinion is negative in the local government activity?" (Table 3).

Table 3. The directions of the local City Hall activity which have received unsatisfactory ratings from the respondents

Rating the importance of problems	Problem's name	Percentage of respondents that had a negative feedback to the problem (%)
I	Personal qualities of mayor and local councillors	28
II	Environmental issues, sanitarian status of the settlement	13
III	Economic activities of the City Hall, the problems of development of entrepreneurship, small business	10
IV-V	Quality of life, social protection of the population	9
IV-V	Roads' situation and repairs	9
VI	Condition of housing, social infrastructure	8
VII	Attention to the youth problems, the defence of the children's rights	7
VIII	Relations with regional and central authorities	6
IX	Well being of human settlements	5
X -XI	The problems of pensioners, care for the homeless, disabled people	4
X -XI	The police law enforcement	4
XII	The problem of stray dogs	3
XIII	Medical assistance	1
XIII-XV	Improving transport activity	1

The table shows that most respondents are concerned with two problems: the activities of the mayor and local councillors (28%) as well as the sanitary condition of human settlements

The Social Causes of the Low Electoral Activity of the Population of the Republic of Moldova at the Parliamentary Elections on April 5, 2009 (13%). According to the respondents, following the City Hall's activity are the problems of entrepreneurship and small business development. They believe that local authorities should provide the population with jobs and reduce unemployment. Rarely, respondents express their dissatisfaction with medical assistance and transport (1%). The spread of opinions among respondents from different social groups did not significantly differ.

The respondents were asked to name the reasons of their non-participation in voting, if it happened at least once. The question was presented in two forms: as an individual, when the respondent talks about himself, and as an expert, when the respondent expresses his opinion about the reasons for not participating in the elections of other people. Of course, everyone knows their motives better than the reasons of others. However, sometimes the psychological barrier prevents the respondent to speak on his behalf. This problem is avoided when it is an expert question. Thus, to better present the motives of non-participation of voters in the voting process, we used different forms of the same question. Responses to these two questions are reflected in the table (Table 4).

Table 4: Reasons of non-participation in voting in the parliamentary elections on April 5, 2009*

Reasons	Individual motives for not participating in the voting		Reasons that guided, according to the respondent, other citizens	
	The proportion of persons reporting this reason (%)	Reason's rank for the prevalence	The proportion of persons reporting this motive (%)	Reason's rank for prevalence
On the election day, I (other voters) will not be in town / village where they are registered	12,5	IV	61,2	II
Disregard of my interests (the interests of the people) from policy makers	8,7	IX-X	36,7	XI
Protest against the corruption of public officials	10,1	V	39,8	VII
Loss of confidence in political parties and candidates	17,4	I	68,3	I
None of the parties has convinced me	13,2	III	52,9	IV
The party, which I trust, has no chance to go to Parliament	7,9	XII	31,9	XVI I
Lack of information about parties and candidates.	9,4	VII	35,1	XIV
I would be busy with other more important things (work).	7,8	XIII	36,3	XII
Election of the Parliament is not the most important thing for me (they are not correlating with my interests)	6,8	XIV	37,4	VIII-IX
Health problems and age.	13,3	II	55,9	III

Protest against poor socio-economic situation	8,1	XI	35,2	XIII
Fear of electoral fraud	8,7	IX-X	33,1	XVI
My vote (the vote of one person) does not solve anything	9,6	VI	45,7	VI
There was not available an identity document	4,5	XVII	37,4	VIII-IX
Incorrect holding of the electoral campaign	6,6	XV	24,8	XVIII
They did not know in what sector should vote	3,7	XIX	13,7	XIX
Too complicated election procedure	3,3	XXI	13,0	XX
Just had no desire to vote	9,1	VIII	50,7	V
Access to polling stations was difficult	3,5	XX	11,2	XXI
Family problems	5,9	XVI	34,3	XV
Wrong time organizing and holding elections	3,8	XVIII	37,2	X

* Each respondent could give multiple answers, so the total amount on the column exceeds 100%.

The analysis of the table's data show that the highest ranks were received by the motives of loss of confidence in political parties, absence at the time of elections due to a stay in another town or abroad, the problem with age and health, as well as the inability of any party to convince to vote for it.

Respondents ascribe the same motives more likely to others than to themselves. Thus, the first motive as a personal one was indicated by 17% of respondents, but as a motivation for other people - 68%. The coincidence of the highest ranks of the motives in the both columns indicates the reliability of the information received. The responses indicate that the protest against the corruption of public officials - is an important reason for not participating in voting (10% of respondents said that they had not gone to vote for this reason). At the same time 40% of respondents indicated this factor as a motive for non-participation of others. The very common answers are that the voters simply had no desire to go to vote. This recognized 9% of respondents. When they talk about the motives of others, 51% of respondents attributed this reluctance to voters.

On the 6th place in the prevalence among the motives for not participating in elections is the motive that "the voice of one person does not change anything in the polls". The motive of "my vote does not mean anything" shows the underdeveloped civil consciousness of almost every 10th adult resident of the country.

There are also some less common motives such as the lack of awareness on the activities of political parties, disregard of my interest (the interests of people) from policy makers, the fear of rigging the elections, the protest against poor socio-economic situation, etc.

Thus, the main reasons for not participating in the voting are: the lack of trust in political parties, staying out of the locality or country, problems with the age and health, as well as the inability of any party to convince the citizen to vote for it.

Talking about the election campaign, 22% of respondents said that it took place without violations, 30% of respondents indicated that there were violations, the remaining 47% do not know about it and cannot give their assessment. More positive assessments on this subject were given by the older persons and those occupied with household. Russian and Ukrainian rate higher the quality of the campaign than the Moldovans. Among the Russian and Ukrainians 32-

33% of respondents indicated that the campaign took place without violations. Among Moldovans (Romanians) - only 14%.

Only one of five believes that media had provided the candidates an equal opportunity to present their electoral platform. 4 out of 10 respondents believe that some candidates were in a privileged position. The rest do not know, because they did not follow it.

The respondents, who have been unable to obtain sufficient information about the candidates, indicated the following reasons:

- Information on political parties in the media was incomplete - 35% of respondents;
- They did not try to get information about the candidates - 25%;
- They were busy with other problems - 23%;
- The mechanisms for implementing the pre-election platform of the Party were not published - 18%;
- They rarely watch television - 11%;
- They did not read newspapers - 10%;
- They do not listen to the radio - 7%.

From the list of reasons it becomes apparent that mainly the persons having claims against the media coverage of the campaign have not received the necessary information. The proportion of those who did not show interest in this topic is also significant. More than half of respondents (51%) believe that it is necessary to organize civic education courses for voters. Every fifth respondent (21%) believe that this is not needed. The need to establish such courses is seen by the representatives of the majority of social groups. However, practice shows that the united support of any undertaking, expressed in the sociological study does not imply active participation of the communities to implement this initiative in reality.

Respondents were invited to a free-form answer to the question: under what conditions they would participate in parliamentary elections on April 5, 2009. The responses were grouped into the following groups:

- If the confidence in political parties and candidates will increase - 20%;
- If the campaign will be correct, and if the elections will be effective in future - 19%;
- If health will permit - 12%;
- If the socio-economic situation and the quality of life will improve - 11%;
- If I will be in town / village where I am registered on election day - 5%;
- If there will be taken enforcement steps - 4%;
- I will vote in any case, it is my civic duty - 3%;
- If I will be paid for that - 2%.

The remaining respondents did not give a definite answer. From the distribution above we see that a negligible number of respondents (4%) intend to vote only in case of a coercive nature. The majority of respondents would vote if conditions important to them will be met, and 3% are ready to vote under any circumstances. Among the demands made by the candidates, the largest number of respondents would vote if there will be a credible party, one that fulfils its promises. Very often, these conditions are proposed by the respondents who did not participate in the elections, which form the group of individuals that represents the greatest interest to us.

On the question of whether to introduce in future the column "against all", respondents were divided almost evenly: on approving (34%), on not considering this as a necessary count (39%). 28% of respondents could not decide. The respondents who did not participate in the election have a more positive attitude regarding this column than the activists (respectively 36% and 28%). The youth and students are particularly in favour of the existence of such a column (39%), as well as those respondents with high income (49%).

Not all the respondents when coming to vote could find themselves in the voters list. Among those who gave specific answers, 84% of the respondents and their family members are always in the list of voters, while 16% of respondents had some cases when they were not on the list. The respondents who didn't participate in elections complained about the voter lists more often than others. 21% of the respondents of this group (or their family members) had such cases

when they were not included in the lists. Among active voters - only 9% mentioned this. The unemployed (23% of the respondents in this group) indicated more often than others that they were not included in the list of voters.

In general, almost 2/3 of voters (63%) indicated that the voter lists are in order. According to 19% of respondents these lists are incomplete, they know cases when some voters do not find themselves in these lists, and 3% indicated that the lists contain the names of voters who do not live in that area.

The voters' awareness about the voting process is quite high; nearly 84% of respondents were aware of it, while 16% were not. Among the non-participating the share of uninformed (26%) is much higher than among activists (8%). Obviously, the non-participation in elections has led to the fact that respondents were ignorant about the voting process, and not vice versa.

Respondents have indicated how they received information about the voting process. Every fifth respondent received those explanations directly at the polling station. The proportion of those who received information about this procedure from the media (53%) is significantly higher. 13% were informed by the relatives, neighbours. Those who didn't participate in the elections have an increased proportion of receiving such clarifications through relatives and acquaintances, and a lower proportion found out about this at the polling station. The most educated, is a particularly high proportion of persons who received information about the voting procedure from the media (65%).

Among other sources of information about the voting process were named the non-governmental organizations, announcements, election code, as well as information obtained at the workplace.

The majority of respondents (51%) were unable to assess the activities of the Central Election Commission, 37% of respondents are satisfied with its actions and only 12% disapprove the activities of the CEC.

The comprehensive analysis of the social causes of the low electoral activity of the population of Moldova at the parliamentary elections led to the following conclusions.

The respondents expressed acute dissatisfaction with almost all aspects of social, political and economic situation. The moods of insecurity, resentment and frustration were extended. Posts testified the lack of information, or at least intelligible, credible information. The information published in newspapers about the electoral platforms of the parties are not sufficient, they reflect a desire to make a difference, but do not convince the respondent that the political establishment can actually do something that others have not succeeded until now. The survey showed that a significant proportion of the population is indifferent to how the voting process is organized; they do not have a definite opinion on how it should be reformed. The analysis of what social groups are voting and what groups do not vote allow us to make an idea about the relationship of political and social life.

The research has made it possible to describe the social profile of the active participants of the voting and of the persons who do not participate in the electoral process. It was noted that the older the voter is, the greater the chance that he will take part in voting. The result of the present study allows us to offer recommendations to enhance the electoral activism of the electorate. The increase of public participation in voting, in principle, can be achieved in two ways: 1) to stimulate the motivation of participation and 2) to improve the organization of elections in order to make the process of voting easier and more convenient. In our opinion, the most important is the first way.

Relying on data from studies and international experience we can identify the following methods of promoting electoral motivation:

- Presence of positive changes in the socio-economic situation in the country and the promotion of these changes;
- To nominate the candidates from political parties and to sensitize the population long before the election;

The Social Causes of the Low Electoral Activity of the Population of the Republic of Moldova at the Parliamentary Elections on April 5, 2009

- To invite each of the candidates of the political parties to develop their ability to convince people to discuss with various segments of the population. To do this, it makes sense to appeal to professional psychologists that can form the image;
- To inform more profoundly the population about the activities of political parties, to publish their election platform in press, to organize more often television "duels" between representatives of different parties;
- The media should constantly inform the public about the political parties and the election procedure.
- The media should ensure the political parties' equal opportunity to present their electoral platform. Otherwise, the motivation of voters to participate in elections will be sharply reduced;
- In the electoral lists there must be an "against all" column. In a yet imperfect democracy, what takes place in our country, the protest behaviour of the population can be expressed thus in a civilized form. Even the "protesters" will be motivated to participate in the electoral process, which will furthermore help citizens decide and choose a candidate;
- Special measures aimed to attract young people to the polls are needed. At school, it is desirable to introduce a course of education of young voters. The coercion of students to participate in meetings with candidates must be avoided. This can reduce the participation at the elections.

The population is less interested in procedural matters, but from the organization of the elections largely depends if sufficient amount of electorate will come to the polls. In organizational matters of the elections, in our view, it is important:

- To choose a right time for voting, and mainly not to organize elections during the holiday season;
- To warn the public, both through media, and by sending individual invitations. The study showed that some voters did not even know about the elections, therefore there is a significant reserve for increasing the number of voters;
- Meeting the wishes of the older group of voters, buffets should be organized, a festive atmosphere should be created;
- The electoral lists should be put in order. The "dead souls" must be deleted from the lists in advance to include all the real voters. Obviously, this measure is necessary in conditions that there is an absence of much of the population of the city and country.

The study, however, revealed the complexity of establishing order in the lists of voters due to the illegal migration of a big part of the population. For this reasons, people are reluctant to report the continued absence the family members or neighbours.

References:

1. George A. Kourvetaris. Political Sociology: Structure and Progress. Boston: Allyn & Bacon, 1997.
2. Seymour M. Lipset. Political Man: The Social Basis of Politics. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000.

INTERESUL MARILOR PUTERI ÎN ORIENTUL MIJLOCIU

Rodica Nichifor, doctorandă

Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

Summary

Realization of geopolitical interests of states has existed since ancient times, but gradually it took different forms. If until the twentieth century the great powers were focused on territorial expansion, now continues the fight to maintain control of areas rich in energy resources. Twentieth century was the century of oil as the nineteenth century was that of coal. The oil begins to migrate to the surface areas under the influence of high pressure. All modern industry depends on petroleum and its products; material structure and the life style in communities which surround the big cities are the result of extensive and inexpensive oil supply.

Problema realizării intereselor geopolitice ale statelor a existat încă din cele mai vechi timpuri însă, treptat, ea a luat forme diferite. Dacă până în secolul XX marile puteri se axau pe expansiunea teritorială, în prezent persistă lupta pentru menținerea controlului asupra zonelor bogate în resurse energetice. Secolul XX a fost secolul petrolului, așa cum secolul XIX a fost cel al cărbunelui. Sub influența presiunilor mari, petrolul începe să migreze din zonele de formare spre suprafață. Toată industria modernă depinde de petrol și de produsele sale. Structura materială și modul de viață în comunitățile din suburbiile care înconjoară marile orașe sunt rezultatul unei ample și necostisitoare alimentări cu petrol. Creșterea prețului resurselor energetice sugrumă procesul de democratizare. Lupta pentru controlul acestor resurse se conturează tot mai pregnant drept principalul motor al relațiilor internaționale, iar o trecere în revistă ale celor mai arzătoare conflicte scoate la iveală aproape în fiecare caz o legătura cu exploatarea de petrol și gaze.

Una din zonele care a sporit interesul marilor puteri în acest sens este Orientul Mijlociu. După terminarea Războiului Rece, Orientul Mijlociu a devenit una din cele mai importante regiuni pentru politica externă a Rusiei și pentru securitatea sa națională. În perioada Războiului Rece Uniunea Sovietică a avut drept obiectiv minimizarea influenței americane în zonă, utilizând diferite modalități cum ar fi, de exemplu, asistența economică, militară și politică acordată regimurilor ostile americanilor. Spre deosebire de Rusia, până la sfârșitul Celui de-al II-lea Război Mondial interesele americanilor în Orientul Mijlociu au fost limitate la interesele unor segmente din mediul de afaceri, în general, persoane particulare și nu au existat obiective majore în politica administrației Statelor Unite. În secolul al XIX putem menționa că interesele SUA se limitează doar la interacțiunea unor grupuri de cetățeni cu Orientul Mijlociu și nu au implicat decizii de natură politică sau militară [1].

Odată cu descoperirea resurselor de petrol s-a intensificat interesul economic american, iar această schimbare a adus o modificare a priorităților în politica externă, generând astfel o prezență sporită în regiunea dată a firmelor americane ce activau în domeniul petrolier. În timpul celor două războaie mondiale s-a stăruit asupra menținerii principiului „open door” față de firmele SUA din Orientul Mijlociu. Reieșind din afirmația fostului secretar de stat al SUA, Madeline Albright, în care se menționează că unul din obiectivele majore ale guvernului american este să asigure că interesele economice ale Statelor Unite vor putea fi extinse la scară planetară [2], deducem că atât comerțul cât și economia în general, rămân prioritățile naționale de prim rang ale supraputerii, iar pentru realizarea acestor interese sunt aplicate politici după principiul machiavelic: „scopul scuza mijloacele”.

La începutul secolului XXI s-au produs schimbări strategice pe harta energetică a lumii. La orizontul diplomației energetice au apărut China, India, Iranul și UE lărgită, care întâmpină dificultăți mari în politica lor energetică, fiind dependente de resursele energetice și de politica

externă a țărilor vecine: China depinde de politica energetică a Rusiei; India depinde de politica Iranului cu privire la gazoductul Iran-Pakistan-India, investiție estimată la 7,4 miliarde dolari; Iranul depinde de poziția Rusiei în contextul mai larg al situației din Orientul Mijlociu; UE depinde de gazul și infrastructurile rusești la moment [3]. Geopolitica energetică a Chinei se dezvoltă în dependență de pozițiile marilor puteri din regiune care, într-un fel sau altul, formează o balanță de forțe împreună cu China. Prin urmare, este vorba de Rusia și Arabia Saudită, care sunt puteri de influență în Asia (în cazul Rusiei în Eurasia) și importanța lor politică în regiune este axată pe menținerea resurselor energetice. Interesul american pentru petrolul irakian, dar și pentru întregul Orient Mijlociu, a stârnit o mare reacție în întreaga societate internațională; interesul Chinei și Rusiei în apărarea poziției Teheranului în actuala criza nucleară este explicabil și prin afacerile din domeniul energetic pe care le au cu Iranul.

Pentru a identifica cauzele care stau la baza situației create în prezent, vom face o retrospectivă a unor evenimente istorice importante. Așadar, diferendele dinastice și tribale care au persistat de-a lungul secolelor au marcat puternic Orientul Mijlociu. Animositățile istorice și culturale, precum și conflictele pentru controlul resurselor naturale, în condițiile granițelor trasate de puterile coloniale după Primul Război Mondial, au accentuat tensiunile existente. Deși statele arabe au întreprins mai multe mișcări, totuși, nu au reușit să înlăture obstacolele care au stat în calea formării unui stat mare și unic arab. Așa state ca Egiptul, Siria și Irakul au fost permanent percepute drept o amenințare pentru statele din această regiune, ca urmare a orientării politice adoptate de liderii celor trei state.

Zona centrală a Orientului Mijlociu, incluzând Israelul, Egiptul, Siria, Iordania, Libanul și Entitatea Palestiniană, rămâne o regiune de interes strategic a cărei evoluție are consecințe pentru centrul Eurasiatic. Forțele de proiecție ale Federației Ruse sunt mai puțin importante, în vreme ce securitatea țării depinde tot mai mult de evoluțiile din Orientul Mijlociu, motiv pentru care Federația Rusă vrea să-și dezvolte influența în statele laice din Orientul Apropiat [4].

Liderii statelor din Orientul Mijlociu au privit dintotdeauna sceptic amestecul SUA și al Uniunii Sovietice în regiune, însă au încercat să utilizeze disputa dintre cele două supraputeri pentru a-și întări propriile poziții. Pe acest fundal, atât diplomații americani, cât și cei sovietici au fost nevoiți să-și determine bine strategiile înainte de contactele lor cu imprezizibilii conducători ai țărilor din zonă. Spre deosebire de reprezentanții Departamentului de Stat, emisarii Kremlinului au avut o problemă în plus de rezolvat: ateismul Uniunii Sovietice era în divergență flagrantă cu puternicul sentiment religios al popoarelor din Orientul Mijlociu [5]. Poate că din acest motiv, liderii Arabiei Saudite, spre exemplu, s-au situat în tabăra antisovietică, respingând în numele credinței lor și a învățăturii lui Mahomed orice orientare politică ce ar fi putut semăna cu comunismul. Atât mișcările naționaliste, cât și cele revoluționare au fost și sunt considerate extrem de periculoase de către conducătorii saudiți.

Orientul Mijlociu ilustrează în ce măsură viziunile SUA și cele ale Federației Ruse diferă pe plan geostrategic. Făcând un studiu asupra unor state din această regiune precum Afganistanul, Irakul, Arabia Saudită și Iranul putem determina caracterul ideologic și complotist al înțelegerii lor asupra acestei părți a lumii. Cele patru state reprezintă un interes deosebit atât pentru Statele Unite, cât și pentru Federația Rusă. Iranul se menține într-o rivalitate puternică cu Statele Unite încă din 1979, Arabia Saudită este cea mai importantă țară petrolieră din lume, iar Afganistanul și Irakul au cunoscut două intervenții militare din partea ambelor puteri [6].

Afganistanul reprezintă un joc al Marilor Puteri, fiind în timpul secolului XX - teatru de confruntate dintre URSS și SUA, iar începând cu secolul XXI se transformă într-o zonă de sciziune între djihadiști și coaliția internațională. După evenimentele din 11 septembrie 2001, Afganistanul a constituit un ”test” pentru Statele Unite, motiv pentru care statul afgan devenea un inamic ce trebuia răpus, chiar dacă acesta nu reprezenta prioritatea numărul unu a

americanilor. Obiectivul lor era răsturnarea unui regim extremist sunit, care în timp ar fi putut deveni un factor de destabilizare regională [7].

Regimul extremiștilor talibani a fost criticat și de către Rusia, ca rezultat al susținerii acordate de către americani acestui grup de extremiști. De asemenea, Rusia consideră că atacând Afganistanul, Statele Unite nu au făcut decât să-și atace foștii aliați din lupta antisovietică. Rusia speră într-un eșec atlantist în Afganistan, precum și în eradicarea efectivă a talibanilor. Pe de altă parte, coordonând lupta împotriva teroriștilor afgani, Rusia înțelege să lichideze amenințările la adresa stabilității în regiune.

Dacă Afganistanul nu constituie un pericol sau o amenințare reală pentru America, nu putem spune același lucru și despre Irak. Acest caz se impune mai mult ca o ilustrare a politicii americane ce a condus la un război în 2003. Constatăm că pentru SUA aceasta este și o problemă de orgoliu. În afară de interesul american pentru „aurul negru” de care dispune Irakul, poziția sceptică a SUA se explică, inclusiv, prin faptul că încercările de răsturnare a poziției sale geopolitice globale nu vin din partea statelor dezvoltate sau a marilor giganți economici, ci din partea unor țări relativ mici, care luptă împotriva intereselor, concepțiilor și modului de viață străin.

Factorul care provoacă interesul indubitabil al marilor puteri în Irak, îl reprezintă zăcămintele de petrol și gaze naturale de care aceasta dispune. Am putea afirma că s-a creat chiar o ciocnire a intereselor SUA și Rusiei în această țară, ca rezultat al faptului că Irakul are capacitatea de a extrage și de a vinde petrol în valoare de 50-70 mln. dolari în 24 de ore. Irakul a încheiat un contract cu 10 companii petroliere rusești pentru efectuarea lucrărilor de extragere, însă sunt împiedicate în activitatea lor de către SUA [8].

Pe 17 septembrie 2002, Administrația Bush a publicat Strategia de Securitate Națională a Statelor Unite ale Americii (The National Security Strategy of the United States of America) [9]. Acest document justifică din punct de vedere teoretic escalada militară americană în lume, reprezintă „ghidul” intervenționismului și al dreptului de utilizare a forței împotriva oricărei țări în orice moment, dacă țara respectivă este considerată un „pericol” pentru interesele politice sau economice ale Statelor Unite. În acest document se afirmă că în lumea amenințată de terorism, SUA vor lupta pentru impunerea valorilor democratice și ale libertății. De altfel, lupta împotriva terorismului și a statelor care dețin arme de distrugere în masă cu care ar putea susține grupările teroriste, este imperativă. În acest scop, se subliniază dezvoltarea capacităților militare ale SUA, inclusiv dezvoltarea armelor de distrugere în masa: „Este o perioadă ce oferă o mare șansă Americii. Ne vom strădui să transformăm acest moment în decade de pace prosperitate și libertate. Strategia de securitate a SUA se va baza pe un internaționalism american diferit care va reflecta unitatea dintre valorile și interesele naționale. Scopul acestei strategii este de a face lumea nu doar mai sigură ci și mai bună” [10]. De asemenea, se mai precizează că SUA dispun de o putere și de o influență mondială mai mare ca oricând, iar acestea trebuie utilizate pentru a promova o balanță a puterii care să favorizeze libertatea.

În acest context, problema Irakului este firesc să joace un rol major în ambițiile strategice americane, datorită a doi factori: petrolul și poziția geografică a Irakului în Orientul Mijlociu. Primul război contra Irakului a debutat prea devreme pentru că fostul președinte George W. Bush, nesigur în acel moment de destinul Uniunii Sovietice, nu a îndrăznit în războiul din Golf (1991) să depășească „granițele” unui mandat ONU și să încerce unilateral răsturnarea lui Saddam Hussein. Sfârșitul războiului din Golf nu a corespuns nici așteptărilor elitei politice americane, nici celor exprimate de marile companii petrolifere. În contextul actual, când Statele Unite încearcă să prevină orice forță, sau combinație de forțe, care ar amenința dominația Americii, cucerirea Irakului, și a petrolului irakian, a devenit un obiectiv strategic crucial pentru Statele Unite. În numeroase documente ale strategiilor drepte republicane din SUA se afirmă deschis că răsturnarea regimului lui Saddam Hussein va conferi Statelor Unite controlul asupra petrolului irakian, resursă esențială pentru ca America să domine economic și militar pe plan mondial [11].

Zbigniew Brzezinski susținuse încă din anii '70 ca: „Pentru a supraviețui (economic) trebuie să cucerim” [12]. George Friedman și Meredith Lebard afirmă, la rândul lor, în studiul „The Coming War with Japan” (1991): „Datorită resurselor sale petrolifere, Orientul Mijlociu reprezintă mult mai mult decât o problema regională. Devine pivotul economiei mondiale. Pentru Statele Unite, dominația regiunii va deschide porțile unei puteri internaționale fără precedent. Pe de altă parte, controlând țări ca Irakul sau Iranul, Statele Unite vor controla practic întreaga regiune și-și vor consolida astfel propria putere” [13].

Chiar dacă oficial nu este recunoscut faptul că anume petrolul și nu armele de distrugere în masă ale Irakului sunt preocuparea centrală a Statelor Unite, cea mai mare parte a opiniei publice consideră că acesta este principalul interes al SUA în Irak. După războiul din Afganistan, Statele Unite au avut șansa să-și instaleze unele baze militare în Asia Centrală, zonă considerată al doilea rezervor mondial de petrol după cel din Golf (aflat deja sub control american). Urișele zăcămintele de petrol din Irak vor conferi Statelor Unite o forță fără precedent în istoria modernă. Administrația americană a adus nenumărate motive pentru a justifica invadarea Irakului. Raportul inspectorilor ONU din 1998 arată că Irakul nu avea asemenea capacități nucleare și că inspecțiile de dezarmare anuale nu au găsit ceea ce căutau. Echipa de inspectori din februarie 2003 nu a reușit să aducă dovezi concludente care să susțină ipoteza americană în vederea justificării atacului în Irak.

În opinia lui Andrej Kreutz [14], relația Irakului cu Rusia este de altă natură. Pe parcursul unei perioade îndelungate între Irak și Uniunea Sovietică au existat niște relații foarte strânse, mai mult chiar, Irakul a fost partenerul principal al Uniunii Sovietice în Orientul Apropiat. Începând însă cu anul 1991, relațiile sovieto-irakiene s-au înrăutățit din cauza trecerii Uniunii Sovietice de partea SUA. Irakul, de asemenea, mai reprezintă și un interes strategic pentru Rusia deoarece, făcând abstracție de rezervele mari de petrol și gaze naturale de care aceasta dispune, datorită poziției sale geografice, Irakul mai este și un partener geostrategic al Rusiei, împiedicând eforturile Turciei în slăbirea poziției Rusiei și repartizarea forțelor sub aspect geopolitic și geostrategic.

Un alt stat care tinde la rangul de supraputere și care, de asemenea, are interese geo-economice în Orientul Mijlociu este China. Mulți specialiști afirmă că China este pe cale de a deveni cel mai mare importator de resurse energetice până în 2015. La rândul său, Arabia Saudită va fi liderul mondial în capacitatea de producere a petrolului, rezerve de petrol și export. Relația economică dintre aceste două state are toate motivele de durabilitate. Economia Chinei cere multe resurse energetice, pentru aceasta este important de a menține relații economice cu partenerii pe un fundal de politică energetică durabilă. Rolul Rusiei în ipostaza unui astfel de partener este mai degrabă unul temporar, deoarece planurile federației Ruse în privința Chinei sunt foarte ambițioase, care s-ar orienta strategic spre Orientul Mijlociu, adică spre Arabia Saudită. Este știut faptul că aceasta din urmă este principala sursă de petrol din Golf pentru SUA [15]. Nu este greu de imaginat ce ar alege China. Motivele politice ale Chinei sunt tocmai binevenite în Orientul Mijlociu făcând, în același timp, o mare concurență SUA la capitolul petrolifer. Balanța de forțe viramente va oscila atât în partea SUA, cât și în a Chinei, și chiar dacă ar părea că Rusia ar avea vreo influență ponderată, cu probabilitate influența majoră asupra acestei balanțe de forțe va fi ghidată de India și Iran. Dependența energetică a Chinei de Arabia Saudită este inevitabilă. Importarea gazelor și petrolului din Arabia Saudită, cât și dirijarea de aceasta a prețurilor mondiale la petrol, face ca China, să investească în capacitatea de modernizare a extragerilor petroliere pentru a obține materie de primă calitate din Golf [16]. De asemenea, intensificarea relațiilor economice ar duce la creșterea intereselor reciproce politice și militare în Orientul Mijlociu. Pe lângă toate, ambele țări tind spre liberalizarea economică, privatizând și promovând o diplomatie de rezistență politicii americane în regiune.

Este cunoscut faptul că Arabia Saudită reprezintă patria islamului. Ea deține o poziție importantă nu doar în rândurile statelor islamice, dar și în întreaga lume. Din cauza conflictului israeliano-palestinian, Arabia Saudită se află într-o permanentă confruntare cu Israelul. De

asemenea, politica externă a saudiților se află în zona de influență a SUA. Aici își are rădăcinile și amestecul în treburile interne ale Irakului, Iranului și Afganistanului.

După cum menționa Paul Kennedy în "American Grand Strategy, Today and Tomorrow: Learning from the European Experience" [17], toate Marile Puteri sunt unice în felul lor din considerentul că ele sunt diferite unele de altele în timp și spațiu și în dependență de aceste criterii reies interesele lor, însă în unele cazuri aceste interese pot coincide, generând tensiuni și dispute între ele. Pentru a-și demonstra supremația, Marile Puteri invocă anumite principii pentru a justifica intervențiile lor în anumite regiuni. Henry Kissinger, în lucrarea "Diplomația", vorbește despre interese egoiste americane deoarece, afirma el, „participând în războaiele militare, ori în conflictele locale sau regionale, liderii americani au pretins permanent că luptă în numele principiilor - nu al interesului” [18]. SUA manifestă tot mai frecvent tendința să acționeze pe eșichierul planetar în funcție de propriile lor criterii și pentru a-și sluji interesele fără să le prea pese de Avizul instanțelor internaționale, cum ar fi ONU, de aceea impun cu putere proprie sancțiuni economice statelor care le împiedică realizarea intereselor, cum au făcut-o în cazul Libiei și Iranului. Aceeași strategie o putem întâlni și în cazul Federației Ruse, deoarece destrămarea Uniunii Sovietice și obținerea independenței fostelor republicii unionale a dus la apariția unei bariere geografice între Rusia și Statele Orientului Mijlociu, iar din punct de vedere al politicii sale în zonă, la începutul anilor '90 a devenit tot mai răspândită ideea unui recul al capacității Rusiei de a-și structura și urmări interesele în această parte a lumii.

În noile condiții ar fi fost necesară, după cum menționează Andrej Kreutz, ralierea politicii Moscovei la cea dusă de Statele Unite și Uniunea Europeană, astfel încât Rusia să se poată menține prezentă în Orientul Mijlociu [19]. Însă dacă imediat după căderea Cortinei de Fier, Rusia a acceptat în câteva probleme o politică similară statelor occidentale, nu înseamnă că a renunțat la propria viziune asupra Orientului Mijlociu, iar câteva puncte „fierbinți” - Siria, Iran și Autoritatea Palestiniană - arată că Moscova este departe de a-și părăsi aliații tradiționali. Ca și Irakul, datorită așezării sale geografice, Iranul, de asemenea, reprezintă un punct strategic pentru Rusia, deoarece aceasta îi permite ieșirea spre mările calde, ajutând-o să se detașeze de Occident. Totodată, Iranul ar putea să opună rezistență acelor state din Orientul Apropiat, aflate sub controlul NATO.

Un alt factor esențial, care provoacă interes atât pentru Rusia, cât și pentru SUA, îl constituie faptul că Iranul dispune de zăcăminte impunătoare, sau chiar cele mai mari din lume, de petrol și gaze naturale, de mari zăcăminte de metal și de hidroresurse. Cele mai importante încasări ale Iranului le constituie veniturile de la vânzarea petrolului brut - în medie, 14-15 mlrd. dolari pe an. Pentru a împiedica investițiile în sfera dată, SUA au adoptat o lege numită „Amato”, conform căreia până și companiile neamericane pot fi supuse sancțiunilor dacă investițiile lor în sfera petrolului și gazelor naturale vor constitui mai mult de 40 mil. dolari.

Samuel P. Huntington, în studiul "Eroziunea intereselor naționale americane" [20], susține că interesele americane combina problemele de securitate cu cele de etică; politica de securitate încearcă, în general, să mențină un echilibru între capacități de apărare și angajamente, dar azi nevoia americanilor nu mai este de a găsi putere pentru realizarea apărării, ci de a găsi angajamente pentru folosirea puterii americane - SUA este o țară puternică, dar politica externă este tot mai mult influențată de interesele economice. De asemenea, Brzezinski, în studiul "O strategie pentru Eurasia" [21], consideră această regiune drept axa geopolitică mondială, iar cel ce va domina pe acest „supercontinent” va avea și influența decisivă asupra a două dintre cele mai bogate trei regiuni mondiale.

În baza celor expuse, conchidem, că din punct de vedere strategic, Orientul Mijlociu constituie principalul pilon în strategia ruso-chineză de creare a unor aliniamente de temperare a hegemoniei SUA la nivel global. Prin urmare, triumphiul de competiție sino-ruso-american pentru influență în Orientul Mijlociu reprezintă doar un subset al aceleiași rivalități la nivel

global, segmentul Rusia-China având rolul unui mecanism al balanței de putere pentru echilibrarea actualei hegemonii americane în regiune.

Note:

1. Graham Allison, Dimitri Simes, James Thomson. America's National Interests. A report from the Commission on America's National Interests, Cambridge Center for Science and International Affairs, John Kennedy School of Government. Harvard University [online]. http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/2022/americas_national_interests.html (citat 12.02.2010).
2. Albright Madeline. US - Iran Relation. 17 March 2000. [online] <http://www.asiasociety.org/policy-politics/international-relations/us-asia/us-iran-relations> (citat 12.02.2010)
3. Didier Chaudet, Florent Parmentier, Benoît Pelopidas. Imperiul în oglindă: strategii de mare putere în Statele Unite și în Rusia, traducere de Șiclavan Gabriela. Chișinău: Editura Cartier, 2008.
4. Didier Chaudet, Florent Parmentier, Benoît Pelopidas. Imperiul în oglindă: strategii de mare putere în Statele Unite și în Rusia (traducere de Șiclavan Gabriela). Chișinău: Editura Cartier, 2008.
5. Andrej Kreutz. Russia and the Arabian Peninsula. În: Journal of Military and Strategic Studies 7(2), 2004, pp. 1-56. [online] <http://www.jmss.org/jmss/index.php/jmss/article/view/184> (citat 09.03.2010).
6. Burian Alexandru. Geopolitica lumii contemporane. Chișinău: Editura Alma Mater, 2003.
7. Burian Alexandru. Relații Internaționale, Politica Externă și Diplomația. Chișinău: Editura Alma Mater. 2007.
8. Romonet Ignatio. Geopolitica Haosului. București: Editura Antet, 1998.
9. The National Security Strategy of the United States of America [online]. <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdf/files/nss.pdf> (citat 05.03.2010).
10. Paul Kennedy. American Grand Strategy, Today and Tomorrow: Learning from the European Experience. London: Yale University Press, 1991.
11. Războiul din Irak o perspectiva alternativa. [online] <http://athenian-legacy.com/ro/2009/06> (citat 10.12.2009).
12. The Grand Chessboard American Primacy and its Geostrategic Imperatives [online]. http://www.hollings.org/Content/Zbigniew.Brzezinski_Grand.Chess.Board.pdf (citat 04.04.2010)
13. George Friedman, Meredith Lebard. The Coming War with Japan. New York: St Martin Press, 1991.
14. Andrej Kreutz. Russia in the Meddle East. London: British Library Cataloguing in Publication Data, 2007.
15. Ericka Strecker Downs. China's Quest for Energy Security (Santa Monica; CA: RAND, 2000), [online]. <http://www.washtimes.com/upi/20060123-095346-7569r.htm> (citat 10.12.2009).
16. Blumenthal Dan. Providing Arms: China and the Middle East. În: Middle East Quarterly 12(2), 2005, [online]. http://www.silkroadstudies.org/new/docs/CEF/Quarterly/November_2006.pdf (citat 10.12.2009).
17. Paul Kennedy. American Grand Strategy, Today and Tomorrow: Learning from the European Experience. London: Yale University Press, 1991.
18. Henry Kissinger. Diplomația (traducere din limba engleză: Mircea Ștefancu, Radu Paraschivescu). București: Editura ALL, 1998.

19. Andrej Kreutz. Russia and the Arabian Peninsula. În: Journal of Military and Strategic Studies 7(2), 2004, p. 1-56. [online]. <http://www.jmss.org/jmss/index.php/jmss/article/view/184> (citat 04.04.2010).
20. Samuel P. Huntington. The erosion of American National Interest. În: Foreign Affairs, September/October, 1998. [online]. <http://www.foreignaffairs.com/articles/53391/samuel-p-huntington/the-erosion-of-american-national-interests> (citat 05.03.2010).
21. Zbigniew Brzezinski. A Geostrategy for Eurasia. În: Foreign Affairs, September/October, 1997, p. 50-64, [online]. <http://www.comw.org/pda/fulltext/9709brzezinski.html> (citat 09.03.2010).

CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE
CRITICS AND BIBLIOGRAPHY
КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

UN STUDIU CONSACRAT FILOSOFIEI TRANSMODERNISMULUI

Petru Rumleanski. Problema existenței în filosofia tradițională a modernismului, postmodernismului și transmodernismului. Chișinău: Editura ASEM, 2009. 508 p.

Monografia regretatului profesor universitar Petru Rumleanski „Problema existenței în filosofia tradițională a modernismului, postmodernismului și transmodernismului” face parte din categoria lucrărilor de pionierat, introducând un suflu proaspăt, original și cu dominante inovatoare pronunțate în domeniu. Problema constă în faptul că revoluția științifică contemporană, cu aspectul ei informațional, a influențat în mod cardinal dezvoltarea societății. Schimbările sociale, care se aprofundau tot mai mult și care începeau să domine mentalitatea socială, necesitau o valorificare și o argumentare pe potrivă a recentelor realizări științifice și în baza noilor principii metodologice.

În viziunea noastră, meritul principal al monografiei este determinat de abordarea problemei existenței în filosofia secolului al XX-lea și cuprinde în aria de cercetare realizările filosofiei postmoderniste și transmoderniste. Lucrarea este importantă și prin faptul că filosofia transmodernistă nu a devenit până acum obiectul unor investigații filosofice cu caracter sistematic ce ar pune accentul pe un aparat categorial adecvat, pe o temelie conceptuală veridică, pe aspecte ontologice și gnoseologice bine determinate.

Autorul analizează amplu și sistematic, pe o bază metodologică adecvată și logic structurată, concepțiile despre existență, începând cu epoca orientală antică și până în prezent. Astfel sunt evidențiate și analizate cinci orientări sau epoci istorico-filosofice.

Prima orientare cuprinde analiza problemei existenței în metafizica preclasică și în filosofia tradițională din Orient și din Grecia Antică, din Epoca Medievală și cea Renascentistă.

Orientarea a doua examinează în mod sistemic și amplu conceptele și doctrinele referitoare la problema existenței elaborate, de filosofia europeană modernă, accentuându-se îndeosebi realizările în domeniul filosofiei europene din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, inclusiv cele ale iluminismului, precum și conceptele filosofiei clasice germane, cât și ale filosofiei marxiste.

Orientarea a treia se referă la problema existenței în filosofia și metafizica neclasică, cercetează modalitățile de interpretare a existenței în „filosofia vieții”, în existențialism, precum și în filosofia „empiristă”. Caracteristică pentru această orientare este argumentarea viziunilor de tip nihilist, iar apoi și elaborarea conceptelor fundamentale, dezvoltate ulterior în filosofia postmodernistă. În consecință, apar premisele respective care au provocat o adevărată revoluție nihilistă de caracter general.

Orientarea a patra este consacrată problemei existenței în filosofia postmodernă și examinează conceptele existenței din filosofia postmodernistă și cea structuralistă în variantele sale statice, situaționiste și dinamice. Se evidențiază aspectele esențiale ale revoluției nihiliste generale în raport cu negarea ideilor de nuanță materialistă și idealistă. Într-un mod generalizat sunt reflectate procesele de interacțiune fenomenologie-noumenologie și, în special, de negare a subiectului cunoscător - a omului ca esență vie, cu unele deducții referitoare la sfârșitul epistemologiei.

Orientarea a cincea are drept obiect de investigație problema existenței, în filosofia transmodernismului și cercetează particularitățile și esența filosofiei transmoderniste, reliefând asupra imaginii existenței manifestată în filosofia transmodernistă de factură „potențialistă și sinergetistă”, toate acestea ducând la deducții și generalizări filosofice distincte.

Considerăm un merit deosebit al cercetării faptul că autorul, deși manifestă un mod novator al expunerii și analizei, nu pretinde, totuși, la un stil categoric definitiv. Dimpotrivă, problemele elucidate sunt examinate în temeiul unor centrisme abstractizante: teocentrism, politeist, mitologic, religios, monoteist, naturo-centrism (natura, universul), non-naturo-centrism (ideea, spiritul), non-etnocentrismul, fallocentrismul și non-fallocentrismul (cu și fără omul individual dotat cu corp și suflet, fonocentrismul și logocentrismul). Caracterul original al monografiei mai constă și în faptul că autorul, lăsând suficiente posibilități pentru noi interpretări ulterioare ale existenței, se concentrează pe necesitatea construirii sau elaborării unui nou concept de tip „organon transmodern”, care în perspectivă va înlocui conceptul de „organon postmodern”. Astfel, monografia capătă noi valențe și semnificații de caracter ontologic, gnoseologic și metodologic. O asemenea abordare i-a permis autorului să expună o nouă viziune asupra esenței etnocentrismului, fallocentrismului, fonocentrismului și logocentrismului, menționând că negarea acestuia din urmă ar însemna și negarea sensului cuvântului din textul evaluat.

Aspectul novator, original și conceptual inedit devine mai pronunțat și mai adecvat prin utilizarea de către autor a metodei problematice de expunere a materiei. Fiind îmbinată cu un stil inteligent, obiectiv, dar și profund din punct de vedere teoretico-practic, lucrarea exprimă accesibilitate de cugetare și meditație privind conceperea existenței în plan comparativ: filosofia tradițională-modernism-posmodernism-transmodernism.

Sobrietatea limbajului categorial și conceptual, intențiile novatoare influențează modalitățile de examinare a textului, iar conținutul noțiunii de existență în evoluția istorică este orientat spre corespunderea cu noile realizări ale științei contemporane, autorul dispunând de aptitudini pentru a evalua și aprecia potențialul sporit al noilor principii și metode de cunoaștere științifică.

Lucrarea este utilă și absolut necesară pentru toți acei care sunt preocupați de problemele ontologice, gnoseologice, precum și de modernism, postmodernism și transmodernism.

**Dumitru Căldare, doctor hab. în filosofie
Universitatea de Stat din Moldova**

DESPRE „MARILE TEME” DIN POLITICA EXTERNĂ A REPUBLICII MOLDOVA: ASPECTE TEORETICO-PRACTICE

Evoluția politicii externe a Republicii Moldova (1998-2008). Chișinău: Cartdidact, 2009. 192 p.

Colecția de studii „Evoluția politicii externe a Republicii Moldova (1998-2008)”, volum editat de Igor Șarov și Igor Ojog, constituie rezultatul cercetărilor efectuate în cadrul proiectului „Marile teme ale politicii externe a Republicii Moldova” întreprinse de Asociația pentru Politică Externă în parteneriat cu Fundația Friedrich Ebert. Scopul și obiectivele propuse spre realizare de participanții la acest proiect de cercetare, reflectate amplu în conceptul și cuprinsul lucrării, au fost orientate spre studierea politicii externe a Republicii Moldova în perioada 1998-2008, atât în relație cu statele vecine cât și cu principalii parteneri strategici. De remarcat, că “prezentă lucrare nu doar restabilește cronologia evenimentelor, dar, mai ales, scoate în evidență succesele și deficiențele diplomației moldovenești, reflecta asupra cauzelor eșecurilor politicii externe a Republicii Moldova, analizează provocările pe care noua etapă le va pune în fața diplomației ... , trasează posibile evoluții și opțiuni pe care Moldova ar urma să le ia în considerare în viitorul apropiat” (p. 9).

Componența colectivului de autori reprezintă echilibrat atât mediul academic cât și cel politic din Republica Moldova, îndreptățită să ofere cititorului o viziune obiectivă, articulată pe aspecte teoretice și practice privind elucidarea politicii externe a Republicii Moldova în perioada 1998-2008: Victor Chirilă, Victoria Boian, Andrei Popov, Ana Mihailov, Radu Vrabie, Eugen Revenco, Ion Stavilă, Vlad Lupan, Lina Grău. Versați prin propria experiență în „marile teme” din politica externă a Republicii Moldova, autorii reușesc să identifice prin tematica celor 12 capitole ale cărții, aspectele-cheie ce țin de politica externă a Republicii Moldova în perioada vizată: evaluarea trecutului și prezentului relațiilor Republicii Moldova cu vecinii imediați - România și Ucraina (capitolul I, Victor Chirilă; capitolul II, Victoria Boian), evoluția relațiilor cu partenerii strategici - Uniunea Europeană, Federația Rusă, SUA (capitolul III, Victor Chirilă; capitolul IV, Radu Vrabie; capitolul V, Victor Chirilă); cooperarea Republicii Moldova în cadrul Consiliului Europei și CSI (capitolul VI-VII, Eugen Revenco), un rol aparte revenind investigării acestor relații în contextual cooperării regionale a Republicii Moldova în Sud-Estul Europei și GUAM (capitolul VIII-IX, Victor Chirilă); relațiile Republicii Moldova cu Alianța Nord-Atlantică (capitolul X, Vlad Lupan) și evoluția soluționării conflictului transnistrean (capitolul XI, Ion Stavilă), fără a scăpa din vedere studierea atitudinii liderilor politici din Republica Moldova (capitolul XII, Lina Grău).

Toate capitolele menționate și subdiviziunile acestora se disting prin caracterul profund sugestiv precum și conceptualizarea expunerii acestora. Astfel, Victor Chirilă în studiul despre dinamica relațiilor Republicii Moldova cu România, menționează că acestea “continuă să aibă un parcurs sinusoidal, ce poate fi comparat cu un tobogan american, ce provoacă senzații tari oficialilor din cele două capitale...” (p. 33). Victoria Boian analizează relațiile de parteneriat dintre Republica Moldova și Ucraina, reiterând faptul că “după volumul schimburilor comerciale din 2008, Ucraina deține unul din primele locuri printre partenerii comerciali ai Moldovei” (p. 47). Radu Vrabie investighează evoluția relațiilor Republicii Moldova cu Federația Rusă, atrăgând atenția cititorului asupra existenței permanente a unor vulnerabilități care marchează aceste relații bilateral, exemplificând prin “conflictul transnistrean, relațiile economice și dependența de resursele energetice ruse, influența mass-mediei ruse, influența bisericii ortodoxe ruse și rolul minorităților ruse” (p. 81). De asemenea, sunt analizate perspectivele de cooperare a Republicii Moldova cu organizațiile internaționale și regionale precum Organizația Tratatului Nord-Atlantic, Uniunea Europeană, Comunitatea Statelor Independente, GUAM și, nu în ultimul

rând, este abordată principala problemă cu care se confruntă Republica Moldova - reglementarea conflictului transnistrean. Un aspect esențial de cercetare îl reprezintă determinarea vectorului politicii externe al Republicii Moldova și trecerii acesteia de la CSI la cooperarea în Sud-estul Europei.

Pe parcursul întregii lucrări, constatăm tendința autorilor de a pune în lumină realizările și în același timp obiectivele care urmează a fi valorificate, dar neîndeplinite până la etapa actuală de către structurile oficiale ale Republicii Moldova. Printre acestea se numără: consolidarea securității și stabilității Republicii Moldova, retragerea trupelor străine și reîntegrarea definitivă a statului. Observăm, de asemenea, un interes aparte al autorilor privind investigarea priorităților diplomației moldovenești în perioada analizată cum ar fi: recunoașterea independenței Republicii Moldova, consolidarea securității și stabilității prin recunoașterea și respectarea de către țările lumii a statutului său de neutralitate permanentă; afirmarea Republicii Moldova în calitate de actor internațional prin integrarea sa în cadrul principalelor organizații internaționale, precum ONU, Consiliul Europei, OMC etc., stabilirea și dezvoltarea relațiilor bilaterale cu diferite statele ale lumii, determinarea principalilor săi parteneri strategici, soluționarea conflictului transnistrean și integrarea Republicii Moldova în structurile europene prin filiera Europei de Sud-est.

Identificarea problemelor-cheie din cadrul politicii externe a Republicii Moldova, precum și utilizarea unei metodologii adecvate pentru investigarea subiectelor propuse, oferă lucrării un caracter inovativ, în acord cu preocupările actuale pentru studierea relațiilor internaționale. Considerăm, că această colecție de studii este binevenită atât procesului educațional formativ al studenților, cât și al specialiștilor din domeniul științelor politice și relațiilor internaționale.

Rodica Nichifor, doctorandă
Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

AGENDA ȘTIINȚIFICĂ
SCIENTIFIC ADDENDUM
НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

**CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ NAȚIONALĂ „SOCIETATEA
CONTEMPORANĂ ÎN VIZIUNEA TINERILOR CERCETĂTORI:
PROVOCĂRI, CONTRIBUȚII, PERSPECTIVE”, LA PRIMA EDIȚIE**

La 4 martie 2010 Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al Academiei de Științe a Moldovei a organizat I ediție a Conferinței Științifice Naționale „Societatea contemporană în viziunea tinerilor cercetători: provocări, contribuții, perspective”. Evenimentul a întrunit comunicări științifice elaborate în cadrul proiectelor instituționale ale cercetătorilor și doctoranzilor Institutului. De asemenea, la lucrările Conferinței au fost invitați să participe cu rapoarte științifice reprezentanți ai instituțiilor de învățământ superior și de cercetare din Republica Moldova și România.

Scopul principal al acestui eveniment științific a fost promovarea viziunilor noi și stimularea potențialului științific al tinerilor cercetători față de multitudinea de tendințe contradictorii, conflicte, probleme, tensiuni din societatea contemporană, ce solicită răspunsuri creative, elaborate în cheia dezideratelor științifice. Astfel, „obiectivul central al organizării conferinței a fost crearea unui cadru științific favorabil pentru afirmarea și integrarea academică a tinerilor cercetători, oferirea oportunității de a prezenta propriile realizări științifice în domeniu, susținerea schimbului de experiență și extinderea legăturilor de cooperare între participanții la eveniment, precum și tutoriatul acestora în procesul de identificare a reperelor și perspectivelor de abordare științifică a realităților societății contemporane” - se menționează în *Cuvânt Înainte* la culegerea de materiale ale conferinței, editate către demararea lucrărilor evenimentului științific [1, p. 3].

Lucrările Conferinței au fost deschise de către Directorul Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM, dr. Victor Țviracun, care a salutat participanții la manifestare, evidențiind importanța unor asemenea manifestări științifice precum și necesitatea schimbului de experiență între cercetătorii care sunt la început de cale.

Sesiunea de comunicări științifice a demarat cu rapoartele științifice ale doctoranzilor în domeniul științelor politice: (1) *Imaginea de țară în contextul strategiei de branding*, prezentată de Sergiu Teodor, doctorand, IIEȘP al AȘM, (2) *Pluralismul politic și ideologic ca bază a relației „puterea și opoziția”*, Irina Nicolaev, doctorandă, USM, (3) *Valoarea practică și aplicarea paradigmei sinergetice în eficientizarea sistemului politic al Republicii Moldova*, Igor Prisac, doctorand, IIEȘP al AȘM, (4) *Pericolul terorismului internațional asupra securității și dezvoltării umane*, Marcel Benchechi, doctorand, USM, (5) *Политика нейтралитета Республики Молдова в современных условиях*, doctorandul Bogdan Bantaș, IIEȘP al AȘM, (6) *Edificarea sistemului internațional postrazboi rece*, Veceslav Ungureanu, doctorand, IIEȘP al AȘM, (7) *Partidul politic: abordarea teoretică*, Radj Cărbune, lector superior, USPEE, (8) *Utilizarea tehnologiilor negative în campania electorală*, Oleg Cristal, doctorand, USM, (9) *Programe de informare și educație a alegătorilor* Doina Bordeianu, doctorandă, Universitatea „Al.I. Cuza” Iași, România, (10) *Dezinformarea în cadrul societății informaționale*, Sergiu Moraru, (11) *Instituția politică a dialogului tripartit ca factor de democratizare a politicilor sociale în sfera muncii*, Igor Cojocar, doctorand, USM, (12) *Consiliul Europei - garant al democratizării Republicii Moldova*, Elena Stamatii-Dolghii, doctorandă, USM, (13) *Об усилении роли национального государства в современных условиях*, Irina Malai, lector superior, Universitatea Slavonă, (14) *Programul „Parteneriatul Estic” - oportunitate pentru consolidarea securității naționale a Republicii Moldova*, Vitalie Varzari, doctorand, IIEȘP al AȘM, (15) *Corelația politicilor de dezvoltare a potențialului uman și pilonii societății bazate pe*

cunoaștere, Ghenadie Slobodeniuc, doctorand, USM, (16) *Demararea relațiilor dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană*, Luminița Robu, doctorandă, IISD al AȘM, (17) *Abordarea clivajelor politice în Europa Centrală și de Sud-Est*, Tatiana Bordei, doctorandă, IIEȘP al AȘM, (18) *Finanțarea politică: de la deziderate la implementări de modele*, Dorian Bodiu, doctorand, IIEȘP al AȘM, (19) *Formele și procedeele de prevenire și combatere a actelor teroriste*, Diana Benchechi, doctor în științe politice, USM și Marcel Benchechi, doctorand, USM, (20) *Evoluția sistemului politic în Republica Moldova*, Ion Tabîrță, lector, USPEE, (21) *Disensiuni și divergențe între Rusia și UE privind „vecinătatea comună”*, Berbeca Veceslav, doctorand, IIEȘP al AȘM, (22) *Euroregiunile - formă a cooperării transfrontaliere*, Nicolae Dandîș, doctorand, USM, (23) *Republica Moldova în contextul relațiilor ruso-europene*, Eduard Țugui, doctorand, USM, (24) *Atitudinea minorităților etnice din Republica Moldova față de principalele partide politice*, Lilia Gibineț, doctorandă, IIEȘP al AȘM, (25) *Fundamentarea științifică a deciziilor politice într-o societate bazată pe cunoaștere*, Sergiu Porcescu, doctorand, IIEȘP al AȘM, (26) *Caracteristici definitorii ale birocrăției în „noile” democrații*, Iurie Chiorescu, lector, USPEE, (27) *Sistemul de securitate al Republicii Moldova în contextul integrării europene*, Rodica Nichifor, doctorandă, IISD al AȘM, (28) *Aspecte ale decalajului de percepție în comunitatea de masă*, Ludmila Barbă, doctorandă, IIEȘP al AȘM, (29) *Aportul TIKA în dezvoltarea relațiilor bilaterale între Republica Moldova și Republica Turcia*, Alexandra Țvircun, masterandă, USM, (30) *Revoluția „Twitter” ca fenomen politic: cazul Republicii Moldova*, Alexandru S. Roșca, dr. în științe politice, AȘM, (31) *Politici de tineret în sistemul educațional din Republica Moldova*, Alina Botnari, doctorandă, IIEȘP al AȘM, (32) *Abordarea interdisciplinară în cercetarea istorică actuală*, Dana Vatamanciuc, doctorandă, Universitatea din București, România. Comunicările științifice ale tinerilor cercetători au pus în dezbatere probleme ce țin de evoluția sistemului politic din Republica Moldova, posibilitățile de conlucrare a societății civile cu structurile puterii, relațiile de colaborare a Republicii Moldova, oportunitatea alinierii societății moldave la rigorile europene, evoluția și importanța promovării unor politici de tineret în Republicii Moldova, elaborate în cheia celor europene etc.

Modulul următor al Conferinței a cuprins comunicările științifice ale doctoranzilor din domeniul sociologiei și demografiei: (1) *Motivele absenteismului electoral al populației Republicii Moldova*, Ion Mocanu, doctorand, IIEȘP al AȘM, (2) *Probleme sociale în administrarea fondului locativ în mun. Chișinău*, Andrei Luchian, doctorand, IIEȘP al AȘM, (3) *Cercetătorul științific - element-cheie pentru dezvoltarea potențialului științific*, Cușcă Elena, competitor, IIEȘP al AȘM, (4) *Modele de gestionare a migrației în unele țări din Europa*, Ina Filipov, doctorandă, IIEȘP al AȘM, (5) *Aspecte ale managementului resurselor umane*, Oxana Filipovschi, doctorandă, IIEȘP al AȘM, (6) *Modalități de prevenire și atenuare a violenței familiale în Republica Moldova*, Crudu Cristina, doctorandă, IIEȘP al AȘM, *Pregătirea părinților adoptivi - prerogativă majoră a asistenților sociali*, Nionela Cioinac, doctorandă, USM, (7) *Rolul asistentului social în plasarea copiilor rămași fără îngrijire părintească*, Maricela Dascăl, doctorandă, USM, (8) *Evoluții recente ale comportamentului nupțial al tinerilor*, Inga Chistruga-Sînchevici, cerc. șt. stag., IIEȘP al AȘM, (9) *Analiza comparativă a fertilității la nivel regional*, Ludmila Tăutu, cerc. șt. stag., IIEȘP al AȘM, (10) *Factorii care influențează starea de sănătate în Republica Moldova*, Natalia Ciobanu, doctorandă, IIEȘP al AȘM. Rapoartele și dezbaterile din cadrul acestui modul s-au referit la importanța activismului social în timpul campaniilor electorale, problemele cu care se confruntă societatea de astăzi în ceea ce privește fondul locativ, dezvoltarea potențialului științific și aspectele managementului resurselor umane și, nu în ultimul rând, au reiterat problemele ce țin de asistența socială, fertilitate și starea de sănătate în familie, identificând factorii care pot contribui la soluționarea acestora.

Articulate genericului „Societatea contemporană în viziunea tinerilor cercetători: provocări, contribuții, perspective”, lucrările Conferinței au constituit o contribuție importantă a tinerei generații de cercetători științifici la promovarea calității și performanței, creativității și inovației. Or, după cum au menționat organizatorii acestui for științific, „trecerea la societatea

Conferința Științifică Națională „Societatea contemporană în viziunea tinerilor cercetători: provocări, contribuții, perspective”, la prima ediție bazată pe cunoaștere reprezintă nu doar o ’provocare’, dar și o ’oportunitate ’ pentru noile state care au aderat și care aspiră să adere la Uniunea Europeană” [2, p. 4].

Note:

1. Victor Țvircun, Ludmila Cojocari, Svetlana Ciumac [et al.] (red.). Societatea contemporană în viziunea tinerilor cercetători: provocări, contribuții, perspective. Materialele Conferinței Științifice Naționale (Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM, 4 martie 2010). Chișinău: Prag-3 SRL, 2010. 308 p.
2. Ibidem.

Alina Botnari, doctorandă
Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

ZIUA VICTORIEI LA 65 ANI: VALORI ȘI ASPIRAȚII EUROPENE ÎN POLITICILE MEMORIEI DIN REPUBLICA MOLDOVA

La 6 mai 2010, Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM a organizat Masa Rotundă cu genericul „Ziua Victoriei la 65 ani: valori și aspirații europene în politicile memoriei din Republica Moldova”. Organizatorii Mesei Rotunde și-au propus să ofere un cadru academic echidistant intereselor ideologice și implicării discursului politic, în vederea discutării aspectelor de comemorare a Zilei Victoriei în spațiul post-sovietic. Scopul principal al acestui eveniment științific a fost de a contribui la readucerea în atenția opiniei publice a importanței promovării unor noi politici și practici de comemorare a Războiului Doi Mondial, elaborate în cheia experienței europene.

În cadrul manifestării științifice au fost prezentate trei rapoarte științifice, urmate de discuții și dezbateri, moderate de dr. Pantelimon Varzari, șef-sector al IIEȘP al AȘM. La eveniment au fost invitați să participe, de rând cu cercetătorii instituției gazdă, cercetători și profesori universitari din instituțiile de învățământ superior din țară, inclusiv doctoranzi, masteranzi și studenți, precum și reprezentanți ai autorităților publice.

Masa Rotundă a fost deschisă de directorul Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM, dr. Victor Țvircun, care a evidențiat rolul victoriei asupra fascismului și proceselor de conciliere socială pentru construirea unor societăți democratice. Valorile general-umane, a menționat dr. Țvircun, ulterior, au servit drept temelie pentru formarea mai multor structuri regionale și internaționale, iar „biruința asupra fascismului, deține o pondere extrem de importantă pentru societățile și generațiile contemporane, urmând să servească proceselor de reconciliere și nicidecum celor care să producă tensiune și dezbinare”.

Primul raportor, academician Alexandru Roșca, consultant științific al IIEȘP al AȘM a propus atenției participanților la Masa Rotundă comunicarea științifică cu titlul „Dialogul civilizațiilor și cultura păcii în lumea contemporană”. Domnia Sa a ținut să menționeze că tema dată este actuală mai ales după prăbușirea spectaculoasă a comunismului și sfârșitul confruntării dintre cele două sisteme social-politice opuse. În zilele noastre, intensitatea contactelor dintre civilizații este mereu în creștere, implicând, totodată, necesitatea preocupărilor privind organizarea și gestionarea acestor contacte la nivel național și global în scopul evitării unor eventuale conflicte capabile să degeneze în conflagrații de proporții mondiale. Academicianul Roșca a reamintit spusele marelui poet Mihai Eminescu despre faptul că nu există o civilizație umană, accesibilă tuturor oamenilor în același grad și în același chip, ci fiecare popor își are civilizația proprie, deși în ea intră o serie de elemente comune altor popoare. Totodată, civilizațiile contemporane se deosebesc între ele prin modul de organizare economică, politică, socială; viziunea proprie asupra lumii, vieții, omului; conceperea democrației și libertății, a drepturilor omului; specificul vieții moral-spirituale determinat în mare măsură de religia concretă și întruchipat în artă, literatură, tradiții și obiceiuri. În contextul acestor reflecții, autorul a menționat că rămânem departe de ideea fatalității ciocnirilor dintre civilizații în baza diferențelor expuse anterior. În urma unor evoluții eronate, paradigma civilizațională ar putea deveni „mărul discordiei”, impunându-se ca sursă de rivalități și chiar de conflicte de mare amploare. De aceea, accentul urmează a fi pus pe dialogul civilizațiilor și pe cultura păcii, care presupune toleranță, solidaritatea umană, acceptarea celuilalt etc. Un rol aparte în pregătirea condițiilor obiective și încurajarea eforturilor întru depășirea înstrăinării omului de om în lumea contemporană revine oamenilor de știință, de cultură și, nu în ultimul rând, religioșilor.

Al doilea raport științific a fost prezentat de dr. Ludmila Cojocari, vice-director al Institutului Integrarea Europeană și Științe Politice al AȘM, cu titlul „Politici ale memoriei în

Republica Moldova în contextul proceselor de integrare europeană”. Comunicarea a demarat prin constatarea că imaginea publică a Războiului Doi Mondial continuă să se reflecte în cel mai diferit mod, chiar dacă acest eveniment constituie o verigă comună a istoriei continentului european; în Estul Europei, memoria acestui eveniment a devenit un instrument al politicilor imperiale, elaborat în cheia propagandei comuniste și pus în acțiune prin mecanismele comemorării selective. În viziunea raportorului, guvernările autoritare, atât în perioada sovietică cât și post-sovietică, au fost preocupate nu de trecutul în sine, ci de trecutul raportat la cerințele prezentului, iar așa-numitele „recuperări” ale tradițiilor naționale și „readuceri” în memorie a figurilor istorice constituiau mai degrabă un program ideologic, valoarea lor fiind cea de prefigurare și de simbol. Fenomenul de „inventare” a noilor tradiții și renaștere a „trecutului glorios”, demolarea/reabilitarea vechilor monumente și înălțarea monumentelor noi - reprezintă doar cele mai „evidente” segmente ale procesului de identificare a societății în contextul noilor schimbări. Colapsul Uniunii Sovietice, a opinat dr. Cojocari, a provocat noi dileme în gestionarea politicilor memoriei colective, întreținută de aviditatea pentru mituri fondatoare care să legitimeze noile structuri ale puterii și, respectiv, să alimenteze noua ideologie de stat. Mecanismele de comemorare și uitare selectivă au fost activate de această dată cu scopul rescrierii istoriei în cheia noilor proiecte ideologice de construcție a „națiunii moldovenești”. De altfel, în spațiul de astăzi al Europei de Est, constatăm că politicile memoriei, la nivel intern și internațional, nu servesc pe deplin procesului de reconciliere a societăților traumatizate de experiența și memoria Războiului Doi Mondial, ci sunt articulate intereselor politice curente. Fără îndoială, a menționat dr. Cojocari, evaluarea trecutului sovietic are implicații fundamentale în promovarea valorilor democratice. Deși studierea crimelor regimului nazist a avut un caracter instituțional și internațional, crimele regimului comunist mai rămân și astăzi a fi evaluate, constituind o perspectivă de lungă durată a muncii cercetătorilor științifici.

Cel de al treilea raport a fost prezentat de către dr. Lilia Braga, cercetător științific superior al IIEȘP al AȘM, cu tema „Valorile democratice - garanție a stabilității în lume”. Dr. Braga a ținut să atragă atenția participanților la eveniment asupra faptului, că în condițiile aprofundării continue a crizei civilizației mondiale, care afectează toate sferile activității umane - economia, politica, cultura, caracteristicile antropologice ale individului, interesele fundamentale ale comunității umane sunt orientate spre asigurarea condițiilor necesare pentru supraviețuire în secolul al XXI-lea. Soluționarea acestei probleme care reprezintă un pericol uman pentru existența ființei umane constă, în opinia raportorului, în realizarea unei noi strategii de dezvoltare ulterioară a umanității - strategia dezvoltării durabile. Una dintre direcțiile primordiale, orientate spre traducerea în fapt a strategiei în cauză, rezumă în formarea și consolidarea orientărilor conceptuale bazate pe primatul valorilor general-umane. Faptul, că regimul democratic pledează pentru realizarea acestor valori ca pe un ideal al dezvoltării sociale, determină forma dată de organizare social-politică drept una progresistă. În același timp, a conchis dr. Braga, extinderea mișcării democratice impune optimism și speranță că abordarea înțeleaptă și umană în soluționarea problemelor societății va triumfa contribuind astfel, la depășirea crizei societății contemporane fără pierderi irecuperabile.

Ținând cont de opiniile expuse în comunicările raportorilor, cât și de discuțiile și dezbaterile care au urmat după prezentarea acestora, considerăm că în Moldova post-sovietică memoria colectivă, până nu demult, și-a păstrat distanța de cea oficială, fapt care a făcut imposibilă aplicarea conceptelor „memorie publică” și „memorie privată” în studiile de restituție istorică. Promovarea de către discursul puterii a procesului de reorganizare a memoriei oficiale, în baza paternelor și clișeele ideologice moștenite din perioada sovietică, alături de practicile ideologice de construcție a națiunii în acest spațiu, face imperios necesară aplicarea elaborată a principiilor teoretice și metodologice de studiere a memoriei colective și a mecanismelor de

Ludmila Cojocari, Alexandra Țvircun

constituire, stocare și transmitere a acesteia. Întru asigurarea funcționalității proiectelor de reconciliere a memoriilor colective din Republica Moldova este necesar de a ține cont de următoarele considerațiuni: (1) afirmând că există un singur adevăr, trebuie să acceptăm existența mai multor opinii vis-a-vis de acesta, (2) ignoranța și clișeele false din memoria istorică pot lăsa loc pentru manifestări naționaliste sau ale memoriei istorice refulate, (3) percepția atrocităților și abuzurilor trecutului constituie un subiect important al dezbaterilor și solicită o reexaminare transparentă și obiectivă. Un schimb de opinii în spiritul înțelegerii mutuale și deschiderii spre reconciliere poate pregăti calea spre elaborarea unei memorii istorice cu mai multe fațete și trăsături comune pentru statele europene.

Organizarea în cadrul Academiei de Științe a Moldovei a Mesei Rotunde „Ziua Victoriei la 65 ani: valori și aspirații europene în politicile memoriei din Republica Moldova”, din 6 mai 2010, prezintă un îndemn de menținere a valorilor democratice și respectare a unei atitudini echidistante față de trecutul sovietic, contribuind astfel la facilitarea procesului de trecere de la memorii concurente și competitive la practici de reconciliere - sarcină care este extrem de importantă pentru contextul de astăzi din Republica Moldova. Re-evaluarea comprehensivă a istoriei europene poate contribui substanțial la fortificarea procesului de integrare europeană așa cum un viitor mai bun poate fi construit prin înțelegerea și studierea complexă a unui trecut împărtășit și asumat.

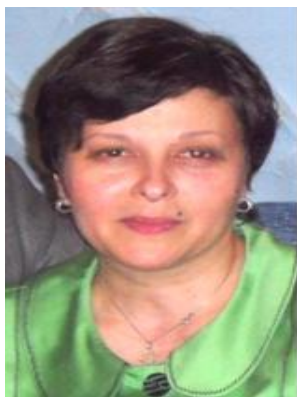
Ludmila Cojocari, dr.
Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

Alexandra Țvircun, masterandă
Universitatea de Stat din Moldova

IN MEMORIAM

O FIRE CU ALESE CALITĂȚI INTELLECTUALE ȘI MORALE: DIANA CORCODEL

doctor în medicină, cercetător științific, Sectorul Demografie, Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM



Cu infinită tristețe Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM anunță că, în ziua de 8 februarie anul curent, la nici 38 de ani împliniți, a plecat spre cele veșnice, **doctorul în medicină Diana Corcodel.**

Născută la 25 februarie 1972, dr. Diana Corcodel a absolvit cu medalie de aur Școala medie generală nr. 39 din Chișinău (1979-1989). În timpul liber făcea sport, în 1986 devenind maestru în sport al URSS la gimnastică artistică, iar în perioada 1985-1990 – membră a selecționatei republicii la gimnastică artistică.

Cunoștințele profunde și hărnicia i-au asigurat dnei Diana admiterea și studiile cu succese la Facultatea Curativă a Universității de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” din Chișinău (1989-1995). După o experiență de muncă în calitate de medic de familie, dornică de a face știință a venit în 2002 în Secția de cercetări socio-demografice ale familiei a Institutului de Filozofie, Sociologie și Drept al AȘM, condusă pe atunci de acad. Gheorghe Paladi. Peste cinci ani, în 2007, își ia doctoratul cu tema „Aspecte medico-sociale și psihologice ale sănătății copiilor de vârstă preșcolară din familiile monoparentale în mediul rural”, specialitatea 14.00.33 - Medicină socială și management.

Cu o reală vocație de cercetător, dr. Diana Corcodel s-a încadrat activ în activitatea Sectorului Demografie al Institutului Integrare Europeană și Științe Politice (după restructurarea Institutului și secției nominalizate mai sus) studiind, în special, problemele ce țin de morbiditatea populației și cauzele ei. În ultimele teze de lucru a studiat și analizat - morbiditatea populației în vârsta aptă de muncă; aspecte medico-sociale ale invalidității populației în vârsta aptă de muncă; atitudinea tineretului față de propria sănătate.

Fiind o fire dinamică, energică și foarte pozitivă, cu ambiții dornice de noi cunoștințe, mereu își completa arsenalul activității științifice cu participări la diverse foruri științifice naționale și internaționale de amploare, diverse seminare de studii și trening-uri internaționale (World Federation of Scientists 2003-2004; MATRA Training for European Cooperation 2007, 2008) în domeniul demografiei și medicinei sociale. Îmbină cu succes și activitatea cu societatea civilă, devenind coordonator de program „Health and Education” (2007-2008) în cadrul Fundației Medicale din Moldova (F.M.M.) având meritul în elaborarea și implementarea proiectelor în domeniul sănătății publice.

După o luptă curajoasă timp de doi ani, lăsându-și visele neîmplinite, dr. Diana Corcodel este răpusă subit de o boală cumplită. Plecarea sa dintre noi este o grea pierdere pentru comunitatea științifică în care a activat, amintirea sa cu alese calități intelectuale și morale, rămânând o prezență de neșters în memoria celor care am cunoscut-o.

Adresăm sincere condoleanțe familiei îndoliate și tuturor celor care au cunoscut-o pe omul, medicul și cercetătoarea Diana Corcodel în scurta ei trecere prin viață.

Dumnezeu s-O odihnească în pace cu toți dreptii Săi!

Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM

CONDIȚII DE PUBLICARE

I. OBIECTIVUL REVISTEI

Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice (în continuare: Revista) reprezintă ediția periodică a Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al Academiei de Științe a Moldovei. Obiectivul principal al acestei publicații științifice este de a contribui la cercetarea proceselor politice, sociale și demografice traversate de Republica Moldova în contextul aspirațiilor de integrare europeană. Prin publicațiile inserate, Revista oferă cercetătorilor posibilitatea unui dialog științific, echidistant, promovând circuitul de idei și schimbul de experiență la nivelul instituțiilor de specialitate din Republica Moldova și în relație cu cercetători consacrați din centrele științifice europene.

Potențialii autori din țară și din străinătate pot prezenta materiale (studii, comunicări științifice, articole de sinteză, recenzii) în domeniul filosofiei, sociologiei, demografiei, științelor politice, relațiilor internaționale și administrației publice, care ar reflecta noile procese din viața socioeconomică și culturală a țării, cele de integrare europeană a Republicii Moldova și, de asemenea, experiența acumulată de țările membre ale Uniunii Europene în vederea aplicării rezultatelor acestor cercetări în cazul Republicii Moldova.

II. CADRUL DE REFERINȚĂ

Limba de publicare:

Manuscrisele imprimate pe suport de hârtie și în format electronic pot fi prezentate în una din limbile: română, engleză sau rusă.

Revista include:

Articole de fond, articole științifice, critică și bibliografie, agenda științifică, aniversări.

Fiecare articol:

- este complementat de **Note/Bibliografie**, la care se fac referiri în conținut
- poate avea **volumul** între 7-12 pagini pentru articolele de fond și 6-8 pagini pentru celelalte articole, inclusiv rezumatul, tabelele, figurile și bibliografia.

Precizări

1. Materialele publicate anterior în alte reviste nu se acceptă.
2. Materialele prezentate spre publicare trebuie să fie însoțite de 1-2 recenzii în original, semnate de specialiști cu grad științific în domeniu.
3. Colegiul de Redacție decide publicarea materialelor prezentate în redacție fără angajamentul de a comenta decizia sa.

III. CERINȚE TEHNICE

Perfectarea manuscrisului:

Manuscrisul se perfectează în *Times New Roman (TNR)*, Font 12, cu 1,5 spațiu între rânduri, format A4, cu margini în stânga – 3 cm, dreapta – 1.5 cm, sus și jos – 2,5 cm. Alineatele vor începe de la distanța de un *Tab* (1,25 cm) față de setarea din stânga paginii.

Se va evita folosirea în text a caracterelor marcate cu **bold** și/sau *italic* (cu excepția titlurilor, cuvintelor preluate/transliterate din altă limbă).

Titlul:

Titlul articolului se dactilografiază cu majuscule (*TNR*, Font 14, **BOLD CAPS**, *aligned left*). La două intervale de la titlul central se indică Prenumele și Numele autorului/ilor (fără abrevieri), titlul științific și afilierea instituțională a autorului/ilor (*TNR*, Font 14, **bold**, *aligned left*). În titlul central nu se acceptă sublinieri, numerotări, trecerea cuvintelor dintr-un rând în altul.

În textul manuscrisului vor fi utilizate intertitluri pentru paragraf (*TNR*, Font 12, **bold**, *italic*, *aligned left*). Paragrafele (dacă acestea există) NU se numerotează.

Rezumatul:

250-500 cuvinte în limba engleză (pentru articolele în limba română sau rusă) și română (pentru articolele în limba engleză). Rezumatul (*TNR*, Font 12, **bold**, *aligned left*) trebuie să fie adresat unui auditoriu larg și, în același timp, să reflecte esența studiului (problema și scopul cercetării).

Prezentările grafice:

Tabelele și figurile (format *TIF* sau *JPG*, 300 *dpi*) se plasează în text nemijlocit după referința respectivă (Tabelul 1) sau (Fig. 1). Tabelele sau figurile se numerotează în partea stângă superioară și trebuie să fie însoțite de titlu, precum și de referințele respective. Denumirea tabelului se amplasează deasupra tabelului, iar a figurii – sub figură (*TNR regular*, *Font* 12, **bold**, *italic*, *aligned left*).

Transliterarea:

Transliterarea semnelor din alfabetul chirilic nu este obligatorie. La necesitate, în textele cu folosirea alfabetului latin, se vor folosi normele științifice consacrate pentru transliterarea semnelor din alfabetul chirilic. Vor fi respectate toate semnele diacritice.

Referințele bibliografice:

Referințele la sursele bibliografice se indică direct în text, fiind inserate în paranteze pătrate: [1]. Sursele bibliografice se plasează ÎN ORIGINAL la sfârșitul textului, cu titlul **Note/Bibliografie**, în ordinea citării din text. Dacă sunt citate anumite părți ale sursei, după indicarea numărului de ordine, vor fi inserate pagina/ile sursei respective: [8, p. 231]. În cazul referințelor la mai multe surse, acestea vor fi delimitate între ele: [1; 8, p. 231].

Citarea prenumelui și numelui autorului/ilor (la fel și a titlului publicației, numele editurii și locului editării) se va face în strictă conformitate cu sursa de referință ÎN ORIGINAL, evitându-se orice abrevieri.

La subsol vor fi indicate doar comentariile necesare (*TNR*, *Font* 11, 1,0 spațiu între rânduri).

Exemple de prezentare a surselor bibliografice:

<http://iiesp.asm.md>

IV. ADRESA

Manuscrisul va fi prezentat pe adresa:

Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al Academiei de Științe a Moldovei
bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1
MD-2001, Chișinău
Republica Moldova
E-mail: revista.iiesp.asm@gmail.com